อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ขุนคงฤทธิศึกษากร ม.ว.ม., ป.ช., ป.ม.

อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

พลับพลาอิศริยาภรณ์

พศิรินทราวาส

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๑๓

คณะนักศึกษาวิชาการศาสนาทุกรุ่น

จัดพิมพ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ขุนคงฤทธิ์ศึกษากร ม.ว.ม.,ป.ช.,ป.ม.

อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

ณ เมรุหน้าพลับพลา อิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๑๓

คำนำ

เนื่องในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเพลิงศพ ขุนคงฤทธิ์ศึกษากร ครั้งนี้ คณะนักศึกษาวิชาการศาสนา ของกรมการศาสนาทุกรุ่น ทุกระดับ ซึ่งเคยเป็นศิษย์ของอาจารย์ประทาน คงฤทธิ์ศึกษากร พิจารณาเห็นว่า ขุนคงฤทธิ์ศึกษากร เป็นครุฐานียบุคคลที่ควรเทิดทูนเกียรติ โดยที่เป็นผู้มีประวัติชีวิตงดงาม และมีประวัติการทำงานดีเด่นเป็นอันมากทั้งในทางราชการประจำและทางการเมือง ซึ่งท่านได้เสียสละความสุขส่วนตัวเข้ารับงานบริหารชั้นสูง และได้รับความก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้จากประวัติชีวิตของท่านในหนังสือเล่มนี้ เมื่ออ่านแล้วเกิดความรู้สึกชื่นชม และอยากทำตาม จึงนับว่าท่านเป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีและหาได้ยากคนหนึ่ง

ฉะนั้น นักศึกษาจึงใคร่ที่จะได้สร้างอนุสรณ์สำหรับท่านสักสิ่งหนึ่ง และเห็นพร้อมกันว่า ควรจัดพิมพ์หนังสือ

"พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา" ของยุวพุทธิก-สมาคมแห่งประเทศไทย ฯ ขึ้นเป็นอนุสรณ์ ทั้งนี้ก็โดย เห็นว่า ขุนคงฤทธิศึกษากร มีชีวิตแนบเนื่องอยู่กับสถาบัน สูงสุดทั้งสองนี้ เพราะโดยตำแหน่งทางราชการท่านก็เคย ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ถึง ๒ สมัย และโดยตำแหน่งหน้าที่นี้ ท่านได้มีโอกาสส่งเสริมพระ-พุทธศาสนาร่วมกับกรมการศาสนา และโดยอัธยาศัย ท่าน ก็เป็นพุทธศาสนิกที่ดีคนหนึ่ง และได้ยึดพุทธปรัชญาเป็น แนวดำเนินชีวิตตลอดมา และพุทธปรัชญานี้ได้สร้าง อัจฉริยภาพในตัวท่านหลายประการ โดยเฉพาะคือความ สุขุมเยือกเย็น ความเข้มแข็ง อดทน จะเห็นได้จากชีวิต ราชการ ซึ่งท่านได้ไต่เต้าขึ้นมาจากบันไดชีวิตขั้นต้น ๆ และสูงขึ้น ๆ เป็นลำดับ ก้าวชีวิตทุกก้าว หนักแน่น และแน่นอน. การสมัครเข้ารับเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ทุกครั้งไม่เคยพลาดเลย ความเข้มแข็งอดทนของท่านเป็น ที่ปรากฏทั่วไป เช่น เมื่อคราวสมัครรับเลือกตั้ง ปี ๒๕๑๒

ซึ่งเป็นการเลือกตั้งแบบรวมเขต หน่วยเลือกตั้งกระจายอยู่ทั่วจังหวัดนครราชสีมา และทั้งที่มีอายุมากแล้ว แต่ท่านก็ยังอุตส่าห์ไป พบ ปะปราศรัยกับ ประชาชนทุกหนทุกแห่งโดยไม่ย่อท้อ แม้ว่าหลังเลือกตั้งจะถึงกับล้มป่วย แต่ท่านก็ยังแสดงความเข้มแข็งอดทน ดังที่ได้ทราบว่า ทั้ง ๆ ที่อยู่ในระยะพักฟื้น ท่านยังได้ไปเป็นประธานที่ประชุมในการประชุมใหญ่ของสมาคมผู้ปกครองและครู สวน-กุหลาบวิทยาลัย ซึ่งท่านดำรงตำแหน่งนายกสมาคมนั้นอยู่ ปฏิบัติการของท่านครั้งนั้นเป็นครั้งสุดท้าย ที่ท่านได้ให้แก่สังคมซึ่งท่านถือเป็นหน้าที่

คุณความดีของท่านมีมากอย่างนี้ เมื่อท่านถึงแก่อสัญกรรม จึงย่อมก่อให้เกิดความเสียดายเป็นธรรมดา อย่างไรก็ดี โดยปรัชญาที่ท่านยึดถือ ท่านก็สามารถถ่ายทอดความดีทุก ๆ ด้านของท่านให้ไว้แก่ทายาทซึ่งเป็นชายล้วนทั้ง ๔ คน ซึ่งเป็นที่มั่นใจว่าจะเป็นตัวแทนของท่านในทางสร้างสรรจรรโลงประเทศชาติเจริญรอยตามท่านสืบไป เพราะขณะนี้ก็มีนิมิตหมายเป็นที่ปรากฏอยู่

ความดีทั้งหมดอันจะพึงมีจากหนังสือเล่มนี้ ขอมอบอุทิศเป็นส่วนกุศลแด่ขุนคงฤทธิ์ศึกษากร เพื่อเป็นพลวปัจจัยให้ท่านได้เสวยสุขในสัมปรายภพสืบไป.

คณะนักศึกษาวิชาการศาสนา ทุกรุ่น ทุกระดับ

กรมการศาสนา

กระทรวงศึกษาธิการ

๑๖ มีนาคม ๒๕๑๓

ท่านขุนคงฤทธิ์ – นักทำงาน

คนเราพออายุสี่สิบล่วงแล้ว บุคลิกภาพย่อมจะแสดงออกให้คนที่เป็นช่างสังเกตเห็นได้ชัดว่าเขาผู้นั้นเป็นนักอะไร เช่น เป็นนักการศึกษานักพูด นักเขียน นักแสดง นักบวช และนักการเมือง เป็นต้น ส่วนพฤติกรรมของคนที่แสดงออกก่อนวัยนี้ยังเอาแน่ไม่ได้ว่า ใครเป็นนักอะไร เพราะยังอยู่ในระยะที่ความลังเลสงสัยยังไม่เหือด ความคิดจึงยังไม่อยู่ตัวบางคนเป็นคนตลกโปกฮาอยู่แท้ ๆ ก็อาจเปลี่ยนไปเป็นนักพรตผู้เคร่งขรึมเสียก็ได้ หากอายุยังไม่เลยสี่สิบ

ท่านขุนคงฤทธิศึกษากร ควรจะได้รับสมญาว่าเป็นนักอะไร ? ข้าพเจ้าพยายามตั้งคำถามเอา

กับตัวเอง ตั้งแต่เริ่มได้รู้จักและร่วมการงานกับท่าน เมื่อย้ายมาประจำทำงานอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ ในที่สุดก็ลงความเห็นว่า ท่านผู้นี้เป็น "นักทำงาน" ท่านเป็นนักทำงานชนิดเข้าเลือดเข้าเนื้อจริง ๆ คือรักงานด้วย ขยันทำงานด้วย และถ้าลงได้จับงานใดแล้วก็พินิจพิเคราะห์รายละเอียดของงานนั้นอย่างถี่ถ้วน เช่น จะขีดเขียนข้อความใด ก็คิดอ่านทุกตัวอักษร จะพูดจาเรื่องใด ก็แถลงชี้แจงทุกข้อทุกระทง จะนัดหมายเรื่องใดกับใคร ก็ไม่ทิ้งความสงสัยไว้ให้แก่ผู้ที่ตนนัดนั้นเลยแม้แต่น้อย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเป็นคนที่ตรงต่อหน้าที่ ตรงต่อการงาน ตรงต่อวาจา ตรงต่อบุคคล และตรงต่อความดี และในชีวิตของท่านจึงเต็มไปด้วยการทำงาน ทำจนกระทั่งตายคางานเอาทีเดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านขุนคงฤทธิ์ จะได้มอบบุคลิกภาพอันดีเด่น

ของท่านดังกล่าวนี้ ให้เป็นมรดกตกทอดมาถึงบุตรของท่านด้วย เพราะสังเกตได้ว่าบุตรของท่านผู้ที่มีส่วนได้ร่วมงานกับกรมการศาสนา ก็มีท่าทีเป็นนักทำงานที่ดีเหมือนกัน.

พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์

อธิบดีกรมการศาสนา

กรมการศาสนา

๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

ขุนคงฤทธิศึกษากร ม.ว.ม., ป.ช., ป.ม.

อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

ชาตะ ๑๓ มกราคม ๒๔๔๒

อนิจกรรม ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

ประวัติ

นามเดิม

ปาน ณรงค์ฤทธิ์

บรรดาศักดิ์

เป็นขุนคงฤทธิศึกษากร เมื่อ ๘ พ.ย. ๒๔๗๓ และได้รับพระบรมราชานุญาตให้ใช้ราชทินนาม "คงฤทธิศึกษากร" เป็นชื่อสกุล ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อ ๒๓ มี.ค. ๒๕๐๗

เกิด

วันอาทิตย์ ที่ ๑๓ มกราคม ๒๔๔๒ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็นบุตรคนเดียว

นามบิดา

หลวงฤทธิณรงค์ (สง ณรงค์ฤทธิ์)

นามมารดา

นางฤทธิณรงค์ (น้อย ณรงค์ฤทธิ์)

นามภรรยา

นางคงฤทธิศึกษากร (เที่ยง คงฤทธิศึกษากร)

นามสกุลเดิม "สังข์อินทร"

บุตร

นาวาเอก ประเทือง คงฤทธิศึกษากร

รับราชการตำแหน่ง นายช่างฝ่ายโยธา สารวัตรช่าง กรมอู่ทหารเรือ กองทัพเรือ

นายประทิน คงฤทธิศึกษากร

รับราชการ กองการศึกษาผู้ใหญ่ กระทรวงศึกษาธิการ ลาออกเพื่อสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการเลือกตั้งทั่วไป เมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

ร้อยตรี ประทาน คงฤทธิศึกษากร

รับราชการตำแหน่งอาจารย์เอก คณะรัฐประศาสนศาสตร์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี

ร้อยตำรวจโท ประทีป คงฤทธิศึกษากร

รับราชการตำแหน่งประจำกองกำกับการ ๒ กอง-ตำรวจดับเพลิง กรมตำรวจ

อุปสมบท

ณ วัดพลับ เมื่อ ๖ ก.ค. ๖๕ จำพรรษาที่วัดพระนารายณ์มหาราช (วัดกลาง) อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

การศึกษา

ปี ๒๔๕๖ โรงเรียนประจำมณฑลนครราชสีมา

ปี ๒๔๖๐ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ปี ๒๔๗๖ สอบได้ประกาศนียบัตรประโยคครูมัธยม (ป.ม.)

ยศข้าราชการพลเรือน

๘ พ.ย. ๒๔๗๑ ว่าที่ รองอำมาตย์ตรี

ยศเสือป่า

๓๐ พ.ย. ๒๔๖๗ นายหมวดโท

ยศลูกเสือ

๓๑ ก.ค. ๒๔๘๐ ผู้กำกับตรี

๓ ม.ค. ๒๔๘๒ ผู้กำกับโท

อิสริยาภรณ์

๑๙ เม.ย. ๒๔๗๕ เหรียญฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี
๑๒ เม.ย. ๒๔๗๕ เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๒๐ ก.ย. ๒๔๘๐ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๗ ก.ย. ๒๔๘๓ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ ก.ย. ๒๔๘๔ จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๙ พ.ค. ๒๔๘๗ เหรียญช่วยราชการเขตภายใน สงครามมหาเอเซียบูรพา
๑๔ พ.ย. ๒๔๘๙ เหรียญจักรพรรดิมาลา
๑๐ ธ.ค. ๒๔๙๒ ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๔๙๓ เหรียญบรมราชาภิเศก ร. ๙ (ทองคำ)
๕ ธ.ค. ๒๔๙๖ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค. ๒๔๙๗ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๔๙๙ ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค. ๒๕๐๖ มหาวชิรมงกุฎ

๒๐๐๖ เหรียญลูกเสือสดุดี

๒๕๐๗ เหรียญกาชาดสรรเสริญ

การรับราชการ

๑ มิ.ย. ๒๔๖๒ ครูโรงเรียนประจำมณฑลนครราชสีมา

๑๗ พ.ค. ๒๔๖๖ ครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดบุรีรัมย์

๑๖ พ.ค. ๒๔๗๒ ครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดสุรินทร์

๒๐ ธ.ค. ๒๔๗๕ ครูโรงเรียนประถมวัดอนงค์

๒๐ เม.ย. ๒๔๗๖ ครูโรงเรียนมัธยมวัดราชาธิวาส

๘ ธ.ค. ๒๔๗๖ ผู้รั้งตำแหน่งธรรมการจังหวัดนครราชสีมา

๒๑ มี.ค. ๒๔๗๖ ธรรมการจังหวัดนครราชสีมา

๙ ส.ค. ๒๔๗๘ ประจำแผนกลูกเสือเสนา กองการลูกเสือ กรมพลศึกษา

๑ ก.ย. ๒๔๘๒ ธรรมการจังหวัดกาญจนบุรี

๕ ส.ค. ๒๔๘๔ ศึกษาธิการจังหวัดลพบุรี

๑ ม.ค. ๒๔๘๗ ศึกษาธิการจังหวัดนครสวรรค์

๒๓ ธ.ค. ๒๔๘๙ ศึกษาธิการจังหวัดบุรีรัมย์

ในปี ๒๔๘๙ โอกาสที่อำนวยให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไปเป็นนักการเมืองได้ปรากฏขึ้น เนื่องจากมีการเลือกตั้งทั่วไปในระยะนั้นประกอบกับความสนใจในทางการเมือง และด้วยใจรักที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์กับสังคมและประเทศชาติ จึงได้ลาออกจากราชการเพื่อสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมา เริ่มตั้งแต่ปี ๒๔๙๘ และได้ติดต่อกันทุกสมัยรวม ๕ ครั้ง จนถึงปี ๒๕๐๐ สมาชิกภาพจึงสิ้นสุดลงตามวิธีทางรัฐธรรมนูญ และได้รับเลือกเป็นครั้งที่ ๖ อีกใน ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับปี ๒๕๑๑

ตำแหน่งในกระทรวงศึกษาธิการ

๑๔ พ.ย. ๒๔๙๐ เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

๒๘ มิ.ย. ๒๔๙๒ รัฐมนตรีสั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

๑๖ ธ.ค. ๒๔๙๒ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ครั้งที่ ๑ จนถึงปี ๒๔๙๔)

๓๑ มี.ค. ๒๕๐๐ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ครั้งที่ ๒ จนถึงวันที่ ๑๖ ก.ย. ๒๕๐๐)

ตำแหน่งและหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร

สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒

รองประธานสภาผู้แทนราษฎร คนที่ ๒ ในปี ๒๔๙๖—๒๔๙๘

รองประธานสภาผู้แทนราษฎร คนที่ ๑ ในปี ๒๔๙๘—๒๔๙๙

ผู้แทนไทยในการประชุมสหภาพรัฐสภา ครั้งที่ ๔๕ ณ ประเทศไทย ในปี ๒๔๙๙

ตำแหน่งหน้าที่ที่ได้ปฏิบัติ ในฐานะประธานกรรมาธิการและกรรมาธิการ ของสภาผู้แทนราษฎร มีดังต่อไปนี้

๑๒ ธ.ค. ๒๔๘๙ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่างพระราชบัญญัติ ยกเลิกพระราชบัญญัติยุวชนแห่งชาติ พ.ศ ๒๔๘๖ พ.ศ. ๒๔๘๙

๑๙ ธ.ค. ๒๔๘๙ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายครู พ.ศ. ๒๔๘๙

๑๒ ธ.ค. ๒๔๘๙ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่างพระราชบัญญัติลูกเสือ พ.ศ. ๒๔๘๙

๒๑ ธ.ค. ๒๔๘๙ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่างพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลป (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๘๙

๒๖ ธ.ค. ๒๔๘๙ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่างพระราชบัญญัติคุรุสภา พ.ศ. ๒๔๘๙

๓๐ ธ.ค. ๒๔๘๙ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่างพระราชบัญญัติ บำเหน็จ บำนาญ

ข้าราชการพลเรือน (ฉบับที่ ๔)
พ.ศ. ๒๔๘๙

๑๓ มิ.ย. ๒๔๙๐ กรรมาธิการสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโอนที่ดินซึ่งเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ตำบลวังบูรพา อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร ให้แก่กระทรวงการคลัง พ.ศ. ๒๔๙๐

กรรมาธิการวิสามัญ พิจารณา ร่างพระราชบัญญัติเวรคืนอสังหาริม—ทรัพย์ เพื่อสร้างและขยายทาง-หลวงเทศบาลในบริเวณเพลิงไหม้ในท้องที่ ตำบลวังบูรพา อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร พ.ศ. ๒๔๙๐

๑๐ ก.ค. ๒๔๙๐ กรรมาธิการวิสามัญ พิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลรัษฎากร พ.ศ. ๒๔๙๐

๑๗ ก.ค. ๒๔๙๐ กรรมาธิการสามัญพิจารณา ร่าง—พระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ ที่ดิน ที่เป็นสาธารณ สมบัติ ของ แผ่น ดิน ตำบลบ้านสวน อำเภอเมืองชลบุรี ให้แก่นายจีน วนิชยจินดา พ.ศ. ๒๔๙๐

๓๑ ก.ค. ๒๔๙๐ กรรมาธิการสามัญ พิจารณา ร่าง—พระราชบัญญัติควบคุมการส่งออกไปนอกและการนำเข้ามา ในราช—อาณาจักร ซึ่งสินค้าบางอย่าง (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๔๙๐

๑๑ ส.ค. ๒๔๙๐ กรรมาธิการ สามัญ พิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติอากร การ ฆ่า สัตว์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๑

๗ พ.ย. ๒๔๐๙ กรรมาธิการ สามัญ พิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติสำรวจและห้ามกักกันข้าว (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๔๙๖

๑๗ พ.ค. ๒๔๙๑	กรรมาธิการตรวจนับคะแนนเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๑
๓ มิ.ย. ๒๔๙๑	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างข้อบังคับ ว่าด้วยการประชุมและปรึกษาของสภาผู้แทน พ.ศ.๒๔๙๑
๑๑ พ.ย. ๒๔๙๑	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๒
๒๓ ธ.ค. ๒๔๙๑	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-ข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาของสภาผู้แทน พ.ศ. ๒๔๙๑
๑๑ พ.ย. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีงบประมาณ ๒๔๙๓
๑๘ ม.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัย-

	ธรรมศาสตร์ และการเมือง พ.ศ. ๒๔๙๔
๒๔ มี.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม พ.ศ. ๒๔๙๔
๑๑ ต.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการ สามัญ พิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติ การศึกษา การสาธารณสุข และสาธารณูปการ
๑๐ ก.ค. ๒๔๙๕	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติ ครู พ.ศ.๒๔๙๕
๒๘ ส.ค. ๒๔๙๕	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติงบประมาณ เพิ่มเติมประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๕
๖ พ.ย. ๒๔๙๕	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๖
๑๐ ม.ค. ๒๔๙๖	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่าง-

	พระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล (ฉบับที่ ๓) .พ.ศ ๒๔๙๖
๑๐ ม.ค. ๒๔๙๖	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณา ร่าง-พระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. ๒๔๙๖
๙ ก.ค. ๒๔๙๖	กรรมาธิการต่างประเทศ
๒๓ ม.ค. ๒๔๙๗	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๗
๒๗ ธ.ค. ๒๔๙๙	กรรมาธิการวิสามัญ พิจารณา ร่างพระราชบัญญัติ ลบ ล้างมลทิน ในโอกาสครบ ๒๕ พุทธศตวรรษ
๒๗ ธ.ค. ๒๔๙๙	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง-พระราชบัญญัติ นิรโทษกรรม ในโอกาสครบ ๒๕ พุทธศตวรรษ

หน้าที่พิเศษ

๒๔๙๔	อุปนายกกิตติมศักดิ์สภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติ
๒๔๙๓—๙๔	ประธาน กรรมการ พิจารณาวางแผนการศึกษาแห่งชาติ
๒๔๙๒—๙๔	กรรมการที่ปรึกษาคณะกรรมการอบรมข้าราชการและประชาชน
๒๔๙๒—๙๔	กรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ
๒๔๙๓	รักษา การ แทน นายก กรรม การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
๒๔๙๔	ที่ปรึกษาคณะผู้แทนในการประชุม UNESCO ณ ประเทศฝรั่งเศส
๒๕๐๐	กรรมการบริการราช การแผ่นดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ราชการต่างประเทศ

๒๔๙๔	ไปประชุมการ ศึกษา วิทยาศาสตร์

และวัฒนธรรม แห่งองค์การสห-
ประชาชาติ(UNESCO) ที่กรุงปารีส
ประเทศฝรั่งเศส ในฐานะที่ปรึกษา
ของคณะผู้แทนไทย และดูงานใน
ด้านการศึกษาประเทศต่าง ๆ ใน
ทวีปยุโรป

๒๔๙๖ หัวหน้าคณะผู้แทนราษฎรไทย ไป
ดูกิจการต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

หน้าที่ประจำที่กำลังปฏิบัติอยู่จนถึงอนิจกรรม

กรรมการบริหารสภาลูกเสือแห่งชาติ

รองประธานสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยใน
พระบรมราชูปถัมภ์

กรรมการอำนวยการคุรุสภา

นายกสมาคมผู้ปกครองและครู
สวนกุหลาบวิทยาลัย

ประธานสภาเทศบาลเมืองนคร
ราชสีมา

ประธานสภาจังหวัดนครราชสีมา

สมาชิกสภาผู้แทน ราษฎร จังหวัด

นครราชสีมา

อนิจกรรม วันพุธที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ ที่โรงพยา-บาลจุฬาลงกรณ์ด้วยอาการหัวใจวาย เมื่อเวลา ๑๒.๐๕ นาฬิกา ก่อนพิธีเปิดรัฐสภา ๑ วัน รวมอายุได้ ๖๙ ปี ๑ เดือน ๒ วัน

พระมหากษัตริย์ไทย

กับ

พระพุทธศาสนา

บทที่ ๑

นิทานพจน์

๑. ประชาชาติไทยสมัยโบราณ

จากผลการตรวจค้นทางประวัติศาสตร์ ได้ความว่า ไทยเป็นชาติโบราณเก่าแก่ชาติหนึ่ง เมื่อประมาณ ๔,๕๐๐ ปี ก่อนพุทธศักราช ชนชาติไทยได้ดำรงอิสระ ตั้งเป็นมหารัฐอยู่ในดินแดนลุ่มแม่น้ำเหลือง (ฮวงโห) และลุ่มแม่น้ำแยงซี อันอยู่ในประเทศจีนเดี๋ยวนี้ และโดยที่เป็นชาติใหญ่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วแต่โบราณกาล จึงก่อให้เกิดอุปนิสัยสันดานไทย ที่เป็นคนใจคอกว้างขวาง รักความสงบและอิสรภาพเป็นอย่างยิ่ง ไทยคงจะตั้งเป็นปรกติสุขอยู่ในถิ่นเดิมนั้นเป็นเวลานาน หลายพันปี ทีเดียว

แต่ในตอนหลัง ๆ ได้ถูกชนชาติตาดรุกรบและถูกชนชาติจีนทั้งรุกอย่างสงบและรุกรบ ต้องอพยพละทิ้งถิ่นเดิมถอยเลื่อนลงมาข้างใต้โดยลำดับ เริ่มแต่เมื่อราว ๓๐๐ ปี ก่อนพุทธศักราชเป็นต้นมาจนได้ย่างเข้าสู่แดนสุวรรณภูมิ[๑] เมื่อราวพุทธศักราช ๑๓๐๐

ในระยะเวลาอันยาวนาน แห่งการอพยพลงมานั้นไทยได้ตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้น ในดินแดนที่ผ่านมาโดยลำดับรวมหลายครั้ง นับเฉพาะแต่ที่ตั้งเป็นราชอาณาจักรใหญ่ ๆ ก็ถึง ๒ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อราวพุทธศักราช ๔๐๐ ได้ตั้งอาณาจักรอ้ายลาวขึ้น มีดินแดนอยู่ในภาคใต้และภาคตะวันตกของมณฑลเสฉวนและมณฑลฮุนหนำ ของประเทศจีนเดี๋ยวนี้ มีราชธานีใหญ่เรียกว่า นครเพงาย ได้ถูกจีนรุกรบหลายครั้ง ในที่สุดก็ต้องเสียแก่จีนเมื่อราว พ.ศ. ๖๕๑

มี เหตุ การณ์ สำ คัญ เกิด ขึ้น ใน ประวัติกาล ของ ชนชาติไทย สมัยอาณาจักรอ้ายลาวนี้ คือ การที่ชนชาติไทย

---

๑. สุวรรณภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบัน และประเทศใกล้เคียง ซึ่งมีขอบเขต เริ่มแต่เมืองรามัญไปจดประเทศญวนและตั้งแต่ประเทศพม่าไปจดปลายแหลมมลายู

ได้รับพระพุทธศาสนามาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยรับทอดมาจากจีน มีเรื่องราวปรากฏว่า พระเจ้ามิ่งตี่หรือเมงเต้พระมหากษัตริย์จีน ซึ่งขึ้นทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๖๐๑ คืนหนึ่งทรงพระสุบินว่า บนท้องฟ้าข้างทิศตะวันตกเกิดรัศมีสีขาว ทรงถามขุนนางผู้ใหญ่ถึงข้อที่ทรงพระสุบิน ได้รับคำอธิบายว่า พระสุบินนั้น ได้แก่ศาสนาใหม่ เรียกว่าโฟ (พระพุทธเจ้า) อันได้บังเกิดขึ้นทางทิศตะวันตก จึงทรงแต่งคณะทูตไปสืบศาสนาในอินเดีย ถึงปี พ.ศ. ๖๐๘ คณะทูตได้เชิญพระพุทธรูปและพระธรรมมาถวาย พร้อมด้วยพระสงฆ์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิญาณพระองค์เป็นพุทธศาสนิก พระพุทธศาสนาก็ได้ประดิษฐานในประเทศจีนมาแต่ครั้งนั้น พระเจ้ามิ่งตี่ได้ทรงจัดส่งทูตให้ไปชี้แจงน้อมนำประเทศต่าง ๆ ให้รับนับถือพระพุทธศาสนาด้วย นัยว่าเป็นการแผ่พระราชอำนาจโดยธรรมานุภาพ ในครั้งนั้นศาสนทูตของพระเจ้ามิ่งตี่ ได้มาเกลี้ยกล่อมขุนหลวงเมา เจ้านครไทยงายลาว (นครหนึ่งในอาณาจักรอ้ายลาว และเป็นนครสุดท้ายที่ยังเป็นอิสระอยู่ในครั้งนั้น) ให้รับนับถือพระพุทธศาสนาด้วย ขุนหลวงเมาทรงเห็นว่า พระพุทธศาสนามีข้อปฏิบัติเป็น

ธรรมอันประเสริฐ และชาติไทยแต่เดิมมาก็มิได้มี
ศาสนาเป็นหลักฐาน นอกจากนับถือผีสางเทวดา
ไปตามความเชื่อถือของคนชั้นก่อน ๆ สมควรรับ
พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยต่อไป จึง
ทรงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อราวพุทธ-
ศักราช ๖๑๒ พระองค์พร้อมด้วยประชาชนชาวไทย
อีก ๕๕๓,๗๑๑ คน ได้ปฏิญาณตนขอถือพระพุทธเจ้า
พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ พระพุทธศาสนา
จึงได้เป็นศาสนาประจำชาติไทยมาแต่ครั้งนั้น

ครั้งที่ ๒ เมื่อราวพุทธศักราช ๑๒๐๐ ได้ตั้งอาณาจักร
น่านเจ้าขึ้น มีดินแดนอยู่ภาคใต้ของมณฑลยุนหน้าหรือ
ยูนานของประเทศจีนเดี๋ยวนี้ มีราชธานีเรียกว่า นคร
หนองแส พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์หนองแส มีพระเจ้า
สินุโล และ พ่อขุนบรมเป็นต้น หลายพระองค์เป็นผู้มี
ปรีชาสามารถและเข้มแข็งในการสงคราม ทำให้อาณาจักร
น่านเจ้ามีเกียรติประวัติเป็นอย่างสูง เป็นที่เกรงขาม
แม้แต่จีนที่เคยเป็นฝ่ายรุกรานไทยมาแต่ก่อน แต่ในที่สุด
อาณาจักรน่านเจ้าก็ต้องเสียแก่จีน ด้วยการรุกอย่างสงบ
อันทำให้อาณาจักรไทยแท้ต้องกลายเป็นจีนไปในที่สุด เมื่อ
ราวพุทธศักราช ๑๕๐๐

เมื่ออาณาจักรน่านเจ้าเสียแก่จีน ยังมีชนชาติไทยอีกส่วนหนึ่ง ตั้งเป็นเอกเทศอยู่ทางภาคใต้ของอาณาจักรน่านเจ้า มีนครโยนก (เชียงแสน) เป็นราชธานี มีอาณาเขตครอบคลุมตลอดแคว้นสิบสองจุไทย และแคว้นสิบสองปันนา คงตั้งเป็นอิสระดำรงความเป็นไทยอยู่ตลอดมา นครโยนก (เชียงแสน) นี้ พ่อขุนบรม กษัตริย์ราชวงศ์หนองแส ได้สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐

และนับว่าเป็นราชอาณาจักรไทยแห่งแรกในดินแดนสุวรรณภูมิ

นครโยนก (เชียงแสน) ดำรงอิสรภาพอยู่ต่อมาจนราว พ.ศ. ๑๖๕๐ ก็เสียแก่ขอม เป็นเหตุให้ขอมได้ปกครอง ดินแดน สุวรรณภูมิ ตอน ฝั่งใต้ แม่น้ำโขง ตลอดไปต่อมาอีกราว ๑๐ ปี ประมุขของชาวไทยแคว้นโยนกเป็นเชื้อกษัตริย์ราชวงศ์เชียงแสนพระนามว่า พระเจ้าพรหมได้คุมกำลังขับไล่พวกขอมออกจากแคว้นโยนก แล้วจึงชิงหัวเมืองใหญ่น้อยของขอม แผ่อาณาเขตไทยลงมาตลอดดินแดนลานช้าง ลานนา และขยายลงมาข้างใต้จนถึงเมืองเชลียง (สวรรคโลก) กู้อิสรภาพชาติไทยกลับคืนมาได้จากขอมในราวพุทธศักราช ๑๖๖๐ ได้ตั้งนคร

ชัยปราการ (เมืองฝาง เวลานี้เป็นอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่) เป็นราชธานี แล้วเสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นปฐมกษัตริย์ของราชอาณาจักรไทยลานนาสืบพระราชวงศ์ต่อมาจนราว พ.ศ. ๑๗๓๑ ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยสิริ มีข้าศึกยกทัพใหญ่มาสู่นครชัยปราการ (เข้าใจว่าจะเป็นพวกไทยใหญ่ เมืองแสนหวี) พระเจ้าชัยสิริเห็นเหลือกำลังที่จะต้านทานได้ จึงพาพลเมืองอพยพลงมาข้างใต้ มาพบ เมืองแปบ อันเป็นเมืองร้าง (อยู่ตรงกันข้ามเมืองกำแพงเพชรเดี๋ยวนี้) จึงได้เข้าตั้งอยู่ชั่วคราว ต่อมาได้ขยับขยายเลื่อนลงมาข้างใต้ จนได้มาตั้งเป็นราชธานีขึ้น ณ เมืองนครปฐมเดี๋ยวนี้ ซึ่งเวลานั้นเป็นเมืองร้างอยู่ ราชธานีที่ตั้งขึ้นใหม่นี้เรียกว่า ชัยสิรินคร (คำเดียวกับนครชัยศรี ซึ่งเคยเป็นชื่อมณฑล และเวลานี้เป็นชื่ออำเภอในจังหวัดนครปฐม) เชื้อพระราชวงศ์ของพระเจ้าชัยสิริองค์หนึ่ง ได้อภิเษกสมรสกับ ราชธิดา เจ้าเมืองอู่ทอง (สุพรรณภูมิ และได้ครองเมืองอู่ทอง มีราชโอรสได้ครองเมืองอู่ทองสืบมา ซึ่งภายหลังได้ไปสร้างพระนครศรีอยุธยา เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

๒. สมัยกรุงสุโขทัย

เมื่อ พระเจ้า ชัยสิริ อพยพ ลงมาจาก นครชัย ปราการ นั้นได้ผ่านเข้ามาใน ดินแดนไทยที่ขอม ยังมีอำนาจ ปกครองอยู่ เพราะเวลานั้นขอมมีอำนาจปกครองตลอดลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไป จนถึงเมืองสุโขทัยเป็นสุดแดนข้างเหนือ และเมืองสุโขทัยเวลานั้น เป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองทางภาคเหนือของขอม มีพ่อเมืองเป็นคนไทย แต่มีข้าหลวงขอมมากำกับ พระเจ้าชัยสิริอพยพผ่านเข้ามาทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย และในสมัยเดียวกันนั้น เข้าใจว่าจะมีชาวไทยลานนาอพยพเข้ามาทางทิศตะวันออกเมืองสุโขทัย มาอยู่กับพวกไทยด้วยกันในหัวเมืองแถบนั้น เช่น เมืองนครไทย เมืองบางยาง เมืองราด (เมืองเพชรบูรณ์) เพราะฉะนั้นในกาลต่อมาจึงปรากฏนามวีรบุรุษของชาติไทย คือพ่อขุนบางกลางท่าวเจ้าเมืองบางยาง ซึ่งได้ร่วมคิดกันกับพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดก่อกู้เอกราชของชาติไทย แล้วในที่สุดวีรบุรุษทั้งสองนี้ ได้รวม กำลัง กัน เข้า รุกรบ ทำลายล้าง อำนาจ ขอม ลงได้ และก่อตั้งราชอาณาจักรสุโขทัยขึ้นสำเร็จ เมื่อราวพุทธศักราช ๑๘๐๐

วีรกรรมของพ่อขุนบางกลางท่าว และพ่อขุน ผาเมือง นี้เป็นการก่อตั้งประเทศไทยปัจจุบัน มีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกพอจะเก็บความได้ดังนี้-

เมืองสุโขทัยเวลานั้นมีพ่อเมืองชื่อพ่อขุนศรีนาวนามถม (เป็นราชทินนามที่ขอมตั้งให้) มีขุนนางขอมชื่อสมาดโขลญลำพง เป็นผู้กำกับ บุตรของพ่อขุนศรีนาวนามถมผู้หนึ่งได้เป็นเจ้าเมืองราด (เมืองเพชรบูรณ์) คือพ่อขุนผาเมือง พระเจ้ากรุงขอมพระราชทานนามให้ว่า "ศรีอินทรปตินทราทิตย์" และได้ยกพระราชธิดาให้เป็นชายาด้วยปรากฏพระนามว่า "นางสิขรมหาเทวี" ส่วนพ่อขุนบางกลางท่าวนั้น เป็นเจ้าเมืองบางยาง (เข้าใจว่าอยู่ราวอำเภอหล่มเก่า ในท้องที่ จังหวัดเพชรบูรณ์เดี๋ยวนี้) พ่อขุนบางกลางท่าวและพ่อขุนผาเมืองได้ร่วมคิดกัน ที่จะทำลายล้างอำนาจขอมให้ไทยเป็นอิสระต่อไป พอได้โอกาสก็นัดหมายกันยกกำลังแยกกันเข้ายึดเมืองศรีสัชนาลัยบางขลงสากอได . ได้แล้วก็พร้อมกันยกกำลังมาสู่เมืองสุโขทัยขอมสมาดโขลญลำพง ออกสู้รบก็แตกพ่ายแพ้ไป พ่อขุนผาเมืองเข้าเมืองสุโขทัยได้ก่อนแล้วเวนเมืองสุโขทัย พร้อมกับราชทินนาม "ศรีอินทรปตินทราทิตย์" นั้น แก่พ่อขุน

บางกลางท่าว อัญเชิญขึ้นทรงราชย์ เป็น ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทรงพระนามว่า **"พ่อขุนศรีอินทราทิตย์"** แต่ชาวไทยเรียกกันโดยทั่วไปว่า **"พระร่วง"**[๑] เสด็จขึ้นทรงราชเมื่อราวพุทธศักราช ๑๘๐๐

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีพระมเหสีทรงพระนามว่า **"นางเสือง"** มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ และพระราชธิดา ๒ พระองค์ พระราชโอรสองค์แรกไม่ปรากฏพระนาม สิ้นพระชนม์ก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ องค์ที่ ๒ ทรงพระนามว่า "บานเมือง" ได้รับราชสมบัติสืบต่อพระชนก องค์ที่ ๓ ปรากฏพระนามซึ่งพระราชบิดาตั้งให้ เมื่อคราวชนช้างชนะขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด ว่า **"พระรามคำแหง"** ได้รับราชสมบัติสืบต่อพระเชษฐา เป็นรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย เสด็จขึ้นทรงราชย์ราว พุทธศักราช ๑๘๒๑ ครองราชย์สมบัติอยู่ประมาณ ๔๐ ปี เป็นพระมหากษัตริย์ที่รุ่งโรจน์ที่สุดในยุคนี้ ทรงแผ่ราชอาณาจักรไทยออกไปทุกทิศ ทิศตะวันออกตลอดออกไปถึงแม่น้ำโขง มีเมืองเวียงจันทน์ เวียงคำ เป็นที่สุด ทางทิศใต้ได้เมืองต่าง ๆ

---

๑. ชาวไทยในชั้นหลัง ๆ เรียกพระมหากษัตริย์ ในราชวงศ์สุโขทัยว่า "พระร่วง" ทุกองค์

ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และตลอดไปถึงเมือง นครศรีธรรมราชจนสุดแหลมลายู ทางทิศตะวันตกได้ เมืองฉอด เมืองหงษาวดี ตกฝั่งมหาสมุทรอินเดีย ทาง ทิศเหนือได้เมืองแพร่ เมืองน่าน ตลอดไปถึงเมืองชวา (เมืองหลวงพระบาง)

ส่วนเมืองต่าง ๆ ทางภาคพายัพ คือ นครเขลางค์ (ลำปาง) เมืองหริภุญชัย (ลำพูน) เมืองเชียงใหม่ เมือง เชียงราย และเมืองเงินยาง (เชียงแสน) เหล่านี้ อยู่ใน อาณาจักรขุนเม็งราย เป็นอิสระอยู่ส่วนหนึ่ง และเมือง พะเยาอยู่ในอำนาจขุนงำเมือง เป็นอิสระอยู่อีกส่วนหนึ่ง ทั้งขุนเม็งรายและขุนงำเมืองเป็นมิตรสหาย มีไมตรีกับ พระเจ้ารามคำแหง

พระเจ้ารามคำแหงทรงจัดการปกครองและทะนุบำรุง กรุงสุโขทัยให้มีความเจริญรุ่งเรืองในทุก ๆ ด้าน และแต่ ก่อนนั้นหนังสือไทยยังไม่มี ได้ทรงคิดประดิษฐ์ตัวหนังสือ ไทยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ จึงมีหนังสือไทยใช้สืบมา ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงสมควรแก่พระนามว่า "**มหาราช**" โดยแท้

เมื่อพระเจ้ารามคำแหงมหาราชเสด็จสวรรคตแล้ว พระยาเลอไทย ราชโอรสขึ้นทรงราชย์เป็นรัชกาลที่ ๔ แล้ว จึงถึงพระยาฤๅไทย หรือ ลิไทย เป็นรัชกาลที่ ๕ ซึ่งปรากฏพระนามในชั้นหลังว่า "พระมหาธรรมราชาที่ ๑" เสด็จขึ้นทรงราชย์เมื่อพุทธศักราช ๑๘๙๐ ก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเพียง ๓ ปี

๓. **สมัยกรุงศรีอยุธยา**

พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช ๑๘๙๓ ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑" มีเรื่องกับกรุงสุโขทัยเกี่ยวกับเมืองชายราชอาณาเขตเล็กน้อย แล้วทั้งสองนครก็เป็นไมตรีกันจนสิ้นรัชกาล ถึงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงั่ว) และทางกรุงสุโขทัยเป็นรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (ไสยฤๅไทย) ซึ่งทรงราชย์สืบต่อพระมหาธรรมราชา (ลิไทย) นครทั้งสองทำสงครามกันหลายครั้ง โดยกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายยกไปตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในที่สุดพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ก็ทรงยอมแพ้เมื่อพุทธศักราช ๑๙๒๑

กรุงสุโขทัยจึงตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา มีกษัตริย์ในราชวงศ์สุโขทัยปกครองในฐานะประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา สืบต่อจากพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ลงมาอีก ๒ รัชกาล ก็สิ้นวงศ์กษัตริย์ หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงก็รวมเข้าในราชอาณาเขตกรุงศรีอยุธยา เป็นประเทศเดียวกันแต่ พ.ศ. ๑๙๘๑ ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)

ส่วนหัวเมืองในลานนาภาคพายัพ อันมีนครเชียงใหม่เป็นราชธานี กษัตริย์เชื้อพระวงศ์พ่อขุนเม็งรายได้ปกครองเป็นอิสระสืบมา จนราวพุทธศักราช ๑๙๓๑ อยู่ในรัชสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน สมเด็จพระราเมศวรแห่งกรุงศรีอยุธยาเสด็จกรีธาทัพไปรบมีชัยชนะ จึงเป็นอันว่าได้รวบรวมดินแดนไทยในสุวรรณภูมิ ที่ตั้งเป็น ๓ ราชอาณาจักรอยู่แต่เดิม เข้าไว้ในราชอาณาจักรเดียวกันได้แต่ครั้งนั้น

ต่อมาอีกราว ๑๖๐ ปี ไทยกลับอ่อนกำลังลง เพราะความแตกแยก และความไม่เรียบร้อยในการสืบ ราชสมบัติ แล้วยังต้องรับศึกใหญ่ ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งได้ขึ้นทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ ถึง ๓ ครั้ง

อันทำให้ไทยต้องเสียหัวเมืองฝ่ายเหนือไปทั้งหมด และที่สำคัญที่สุดก็คือ เสียความสามัคคีในพวกไทยด้วยกัน ทั้งในเวลานั้นคู่สงครามของไทย คือพม่าก็มีกำลังเข้มแข็งที่สุด พระเจ้าบุเรงนอง พระมหากษัตริย์พม่าในสมัยนั้น ทรงสามารถในการสงครามอย่างยอดเยี่ยม จนได้พระนามว่า พระเจ้าสิบทิศ หรือผู้ชนะสิบทิศ ได้เสด็จกรีธาทัพใหญ่มาล้อมกรุงศรีอยุธยา นับเป็นศึกพม่าครั้งที่ ๓ และในระหว่างที่ศึกยังติดพันกันอยู่ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ประชวรสวรรคต สมเด็จพระมหินทร ราชโอรสขึ้นทรงราชย์ เป็นเวลาที่ไทยอ่อนกำลังลงจนถึงที่สุด ทรงบัญชาการต่อสู้ป้องกันกรุงศรีอยุธยาอยู่ได้ไม่นาน กรุงศรีอยุธยาก็เสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ ต้องอยู่ในฐานะเป็นประเทศราชของพม่าอยู่ ๑๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๑๒๗ จึงกลับฟื้นคืนสู่อิสรภาพได้อีก ด้วยพระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงเป็นวีรกษัตริย์อันประเสริฐของไทย นอกจากกู้อิสรภาพของไทยแล้ว ยังทรงทำสงครามมีชัย ขยายอาณาเขตออกไปทุกทิศ ราชอาณาจักรไทย ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร

มหาราช นอกจากครอบแคว้นสุวรรณภูมิไว้เกือบจะทั้งหมดแล้ว ยังแผ่ออกไปจนกระทั่งอาณาจักรไทยใหญ่เมืองแสนหวีด้วย นอกจากนี้ พระราชกฤษฎาภินิหารของพระองค์ยังนำความมั่นคง และสันติภาพมาสู่ราชอาณาจักรต่อมาอีกกว่าร้อยปี

แต่แล้วประวัติศาสตร์ก็เกิดซ้ำรอย คือนับแต่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรฐเป็นต้นมา ก็เกิดการช่วงชิงราชสมบัติกันเรื่อย ๆ มาหลายซับหลายซ้อน ทำให้หย่อนกำลังลงโดยลำดับ เพราะความแตกสามัคคีและมิใคร่เอาใจใส่ตระเตรียมกำลังไว้ป้องกันบ้านเมือง ในที่สุดกษัตริย์พม่าราชวงศ์อลองพญา ยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ๒ ครั้ง ครั้งหลังได้ตั้งล้อมกรุงไว้ปีเศษ ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ (พระที่นั่งสุริยามรินทร์) ราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นเวลาที่ฝ่ายไทยอ่อนกำลังลงจนถึงที่สุด กรุงศรีอยุธยาจึงเสียแก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒ และครั้งสุดท้าย ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ คำนวณเวลาตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนเสียกรุงครั้งนี้ได้ ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครองแผ่นดินรวม ๓๓ พระองค์

๔. สมัยกรุงธนบุรี และ กรุงรัตนโกสินทร์

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้ ผิดกับเมื่อเสียครั้งแรก ครั้งแรกนั้น พระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองเพียงให้ไทยขึ้นต่อพม่า และตั้งให้พระมหาธรรมราชา เชื้อพระราชวงศ์สุโขทัยเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองกรุงศรีอยุธยา แม้ข้าราชการในกรุงและทรัพย์สมบัติจะถูกนำตัว และ เก็บ ขน ไปเมืองพม่ามาก แต่กรุงศรีอยุธยาก็ยังดำรงเป็นราชธานีของไทยอยู่ หาได้ถูกทำลายลงจนย่อยยับไปไม่ แต่ในครั้งหลังนี้ กรุงศรีอยุธยา ทั้งปราสาทราชวัง วัดวาอาราม และบ้านเรือนราษฎรถูกไฟไหม้และถูกทำลายย่อยยับไปในการสงคราม ประชาชนถูกฆ่าและกวาดต้อนเอาไปเป็นเชลยศึกแทบจะหมดสิ้น ทรัพย์สมบัติที่พม่าพอจะเก็บขนไปได้ก็เก็บขนเอาไป เพราะมิได้คิดเอาไทยเป็นเมืองขึ้นอย่างเมื่อครั้งพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนอง เมื่อจะยกทัพกลับไปจึงได้แต่แต่งตั้งนายกองคนหนึ่งชื่อสุกี้ ให้คุมพล ๓,๐๐๐ อยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น เหนือกรุงศรีอยุธยา ไว้สำหรับค้นหาผู้คนและเก็บริบรวมทรัพย์สมบัติที่ยังตกค้างอยู่ ส่งไปเมืองพม่าเท่านั้น แต่ทั้งนี้ก็เป็นเฉพาะกรุงศรีอยุธยาและ

หัวเมืองบางแห่งที่กองทัพพม่าผ่านไปถึง ไม่ได้เสียหมดทั้งอาณาจักร เป็นอันว่า เมืองใดเสียแก่พม่าก็เสียไป เมืองใดที่พม่าไปไม่ถึงก็ยังเป็นอิสระอยู่ ด้วยเหตุนี้เมืองใหญ่ ๆ จึงต่างตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า ด้วยหวังจะเป็นใหญ่ต่อไป เกิดเป็นก๊กต่าง ๆ ขึ้นในครั้งนั้นถึง ๕ ก๊ก

บรรดาก๊กทั้ง ๕ นั้น พระยาวชิรปราการ (สิน) เจ้าเมืองตาก เป็นก๊กหนึ่งไปตั้งอยู่ที่เมืองจันทบุรี เรียกกันว่าเจ้าตาก เป็นผู้มีสติปัญญาและฝีมือแกล้วกล้ายิ่งกว่าผู้อื่น ได้ยกกองทัพมาตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น ฆ่าสุกี้พระนายกองตายในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ คือ ภายในปีที่เสียกรุงศรีอยุธยานั้นเอง แล้วตั้งเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี เสด็จขึ้นทรงราชย์ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ทรงปราบก๊กต่าง ๆ ตลอดจนหัวเมืองที่พม่าเข้ามาตั้งปกครอง เช่นนครเชียงใหม่ให้ราบคาบได้ภายใน ๗ ปี ต่อจากนั้นก็ทำสงครามกับพม่าที่พยายามยกเข้ามารบไทยอีก ๔ ครั้ง ให้ปราชัยกลับไปทุกครั้ง แล้วก็แผ่อาณาเขตออกไปทางตะวันออกได้เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง ตลอดไปจนกระทั่งแดนตังเกี๋ยในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ ในการสงครามคราวนี้ กองทัพไทยซึ่งมีสมเด็จเจ้าพระยามหา

กษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพ ได้พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตมายังกรุงธนบุรีด้วย

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๓ ประเทศเขมรซึ่งเป็นประเทศราชขึ้นกรุงธนบุรี เกิดวุ่นวายด้วยเรื่องชิงราชสมบัติพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นจอมทัพคุมพลยกไประงับ ในระหว่างนี้ทางกรุงธนบุรีเกิดจลาจลขึ้น เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระสติฟั่นเฟือนไป เป็นเหตุให้ราชการบ้านเมืองผันแปร พระยาสรรค์จึงคิดขบถเข้ารวบรัดเอาอำนาจไว้ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ทราบข่าวก็รีบยกทัพกลับ ครั้นจัดการปราบยุคเข็ญสงบราบคาบแล้ว เสนาข้าราชการและราษฎรก็พร้อมกันอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติ ณ กรุงธนบุรีเป็นปฐมกษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ต่อจากนั้นก็ได้ทรงสร้างพระนครใหม่ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา อัญเชิญ พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตข้ามไปประดิษฐานเป็นศรีพระนคร จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ ให้ต้องกับนามพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตว่า กรุงเทพพระมหานครอมรรัตนโกสินทร์ ฯ

กรุงธนบุรีได้ตั้งอยู่เพียงสิบห้าปี แต่ก็เป็นเวลาของ

การกู้อิสรภาพและเริ่มตั้งตัวใหม่ของไทย จึงเป็นเสมือนสะพานอันทอดข้ามจากกรุงศรีอยุธยา (กรุงเก่า) ที่ล่มแล้วไปสู่กรุงใหม่อันรุ่งเรือง คือ กรุงรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อทรงสร้างกรุงเทพพระมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ขึ้นแล้ว ก็เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ ๒๓๒๘ สมัยนั้นยังเป็นเวลาของการศึกสงคราม เพราะพม่ายังเพียรพยายามมารบไทยถึง ๗ ครั้ง บางครั้งยกกองทัพประดังเข้ามาหลายทิศหลายทาง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงแต่งกองทัพออกต่อสู้ พระองค์เองได้เสด็จในงานพระราชสงครามเป็นหลายครั้ง และด้วยพระบรมเดชานุภาพ กองทัพไทยได้ชัยชนะขับไล่ข้าศึก ให้แตกถอยออกไปได้ทุกทิศทุกทาง พร้อมกันนั้นพระองค์ยังต้องทรงจัดการฟื้นฟูและทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา และบ้านเมือง ซึ่งยังขาดตกบกพร่องอยู่แทบจะทุกอย่าง เนื่องจากการเสียบ้านเสียเมือง ให้กลับมีขึ้นเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดี สรุปความว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระบุคลิกลักษณะเข้มแข็งเฉียบขาด สมกับเป็นผู้กู้เมืองที่ล่มแล้ว ให้กลับคืนสู่อิสรภาพได้โดย

ไม่ชักช้าฉันใด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ทรงมีพระบุคลิกลักษณะสุขุมเยือกเย็น ประกอบด้วยพระปรีชาสามารถสมกับเป็นผู้รักษาบ้านเมือง นำรัฐนาวาที่กู้ขึ้นได้แล้วให้ได้ตลอดรอดฝั่งฉันนั้น

แท้จริงพระมหากษัตริย์ไทยใน พระ ราช วงศ์จักรีทุกพระองค์ ทรงมีพระบุคลิกลักษณะและพระปรีชาสามารถเหมาะกับความต้องการของบ้านเมืองทุกคราวมา จึงทรงสามารถพาประเทศชาติผ่านพ้นภัยพิบัติอันมีมา ตาม ยุคตามสมัยไปได้โดยสวัสดี และมีความเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ จวบจนประเทศไทยได้เข้าสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิมีเสียงในการจรรโลงประเทศชาติ พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยนี้ทุกพระองค์ ก็ทรงเป็นนักประชาธิปไตย วางพระองค์เหมาะกับกาลสมัย และประกอบด้วยพระคุณธรรมอันประเสริฐทุกพระองค์ ทรงเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนมิได้เสื่อมคลาย กล่าวโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน ทรงมีพระราชหฤทัยสนิทสนมกับราษฎรทุกชั้น และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในทางที่เป็นพระคุณแก่ประชาชนเท่าที่พระมหากษัตริย์ในระบอบ

ประชาธิไตยจะทรงทำได้ ด้วยพระอุตสาหะวิริยภาพเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ โดยอเนกประการ พระองค์จึงเป็นมิ่งขวัญ และเป็นที่รวมจิตใจของประชาชนทุกหมู่ทุกเหล่า พระเกียรติยศแผ่ขจรไปในนานาประเทศ ต่างพากันชื่นชมในพระบารมีโดยทั่วไป

๕. พระมหากษัตริย์ไทยทรงทะนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง

ตามเรื่องราวที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ชนชาติไทยได้นับถือพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติมาประ-มาณ ๑๙๐๐ ปี ตั้งแต่ยังตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคใต้ของประเทศจีนนั้นแล้ว และเมื่อประมาณ ๑๓๐๐ ปีมานี้ ไทยเราได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ก็ได้เข้ามาสมาคมคบหากับชนชาติเจ้าของท้องถิ่น ที่เป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน เพราะตามหลักฐานต่าง ๆ ปรากฏว่า ในเวลานั้น พระพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว อนึ่ง ถ้าพิจารณาในแง่ความเหมาะสม ก็จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนากับประชาชาติไทยนั้นเหมาะสมกันอย่างไร พระ

พุทธศาสนาสอนให้ละความชั่วทุกอย่าง ให้สร้างความดี และให้ทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว สรรเสริญขันติธรรม อดกลั้น ทั้งนี้ เพื่อบรรลุถึงจุดปลายทางคือความสุขที่เย็นสนิทอันเกิดแต่สันติคือความสงบ เป็นศาสนาที่มีเหตุมีผลควรแก่ผู้มีปัญญา ประชาชาติไทยเล่าก็เป็นชาติใหญ่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วช้านานหลายพันปี เป็นชาติที่รักความสงบ รักความเป็นอิสระและมีจิตใจสูง จึงเหมาะกันกับพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระมหากษัตริย์ไทยทุกสมัย และทุกพระองค์ จึงทรงเป็นพุทธมามกะและได้พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ โดยทรงถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญคู่กันกับการทะนุบำรุงบ้านเมืองและเพราะได้รับพระบรมราชูปถัมภ์นั้น พระพุทธศาสนาในประเทศไทยจึงเจริญรุ่งเรืองมีเกียรติคุณขจรขจายไปในนานาประเทศ และได้รับยกย่องแม้ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสมควรที่จะได้ศึกษาค้นคว้าดูว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงทะนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง ตั้งแต่ปฐมกษัตริย์แห่งประเทศไทยเป็นต้นมา ดังจะกล่าวในบทต่อ ๆ ไป

บทที่ ๒

การสร้างวัดและพระพุทธเจดีย์

พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทย ในการทะนุบำรุงและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ปฐมกษัตริย์แห่งประเทศไทยเป็นต้นมา มีขอบเขตที่จะค้นคว้ากว้างขวางมาก การที่จะรวบรวมมากล่าวให้สิ้นเชิงภายในเวลาอันจำกัด เป็นอันพ้นวิสัยที่จะทำได้ จึงขอกล่าวแต่ใน ๓ อย่าง คือ

๑. การสร้างวัดและพุทธเจดีย์

๒. การสร้างพระไตรปิฎก

๓. การอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

และในบทนี้จะว่าด้วยการสร้างวัด และพระพุทธเจดีย์ก่อน

วัด นั้น ได้มีมาแล้วตั้งแต่ในปีแรกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธ พร้อมด้วยพระสงฆ์องค์พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงพระราชอุทิศป่าไม้ไผ่ ใกล้กรุงราชคฤห์ถวายเป็นที่เสด็จอยู่ของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวก เรียกว่า เวฬุวนาราม ต่อมา มีผู้ถวายในนครต่าง ๆ

อีกหลายแห่ง เช่น นิโครธาราม ณ นครกบิลพัสดุ์ แห่งแคว้นสักกะ เชตวนาราม ณ นครสาวัตถี แห่งแคว้นโกศล เป็นต้น จึงเป็นแบบอย่างให้มีการสร้างวัดในสมัยต่อ ๆ มา ตลอดจนในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งนี้โดยมุ่งประโยชน์ที่จะให้เป็นสถานที่บำเพ็ญกิจพระศาสนาของพระสงฆ์ และเป็นที่ประชุมฟังธรรมและบำเพ็ญกุศลของพุทธศาสนิกชน และโดยเฉพาะในประเทศไทยเรา วัดยังเป็นสถานศึกษาของเยาวชนอีกด้วย

ส่วน พุทธเจดีย์ หมายถึง เจดีย์ ๔ ประเภท คือ

๑. ธาตุเจดีย์ ได้แก่พระสถูปและพระปรางค์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

๒. บริโภคเจดีย์ หมายถึงสถานที่และวัตถุที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย เช่น พระศรีมหาโพธิ์ (ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับใต้ต้นเมื่อตรัสรู้) ต้นเดิมยังอยู่ ณ ตำบลพุทธคยาในประเทศอินเดีย และมีผู้นำพืชพันธุ์ไปปลูกไว้ในที่ต่าง ๆ ในประเทศไทยเราก็มีหลายแห่ง

๓. ธรรมเจดีย์ ได้แก่พระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เนื่องจากหาพระบรม

สารีริกธาตุบรรจุไม่ได้แล้ว จึงจารึกคำสั่งสอนที่เป็นหลักสำคัญบรรจุไว้แทน และในสมัยที่ได้จารึกพระไตรปิฎก[๑] ลงในใบลานตลอดจนได้พิมพ์เป็นเล่มสมุด ก็ถือว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นเป็นธรรมเจดีย์ด้วย

๔. อุทเทสิกเจดีย์ หมายถึงสิ่งที่สร้างขึ้นด้วยความมุ่งหมายให้เป็นของแทนองค์พระพุทธเจ้า เช่น พระแท่น พระพุทธบาท พระพุทธรูป

ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นที่บูชาสักการะแทนองค์พระพุทธเจ้า จึงเรียกเป็นคำรวมว่า พุทธเจดีย์

พุทธเจดีย์เกิดขึ้นภายหลังแต่พุทธปรินิพพาน เนื่องจากพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ตรัสแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่พุทธศาสนิกชนควรจะไปดูไปเห็นให้เกิดธรรมสังเวชสลดจิต แล้วจะได้คิดบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติ ให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนั้น คือ

---

๑. พระไตรปิฎก คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมเป็นประเภทใหญ่ ๆ ไว้ ๓ ประเภทเรียกว่า ปิฎก ๓ คือ (๑) พระวินัยปิฎก (๒) พระสุตตันตปิฎก (๓) พระอภิธรรมปิฎก (ดูคำอธิบายในบทที่ ๕)

๑. *ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ณ ป่าลุมพินี แขวงเมืองกบิลพัสดุ์ (เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลรัมมินเดอยู่ในประเทศเนปาล)*

๒. *ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ณ แขวงเมืองพุทธคยา (เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลพุทธคยา)*

๓. *ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี (เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลสารนาถ)*

๔. *ที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในสาลวัน แขวงเมืองกุสินารา (เดี๋ยวนี้เรียกว่าแขวงกาเสีย)*

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนี้ จัดเข้าในประเภทบริโภคเจดีย์ และเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว กษัตริย์และพราหมณ์ผู้ครองนครต่าง ๆ ๘ นครที่ได้รับส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ ต่างอัญเชิญไปก่อพระสถูปบรรจุไว้ ณ นครของตน ๆ จึงเกิด *ธาตุเจดีย์* ขึ้นเป็นครั้งแรกแต่คราวนั้น ส่วน *อุทเทสิกเจดีย์* ในชั้นแรกยังไม่นิยมสร้างพระพุทธรูป ด้วยชาวอินเดียในสมัยก่อนนั้น ยังถือไม่สร้างรูปเคารพ เมื่อปรารถนาจะสร้างสิ่งที่เป็นเครื่องหมายแทน

องค์พระเจ้า ก็มักจะสร้างสิ่งอื่น เช่น สร้างเป็นพระแท่นว่าง ๆ เป็นรูปรอยพระพุทธบาท หรือเป็นรูปกงล้อและกวางหมอบ แสดงเรื่องราวตอนพระพุทธเจ้าตรัสปฐมเทศนา รูปกงล้อแสดงถึงพระธรรมจักร ส่วนรูปกวางหมอบแสดงถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ป่าอันเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ อันเป็นถิ่นของพระฤาษี) จนในราว พ.ศ. ๓๖๕ พวกโยนกในแคว้นคันธาระ อันอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียในเวลานั้น ได้คิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นก่อน ต่อมาจึงได้เกิดนิยมสร้างกันแพร่หลายในประเทศอินเดีย และในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา

เรื่องเกี่ยวกับวัดและพุทธเจดีย์นี้ นักปราชญ์ทางโบราณคดีได้ค้นคว้า และแต่งหนังสือตำราไว้มากแล้ว ในที่นี้ประสงค์จะกล่าวแต่พระราชกรณียกิจ ของ พระมหากษัตริย์ไทยในการสร้างวัดและพุทธเจดีย์ และขอกล่าวตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยลงมาเท่าที่รวบรวมได้ภายในเวลาอันจำกัด ดังต่อไปนี้

ก. สมัยกรุงสุโขทัย แต่ราว พ.ศ. ๑๘๐๐

ในเวลาที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เสด็จขึ้นทรงราชย์

เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยนั้น ชาวไทยนับถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิฝ่ายมหายานที่เคยถือสืบเนื่องมาแต่บรรพบุรุษก่อนอพยพเข้ามาสู่สุวรรณภูมิ ถึงในสุวรรณ-ภูมิเองเวลานั้นก็นับถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิมหายานเช่นเดียวกัน ส่วนลัทธิหินยานซึ่งไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ในลังกาทวีป เพิ่งจะเข้ามาสู่ดินแดนนี้ทางนครศรีธรรมราชเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๕๐ คือก่อนตั้งกรุงสุโขทัยเพียง ๕๐ ปี อย่างไรก็ดี มีข้อความปรากฏในศิลาจารึกแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาลัทธิหินยานตามแบบลังกา ซึ่งเรียกว่า ลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาสู่กรุงสุโขทัยตั้งแต่ในรัชกาลแรก ๆ และเมื่อถึงรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง (รัชกาลที่ ๓) พระมหากษัตริย์และประชาชนมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตามลัทธิลังกาวงศ์กันอย่างแพร่หลาย และนับตั้งแต่รัชกาลนั้นเป็นต้นมา พระสถูปเจดีย์ก็สร้างตามแบบลังกาแทบจะทั้งนั้น ส่วนพระพุทธรูปเข้าใจว่าจะได้สร้างตามคติพระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์ มาแต่รัชกาลต้นแล้ว เพราะฉะนั้นเพื่อความเข้าใจดีในเรื่องที่กล่าวมาแล้วและที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า จึง

ขอกล่าวถึงเรื่องที่พระพุทธศาสนาแยกเป็น ๒ ลัทธินั้นสักเล็กน้อย

การที่พระพุทธศาสนาเกิดแตกแยกเป็น ๒ ลัทธินั้น มีเค้าว่าจะได้เริ่มเป็นมาตั้งแต่ พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ-ปรินิพพานแล้วไม่นาน หรืออาจจะเริ่มเป็นมาตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่แล้วก็ได้ ทั้งนี้ มีมูลมาแต่การปฏิบัติ พระวินัย ของ พระภิกษุ บางพวก ที่มี ความ เห็น ว่า พระวินัยนั้น ควรจะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความประพฤติทางใจเป็นข้อใหญ่ จึงควรมุ่งปฏิบัติทางใจ อันเป็นส่วนพระธรรมเป็นสำคัญ แต่มติของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ เมื่อครั้งทำการสังคายนาพระธรรมวินัยคราวแรกที่เรียกว่า ปฐมสังคายนา อันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน เห็นว่าไม่ควรยอมให้มีการเพิกถอนเปลี่ยนแปลงพระวินัย เพราะถ้ายอมให้

---

๑. คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามี ๒ อย่างคือ (๑) พระธรรม เกี่ยวกับข้อปฏิบัติทางใจเป็นส่วนใหญ่ (๒) พระวินัย เป็นข้อปฏิบัติทางกายและวาจา เป็นข้อห้าม ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นไว้ สำหรับ พระภิกษุ และภิกษุณี อันเทียบได้กับกฎหมายข้อบังคับและระเบียบในทางโลก พระธรรมและพระวินัยนี้แหละภายหลังมาจัดเป็นปิฎก ๓ คือ พระวินัยจัดเป็นพระวินัยปิฎก พระธรรมจัดเป็นพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

เปลี่ยนแปลงได้ ก็จะเปลี่ยนกันเรื่อย ๆ ไป ความประพฤติของพระสงฆ์ ก็จะเปลี่ยนแปลงห่างเหินจากแบบเดิมออกไปทุกที มติของพระสงฆ์ส่วนใหญ่นี้เรียกว่า ลัทธิเถรวาท ส่วนความเห็นข้างเปลี่ยนแปลงนั้น เรียกว่า ลัทธิอาจริยวาท ซึ่งในชั้นหลังมีชื่อเรียกว่า มหายาน แปลว่ายานอันใหญ่ เป็นชื่อที่ฝ่ายนั้นเรียกตนเอง และเรียกฝ่ายตรงกันข้าม คือฝ่ายลัทธิเถรวาทว่า หินยาน แปลว่า ยานอันเลว ความเห็นแตกต่างกันเช่นนี้คงมีอยู่ตลอดมา ในชั้นแรกคงจะยังไม่ห่างเหินกันมาก ต่างกันแต่เพียงว่า ฝ่ายหนึ่งถือเคร่ง อีกฝ่ายหนึ่งไม่เคร่งนัก คิดจะผ่อนคลายไปตามกาลสมัย และเมื่อไรฝ่ายที่ชอบข้างเปลี่ยนแปลงมีจำนวนมากขึ้น จนน่าจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา และคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ได้กำลังทางบ้านเมืองสนับสนุน ก็ประชุมทำสังคายนากันเสียคราวหนึ่ง การทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ก็ดี ครั้งที่ ๓ ก็ดี เข้าใจว่าจะมีเรื่องนี้เป็นเหตุใหญ่ หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเล็งเห็นว่า ต่อไปพระพุทธศาสนาจะไม่ตั้งมั่นอยู่ในอินเดีย เข้าใจว่าเพราะมี ๒ ลัทธิคอยขัดแย้งกันอยู่นั่นเอง จึงทรงจัดส่ง

พระเถระฝ่ายเถรวาท ให้นำพระพุทธศาสนา ไปเผยแผ่ในนานาประเทศหลายสายด้วยกัน สายหนึ่งมีพระมหินทเถระเป็นหัวหน้าไปยังลังกาทวีป สามารถประดิษฐาน พระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นในลังกาทวีปได้แต่ครั้งนั้น

ส่วนลัทธิมหายาน แพรหลายขึ้นไปทางภาคเหนือของประเทศอินเดียจนถึงแคว้นคันธาระ ไปตั้งมั่นอยู่ในแคว้นนั้น จึงเรียกพระภิกษุสงฆ์ของลัทธินั้นว่า อุตตรนิกาย แปลว่า พวกเหนือ และเรียกพระภิกษุสงฆ์ของอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศอินเดีย ตลอดจนในลังกาทวีปว่า ทักษิณนิกาย แปลว่า พวกใต้ พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน นั้น ได้แผ่ขยายไปสู่ประเทศธิเบต และประเทศจีน และอีกทางหนึ่งได้แผ่ขยายไปสู่อาณาจักรศรีวิชัย อันมีนครหลวงตั้งอยู่ที่เกาะสุมาตรา ครอบคลุมหมู่เกาะชวา และแหลมมลายู ตลอดขึ้นมาจนเมืองนครศรีธรรมราช ในที่สุดพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานก็แผ่ขยายเข้าสู่สุวรรณภูมิ เพราะฉะนั้น ไทยเราจึงนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานอยู่ก่อนตั้งกรุงสุโขทัย เป็นราชธานีดังกล่าวแล้ว

ทางประเทศลังกา ยังคงนับถือพระพุทธศาสนา ตามลัทธิเถรวาทหรือหินยานตลอดมา และในราว พ.ศ. ๑๗๐๐ พระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช ได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป เช่นให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วทะนุบำรุงพระสงฆ์ให้นิยมเล่าเรียนภาษามคธอย่างเชี่ยวชาญ อ่านพระไตรปิฎกได้เองโดยมาก พระสงฆ์ลังกาในครั้งนั้นจึงทรงธรรมวินัย และรอบรู้พระพุทธวจนะพิเศษกว่าพระสงฆ์ประเทศอื่น ๆ ก็เลื่องลือเกียรติคุณไปถึงประเทศอื่น ๆ ในกาลต่อมาได้มีพระสงฆ์ไทย มอญ พม่า เขมร ไปศึกษาและศรัทธาบวชแปลงเป็นภิกษุลังกาวงศ์ แล้วพาลัทธินั้นเข้ามาประดิษฐานในประเทศของตน ๆ จึงเกิดลัทธิลังกาวงศ์ขึ้นด้วยประการฉะนี้

พระพุทธศาสนา ในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ได้นับถือตามลัทธิลังกาวงศ์ตลอดมา จึงควรจะได้ศึกษาดูว่าพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นี้ได้เข้ามาสู่ประเทศไทยในรัชสมัยของพระ-มหากษัตริย์พระองค์ใด

จากที่ได้ตรวจสอบหลักฐานต่าง ๆ แล้ว ข้าพเจ้า เข้าใจว่า พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์คงจะได้เริ่มเข้ามาสู่ประเทศไทย แต่ในรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยนั้นแล้ว คือเริ่มด้วยการเชิญพระพุทธสิหิงค์เข้ามาแต่เมืองนครศรีธรรมราชนั้นเอง

นักประวัติศาสตร์หลายท่านลงความเห็นว่า พระ-พุทธสิหิงค์นั้น ได้เชิญเข้ามาในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหง อันเป็นรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย เพราะในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมีชื่อเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย และในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์นั้น นครศรีธรรมราชมิได้ขึ้นต่อกรุงสุโขทัย พ่อขุนศรี-อินทราทิตย์จึงไม่มีพระราชอำนาจที่จะสั่งให้เจ้าเมืองนคร-ศรีธรรมราชขอพระพุทธสิหิงค์จากลังกาทวีปมาถวายได้ แต่ข้าพเจ้าทั้งที่มีความเคารพในท่านนักประวัติศาสตร์นั้น ๆ มาก ก็ยังรักที่จะเชื่อตามในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งพระ-รัตนปัญญาเถระ ชาวเมืองเหนือได้แต่งไว้เป็นภาษามคธ เมื่อคราว พ.ศ. ๒๐๖๐ ที่กล่าวไว้ว่า

"เมื่อ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน แล้วได้ ๑,๘๐๐ ปี มีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า โรจราช ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัยประเทศสยาม.. .... ครั้งหนึ่ง พระเจ้าโรจราชใคร่จะทอดพระเนตรมหาสมุทร แวดล้อมด้วยทหารหลายหมื่น เสด็จล่องใต้ไปตามลำแม่น้ำน่าน จนกระทั่งถึงสิริธรรมนคร[๑] ได้ยินว่า พระเจ้าสิริธรรมครองราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น พระองค์ทรงทราบว่าพระเจ้าโรจราชเสด็จมา จึงเสด็จออกไปต้อนรับ ทรงรับรองเป็นอย่างดี แล้วตรัสเล่าให้พระเจ้าโรจราชฟังถึงความอัศจรรย์ของพระสีหลปฏิมา ในลังกาทวีปตามที่ได้ทรงสดับมา พระเจ้าโรจราชทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสถามว่า เราจะไปที่นั้น (ลังกาทวีป) ได้ไหม พระเจ้าสิริธรรมตรัสตอบว่า ไปไม่ได้...... ดังนั้น สองกษัตริย์จึงส่งทูตไป ครั้นแล้วพระเจ้าโรจก็เสด็จกลับเมืองสุโขทัย

ราชทูตไปถึงลังกาทวีปแล้วกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดแก่พระเจ้าสิงหล พระเจ้าสิงหลทรงทราบเรื่องราวนั้นแล้วทรงบูชาพระสีหลปฏิมา ๗ คืน ๗ วัน แล้วพระราช-

---

๑. นครศรีธรรมราช

ทานให้แก่ราชทูต ราชทูตอัญเชิญพระสีหลปฏิมาลงเรือแล้วกลับมา...... พระเจ้าสิริธรรมจึงส่งพระราชสาส์นถึงพระเจ้าโรจ แจ้งว่าได้พระพุทธปฏิมามาแล้ว พระเจ้าโรจจึงเสด็จไปสิริธรรมนคร แล้วเชิญพระสีหลปฏิมามาเมืองสุโขทัย ทรงสักการะบูชา[๑]

ข้าพเจ้าเชื่อตามนี้ด้วยเหตุผลหลายประการ คือ

(๑) เนื้อหาของเรื่องราวตอนนี้ ท่านกล่าวตรงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ตรวจสอบได้โดยมาก เช่น ปีเสวยราชย์ของพระเจ้าโรจ และคำว่า โรจราช นั้น แปลว่าพระราชาผู้รุ่งเรือง ท่านผูกขึ้นจากคำว่า ศรี-อินทราทิตย์นั่นเอง ส่วนพระเจ้ากรุงสุโขทัยองค์ต่อ ๆ มา ท่านก็ผูกศัพท์เรียกไว้ทั้งนั้น เช่น ปาลราช (พ่อขุนบาน-เมือง) รามราช (พ่อขุนรามคำแหง) บอกไว้ด้วยว่า ๒ องค์นี้เป็นโอรสของพระเจ้าโรจ เพียงแต่สับลำดับเอารามราชไปไว้ก่อนปาลราช ส่วนองค์ที่ ๔ ที่ ๕ ลำดับถูกต้องและเล่าเหตุการณ์ในรัชกาลนั้น ๆ ใกล้เคียงกับ

๑. คัดจากชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่ง ร.ต.ท. แสง มนวิทูร เปรียญ แปล พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑

ความจริงเป็นส่วนมาก และคำว่า พระสีหลปฏิมา นั้นก็คือ พระพุทธสิงหิงค์นั่นเอง

(๒) ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงกล่าวเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไว้มาก ซึ่งล้วนแสดงว่าพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ได้เข้ามาแพร่หลายมากแล้ว แต่ไม่กล่าวถึงเรื่องไปเชิญพระพุทธสิหิงค์มาจาก นครศรี-ธรรมราชเลย ถ้าเป็นกิจการที่ทำในรัชกาลนั้นคงจะได้กล่าวไว้บ้าง เพราะเป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย

(๓) ตามเรื่องที่ท่านเล่าไว้ในชินกาลมาลีปกรณ์ นั้นก็มิได้ว่านครศรีธรรมราชขึ้นกรุงสุโขทัยในรัชสมัยของพ่อ-ขุนศรีอินทราทิตย์ นครศรีธรรมราชเวลานั้นยังมิได้ขึ้นกรุงสุโขทัยจริง แต่ก็คงจะขึ้นหรืออยู่ใต้อิทธิพลอาณาจักรศรีวิชัย พระเจ้าศรีธรรมคงจะมีจิตใจผูกไผ่ข้างกรุงสุโขทัยด้วยเห็นความสามารถของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ที่กู้อิสรภาพของไทยจากอำนาจขอมได้สำเร็จ เพราะฉะนั้น เมื่อพ่อขุน-ศรีอินทราทิตย์เสด็จถึงนครศรีธรรมราช จึงทรงต้อนรับ และเวลานั้น นครศรีธรรมราชได้รับพระพุทธศาสนา

ลัทธิลังกาวงศ์มา ราว ๕๐ ปีแล้ว พ่อขุนศรีอินทราทิตย์คงจะทรงสนพระทัยมาก พระเจ้าสิริธรรมจึงทูลข่าวเรื่องพระพุทธสิหิงค์ และเมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์แสดงพระราชประสงค์ที่จะได้ จึงทรงยินดีปฏิบัติตามพระราช-ประสงค์ ก็เมื่อพระเจ้าสิงหลยังทรงส่งพระพุทธสิหิงค์มาถวายได้ เหตุไฉนเล่า พระเจ้าสิริธรรมจะจัดถวายบ้างไม่ได้ เห็นว่าทั้งนี้เป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ทรงกระทำไปเพื่อความเจริญแพร่หลายแห่งพระพุทธศาสนาลัทธินั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศเป็นราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้น ได้ทรงทำมาแล้วทุกยุคทุกสมัย และถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างสูง

ในชินกาลมาลีปกรณ์ดำเนินเรื่องต่อไปว่า "พระเจ้าแผ่นดินผู้ประเสริฐนั้นโปรดให้สร้างพระปรางค์ขึ้นองค์หนึ่งในเมืองสัชนาลัย ล้วนแล้วด้วยศิลาและอิฐ โบกปูนขาวหุ้มแผ่นทองแดงแน่นหนาปิดทอง ไม่ใช่แลเห็นเป็นหินงามดังรูปทิพยพิมาน ครั้นสร้างเสร็จแล้ว โปรดให้ฉลองมหาวิหารเป็นการใหญ่ พร้อมกับมหาชนที่มาประชุมกัน

จากนครต่าง ๆ มีสัชนาลัย กำแพงเพชร สุโขทัย และชัยนาท[๑] เป็นต้น และพระเจ้าโรจทรงสะสมบุญเป็นอเนกประการแล้วสวรรคต

จึงได้ความว่า ในคราวนั้น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ทรงสร้างพระปรางค์ขึ้นองค์หนึ่งที่เมืองเชลียง พร้อมทั้งมหาวิหาร คือพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียงนั้นเอง เดี๋ยวนี้อยู่ในท้องที่อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย พระศรีรัตนมหาธาตุยังบริบูรณ์ดีอยู่ คงจะมีการปฏิสังขรณ์กันมาหลายครั้ง ส่วนพระวิหารปรักพังยังมีกำแพงและเสาเหลืออยู่บ้าง พระประธานก็ยังอยู่ นี่เป็นวัดที่ปรากฏหลักฐานว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ทรงสร้างขึ้นในครั้งนั้น วัดที่สร้างขึ้นในรัชกาลนั้น และในรัชกาลต่อมาคงจะมีหลายแห่ง จึงปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า มีพระพุทธรูปและพระวิหารทั้งในกลางเมืองและในทิศต่าง ๆ รอบเมืองสุโขทัย แต่มิได้ระบุให้ชัดว่าสร้างในรัชกาลไหน

---

๑. เมืองชัยนาท เวลานั้นยังไม่ได้สร้าง แต่มีเมืองเก่าอยู่แถบนั้น เรียกว่าเมืองแพรกหรือแพรกศรีราชา เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอสรรค์ ท้องที่จังหวัดชัยนาท แต่ในสมัยของท่านผู้แต่งนั้นได้สร้างเป็นเมืองชัยนาทขึ้นแล้ว ท่านจึงเรียกตามชื่อเมืองใหม่

พระศรีรัตนมหาธาตุนั้น สร้างตามแบบเขมร จึงทราบได้ว่า ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์นั้นยังไม่มีการสร้างพระเจดีย์แบบลังกา ความมาปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า "๑๒๐๗ ศก ปีกุน (พ.ศ. ๑๘๒๘) ให้ขุดเอาพระธาตุออกให้ทั้งหลายเห็น กระทำบูชาแก่พระธาตุได้เดือนหกวัน จึงเอาผังในกลางเมืองศรี-สัชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือหกเข้า (หกปี) จึงแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุสามเข้าจึงแล้ว" ถอดความในศิลาจารึกตอนนี้ได้ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๘ พ่อขุนรามคำแหงให้ขุดพระบรมธาตุขึ้นให้คนทั้งหลายได้เห็น และบูชาอยู่เดือนหนึ่งกับ ๖ วัน แล้วเชิญลงฝังในกลางเมืองศรี-สัชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือเฉพาะองค์พระเจดีย์ต้องใช้เวลาก่อสร้างถึงหกปี และตั้งเวียงผาล้อม ซึ่งใช้เวลาก่อสร้างอีก ๓ ปี

พระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงดังกล่าวแล้ว เข้าใจว่า จะเป็นการทรงปฏิวัติการก่อสร้างสถูป-เจดีย์ของไทยจากแบบเดิมอันเป็นแบบขอมที่ทรงรังเกียจมาเป็นแบบเจดีย์ไทย โดยถือแบบพระเจดีย์ลังกาเป็นหลัก

แต่ทรงดัดแปลงให้งามตามศิลปของช่างไทย คงจะค่อยคิดค่อยทำอย่างประณีตบรรจง จึงต้องใช้เวลารวมเบ็ดเสร็จถึง ๙ ปี การที่ให้ขุดพระธาตุออกให้คนทั้งหลายเห็นและบูชาอยู่ถึงเดือนหนึ่งกับ ๖ วันนั้น เข้าใจว่า เพื่อจะน้อมนำศรัทธาของประชาชนที่เคยมีต่อพระปรางค์แบบเขมร ให้หันมาศรัทธาต่อพระเจดีย์แบบที่ทรงคิดใหม่ ที่ทรงตั้งพระทัยจะให้เป็นแบบพระเจดีย์ไทยต่อไป พระเจดีย์ที่ทรงสร้างขึ้นครั้งนั้นสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า คือองค์ที่เรียกว่าพระเจดีย์วัดช้างล้อมนั่นเอง เวลานี้ยังอยู่พอที่จะให้เห็นทรวดทรงได้อย่างชัดเจน เป็นพระเจดีย์รูปกลมยอดเรียวแหลม ควรนับได้ว่าเป็นต้นแบบอย่างพระเจดีย์แบบไทย ที่สร้างกันสืบมาจนทุกวันนี้

ส่วนพระพุทธรูปในสมัยกรุงสุโขทัยตอนแรก ๆ นั้นสร้างตามคติพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ทั้งนั้น คงจะได้แบบไปจากองค์พระพุทธสิหิงค์นั่นเป็นแน่ เพราะพระพุทธสิหิงค์นั้นมีพุทธลักษณะอันงดงามนำให้เกิดความเลื่อมใสได้เป็นอย่างยิ่ง จนเป็นที่เลื่องลือไปในนานา

ประเทศ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์คงจะเป็นองค์แรกที่คิดสร้างพระพุทธรูปแบบสมัยสุโขทัยขึ้น ซึ่งเป็นรุ่นแรกของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เข้าใจว่าในรัชกาลนั้นและรัชกาลต่อมา คงจะได้สร้างขึ้นหลายองค์และหลายขนาด ทั้งพระนั่งและพระยืน จึงปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้มีวิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารส มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม (ขนาดกลาง) มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม" และอีกตอนหนึ่งว่า "ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่สูงงามแก่กม (งามที่สุด) มีพระอัฏฐารสอันหนึ่งลุกยืน"

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยรุ่นแรกนั้น ทำดวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา (เช่น พระอัฏฐารสอยู่ในพระวิหารวัดสระเกศบัดนี้) ชั้นกลาง เมื่อฝีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้น คิดแบบขึ้นใหม่ ทำดวงพระพักตร์ยาวพระหนุ (คาง) เสี้ยม พระพุทธรูปที่สร้างแบบนี้มีมากกว่าชั้นแรก มีพระลีลา (เดิน) เกิดขึ้นด้วย เข้าใจว่าจะสร้างในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง มาคราวหลัง สันนิษ-

ฐานว่าจะเป็นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่า ทรงเอาพระธุระบำรุงกิจในพระศาสนายิ่งกว่าในรัชกาลก่อน ๆ ให้เสาะหาช่างที่ฝีมือดีในอาณาเขตลานนาและอาณาเขตข้างฝ่ายใต้ มาประชุมปรึกษากัน และทรงสอบสวนหาหลักฐานพุทธลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎกประกอบ คิดสร้างพระพุทธรูปเพื่อจะให้วิเศษที่สุดที่จะทำได้ จึงคิดแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เช่น พระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ อันดวงพระพักตร์เป็นทำนองผลมะตูม คล้ายแบบอินเดียเดิม แต่งามยิ่งนัก และแก้พระพุทธลักษณะที่แห่งอื่น เช่น ทำนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกันทั้งสี่นิ้วเป็นต้น แบบพระพุทธรูปอย่างนี้ทำกันแพร่หลายขึ้นไปจนเหนือและลงมาข้างใต้ แต่ที่ทำได้งามเหมือนองค์พระพุทธรูปที่เป็นต้นตำรามีน้อย (ดูตำนานพระพุทธเจดีย์พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

พระพุทธรูปที่สร้างในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ยังมีที่ควรกล่าวอีกคือ มีข้อความปรากฏในศิลาจารึก วัดป่ามะม่วงว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔

สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย โปรดให้ราชบัณฑิต ไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช มาจากลังกาทวีป ให้จำพรรษา ณ วัดป่ามะม่วง ออกพรรษาแล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ที่หล่อเท่ากับพระองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งประดิษฐานไว้กลางเมืองสุโขทัยโดยบูรพทิศด้านพระมหาธาตุนั้น พระพุทธรูปองค์นี้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นพระศรีศักยมุนี ที่เรียกว่า พระโต วัดสุทัศน์ที่กรุงเทพ ฯ นี้เอง ได้เชิญมาแต่ในรัชกาลที่ ๑

นอกจากนี้ ก็มีพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศาสดา ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย รวบรวมช่างฝีมือดีของเมืองต่าง ๆ ให้มาช่วยกันสร้าง และทรงคิดแบบใหม่ให้ต้องด้วยพระมหาปุริสลักษณะดังกล่าวแล้ว พระพุทธชินสีห์ได้เชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ในรัชกาลที่ ๓ พระศาสดาได้เชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระวิหารวัดบวรนิเวศแต่ในรัชกาลที่ ๔ ส่วนพระพุทธชินราชยังประดิษฐานอยู่ที่เดิม ณ เมืองพิษณุโลก

นอกจากพระพุทธรูป ยังปรากฏในศิลาจารึกนครชุม หลักที่ ๓ ว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้โปรดให้พิมพ์จำลองพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ยอดเขาสุมนกูฏในลังกาทวีป ขนาดเท่าของเดิม นำมาพิมพ์ (หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์) อันหนึ่งประดิษฐานไว้บนยอดเขา ณ เมืองศรีสัชนาลัย อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาสุมนกูฏ ณ เมืองสุโขทัย (เขาพระบาทใหญ่เมืองสุโขทัย) อันหนึ่งประดิษฐานไว้บนยอดเขานางทอง ณ เมืองบางพาน (ได้ส่งลงมากรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน) อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ปากพระบาง (ทุกวันนี้เรียกว่าเขากบ เมืองนครสวรรค์ รอยพระบาทยังอยู่บนเขานั้น) และในปีนั้นได้สร้างวัดป่าแดง

อนึ่ง ปรากฏตามศิลาจารึกว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ตรัสสั่งให้สร้างพระมหาธาตุขึ้น ณ เมืองนครชุม เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ บรรจุพระสารีริกธาตุที่เชิญมาแต่ลังกา และให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เชิญมาในคราวเดียวกันไว้เบื้องหลังพระมหาธาตุ ดังกล่าวไว้ในศิลาจารึกนครชุม (หลักที่ ๓) ว่า

"เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์อันพระเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้น และผจญขุนมาราธิราช ได้ปราบแก่สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธมาปลูกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้ ผิผู้ใดไหว้นบกระทำบูชาพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่าไซร้ มีผลอานิสงส์พร่ำเสมอดังได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้าง"

ต้นโพธิ์ลังกาที่นำพืชมานั้น เดิมได้พันธุ์ไปจากต้นเดิมที่พุทธคยาแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเริ่มแผ่พระพุทธศาสนาไปยังลังกาทวีป และน่าจะนับได้ว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย เป็นผู้ริเริ่มปลูกต้นโพธิ์พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ขึ้นในประเทศไทย ตั้งแต่ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา

บทที่ ๓

การสร้างวัดและพุทธเจดีย์ ต่อ

ข. สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ พ.ศ. ๑๘๙๓

พระราชกรณียกิจของพระมหา กษัตริย์ไทย สมัย กรุงศรีอยุธยา ในการสร้างวัดและพุทธเจดีย์นั้น เท่าที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ก็มีอยู่แทบจะทุกรัชกาล เว้นแต่รัชกาลที่มีเวลาสั้นเกินไป หรือมีเหตุการณ์ไม่เรียบร้อยในบ้านเมือง หรือศึกมาติดเมืองจนไม่มีโอกาสจะทรงทำได้ จึงว่างเว้นไป และในที่นี้ก็มิได้ตั้งใจที่จะเก็บมากล่าวให้หมดสิ้น แต่ก็คงจะได้กล่าวเป็นส่วนมากและขอรวบรวมเข้า เป็น หมวด ตามมูล เหตุ และ ลักษณะ ที่ทรงสร้างเพื่อกำหนดง่าย ดังนี้

หมวดที่ ๑

ทรงสร้างเป็นวัดสำหรับพระนคร

๑. ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ ทรงพระราชศรัทธาให้ยกที่พระตำหนัก

เวียงเหล็กที่เสด็จประทับอยู่ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นพระอาราม ตรัสสั่งให้สร้างพระมหาธาตุและพระวิหารขึ้นแล้วพระราชทานนามว่าวัดพุทไธสวรรย์ เข้าใจว่า มีพระราชประสงค์จะให้เป็นวัดสำหรับพระนคร เพราะมีแบบอย่างมาแต่ก่อนว่า เมืองใหญ่ที่มีกษัตริย์ปกครอง ย่อมมีพระมหาธาตุ เช่น เมืองลพบุรีที่เป็นเมืองลูกหลวงของขอมก็มีวัดพระศรีมหาธาตุ อันเป็นแบบอย่างให้พ่อขุนศรี-อินทราทิตย์ สร้างพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้น ณ เมืองเชลียงอันมีฐานะอย่างเมืองลูกหลวงของกรุงสุโขทัย ถึงสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ก็เห็นว่าจะทรงอนุวัตน์ตามแบบอย่างอันนั้น จึงทรงสร้างวัดพระมหาธาตุขึ้น ณ วัดพุทไธสวรรย์

๒. ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ ๑ (พะงั่ว) ทรงปรึกษากับพระมหาเถรธรรมกัลยาณ แล้วโปรดให้สร้างพระศรีรัตนมหาธาตุฝ่ายบูรพาทิศ หน้าพระบัญชร สูง ๑๙ วา ยอดนพศูลสูง ๓ วา เหตุที่ทรงสร้างพระมหาธาตุขึ้นอีกองค์หนึ่งนั้น กล่าวไว้แต่ว่า ทรงปรึกษากับพระมหาเถรธรรมกัลยาณ ปรึกษากันว่าอย่างไรมิได้แจ้ง แต่ก็พอจะคิดหามูลเหตุได้ว่า เป็นเพราะเปลี่ยน

วงศ์กษัตริย์ คือ เปลี่ยนจากพระราชวงศ์อู่ทอง เป็นพระราชวงศ์สุวรรณภูมิและวัดพุทไธสวรรย์เป็นที่วังเดิม คิดจะเป็นสวนพระองค์ของสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) อยู่ด้วยประกอบกับอยู่นอกพระนครข้างทิศตะวันตก จึงให้สถาปนาขึ้นใหม่ ข้างทิศตะวันออก เรียกว่า "พระศรีรัตนมหาธาตุฝ่ายบุรพาทิศ"

๓. ในรัชกาลสมเด็จพระราเมศวร (ราชวงศ์อู่ทอง) เสด็จกลับจากสงครามเชียงใหม่ถึงพระนครแล้ว เสด็จออกทรงศีล ณ พระที่นั่งมังคลาภิเศก เวลา ๑๐ ทุ่ม (๔.๐๐ น.) ทอดพระเนตรไปทางฝ่ายทิศบูรพ์ (ทิศตะวัน-ออก) เห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ เรียกปลัดวังให้เอาพระราชยานทรงเสด็จออกไปให้เอากรุยปักขึ้นไว้แล้วให้สถาปนาพระมหาธาตุขึ้น ณ ที่นั้น สูง ๑๙ วา ยอดนพศูลสูง ๓ วา พระราชทานนามว่า "วัดมหาธาตุ"

พระมหาธาตุทั้ง ๓ องค์นี้ เป็นพระปรางค์แบบลพบุรี (เขมร) และในปลายแผ่นดินสมเด็จพระราเมศวรทรงสถาปนาวัดภูเขาทองขึ้นอีกวัดหนึ่ง วัดนี้ได้มีการปฏิสังขรณ์ใหญ่ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศ แต่เวลานี้ (พ.ศ. ๒๕๐๓) ก็ทรุดโทรมไปหมดแล้ว ยังเหลืออยู่แต่พระ

เจดีย์ภูเขาทอง ซึ่งเท่าที่ยังเหลือพอจะทราบได้ว่า ในชั้นเดิมน่าจะสร้างเป็นพระปรางค์ ยอดที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้เป็นพระเจดีย์สี่เหลี่ยมย่อไม้สิบสอง อย่างเดียวกับพระเจดีย์ศรีสุริโยทัย อาจจะสร้างขึ้นใหม่เมื่อคราวปฏิสังขรณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศก็ได้

๔. ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา ราชวงศ์สุวรรณภูมิ) ตรัสสั่งให้สร้างพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอารามขึ้น ณ ที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา พระราชทานนามว่า วัดราชบูรณะ พระมหาธาตุเป็นรูปพระปรางค์เช่นเดียวกับ ๓ องค์แรก และในรัชกาลนี้ได้ทรงสร้างวัดมเหยงค์ขึ้นอีกวัดหนึ่ง

หมวดที่ ๒

ทรงสร้างวัดในพระบรมมหาราชวัง

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ (ราชวงศ์สุวรรณภูมิ) เสด็จขึ้นเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ ตรั

สั่งให้กันที่ในพระบรมมหาราชวังตอนหนึ่ง สถาปนาขึ้นเป็นวัด คือ วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นวัดอยู่ในพระบรมมหาราชวัง คงจะได้แบบแผนมาแต่เมืองสุโขทัย ซึ่งวัดพระมหาธาตุอยู่ในชานพระราชวังอย่างนี้ เพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถนี้ พระราชมารดาเป็นเชื้อพระวงศ์สุโขทัย และขณะที่ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชได้เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกอยู่ ๒ ปี จึงทรงคุ้นเคยกับเจ้านายเมืองเหนือ และประเพณีข้างฝ่ายเหนือ เหตุที่ทรงสร้างวัดขึ้นไว้ภายในพระบรมมหาราชวังนี้ เห็นจะเป็นด้วยสะดวกแก่การบำเพ็ญพระราชกุศล และนี่คงจะเป็นแบบอย่างให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้ในพระบรมมหาราชวังที่กรุงรัตนโกสินทร์อีกด้วย

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (ราชวงศ์สุวรรณภูมิ) ราว พ.ศ. ๒๐๓๔ ตรัสสั่งให้สร้างพระสถูปใหญ่ ๒ องค์ บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทรราชาที่ ๒) ส่วนพระสถูปใหญ่อีกองค์หนึ่งสร้างในรัชกาลต่อมา บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เอง

พระสถูปใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์จึงมี ๓ องค์ พระสถูป ๓ องค์เป็นแบบพระเจดีย์ไทยที่พ่อขุนรามคำแหงคิดสร้างขึ้นจากแบบพระเจดีย์ลังกาดังกล่าวข้างต้น

ต่อมาในราว พ.ศ. ๒๐๔๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างพระวิหารหลวงในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ถึง พ.ศ. ๒๐๔๓ ให้หล่อพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ไว้ในวิหารหลวงนี้องค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า "พระศรีสรรเพชญ์" ขนาดพระพุทธรูปองค์นี้ บอกไว้ในพระราชพงศาวดารว่า สูงถึง ๘ วา หล่อแล้วหุ้มด้วยทองคำ เป็นทองหนักถึง ๒๘๖ ชั่ง ทำอยู่ ๓ ปีจึงแล้ว ได้ฉลองในปี พ.ศ. ๒๐๔๖ นี่ก็เข้าใจว่าจะทรงสร้างตามแบบอย่างพระอัฏฐารสในกรุงสุโขทัยนั่นเอง พระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์นี้อยู่มาจนเสียกรุงแก่พม่าครั้งหลัง พม่าลอกเอาทองคำหุ้มไปและเผาพระวิหารเสีย พระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์จึงละลายเหลือแต่ซาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว มีพระราชประสงค์จะบูรณพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ให้ดีดังเก่า แต่เมื่อให้ตรวจดูเห็นชำรุดละลายเหลือที่จะปฏิสังขรณ์

ให้คืนดีได้ จึงทรงพระราชดำริจะให้เก็บซากทองพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ มารวมหล่อเป็นพระพุทธรูปใหม่ ให้มีพระราชปุจฉาถามที่ประชุมสงฆ์พระราชาคณะ ๆ เห็นว่าจะเอาพระพุทธรูปแม้ที่หักทำลายแล้วมาหล่อหลอมหาควรไม่ ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้เก็บทองพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ มาบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่ทรงสร้างในวัดพระเชตุพน และถวายพระนามเจดีย์นั้นว่า "พระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดา—ญาณ" ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

หมวดที่ ๓

ทรงสร้างในที่วังเดิมพระชาติภูมิหรือใกล้ที่ประทับ

ได้กล่าวมาแล้วในหมวดที่ ๑ ว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) เมื่อได้เสด็จขึ้นทรงราชย์แล้ว ได้ทรงสร้างวัดพุทไธสวรรย์ขึ้น ในที่พระตำหนักเวียงเหล็กอันเป็นที่พระราชวังเดิม ข้อนี้คงจะเป็นแบบอย่างให้

พระมหากษัตริย์ ที่ได้เสด็จ ขึ้น ทรง ราชย์ใน กรุงศรีอยุธยา หลายพระองค์ทรงถือปฏิบัติต่อมา คือ

๑. ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ (ราชวงศ์สุวรรณภูมิ) เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ แล้วตรัสให้สถาปนาที่พระตำหนักวังเดิมขึ้นเป็นพระอาราม พระราชทานนามว่า "วัดวังชัย" อธิการให้ชื่อ พระนิกรม (ตำแหน่งพระราชาคณะที่พระนิกรมมุนี)

๒. ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อเสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นปฐมกษัตริย์ แห่งราชวงศ์ปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ แล้วตรัสสั่งให้สถาปนาบ้านสมเด็จพระพันปีหลวงเป็นพระอาราม ให้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์มีพระระเบียงรอบ ประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และกุฏิสงฆ์ เป็นอันมาก พระราชทานนามว่า "วัดชัยวัฒนาราม" เจ้าอธิการให้ชื่อ พระอชิตเถระ ราชาคณะฝ่ายอรัญวาสี

อนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๑๗๕ โปรดให้สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพอาสน์ ณ เกาะบางนางอิน (บางปะอิน) เป็น

ที่แปรพระราชฐาน แล้วสร้างพระอารามเคียงพระราชนิเวศน์ พระราชทานนามว่า "วัดชุมพล" ถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาตามเดิมหมด และพระราชทานนามเดิมว่า "วัดชุมพลนิกายาราม"

๓. ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาเสด็จขึ้นทรงราชย์ เป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์บ้านพลูหลวง[๑] เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕ ตรัสสั่งให้สร้างพระอารามขึ้น ณ ที่บ้านหลวง ตำบลป่าตอง พระราชทานนามว่า "วัดพระบรมพุทธาราม" ตั้งเจ้าอธิการเป็นพระราชาคณะ ที่พระญาณสมโพธิ ฝ่ายคามวาสี

๔. ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) (ราชวงศ์บ้านพลูหลวง) เสด็จขึ้นทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๐ ทรงพระราชดำริถึงพระชาติภูมิของพระองค์ ซึ่งสมเด็จพระพันปีหลวงตรัสบอกไว้แต่ยังทรง

๑. บ้านพลูหลวง แขวงเมืองสุพรรณบุรี

พระเยาว์ว่า เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์เป็นเจ้า เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธชินราช ณ เมืองพิษณุโลก ครั้งนั้น สมเด็จพระพันปีหลวงได้ตามเสด็จพระราชดำเนินไปด้วย ทรงพระครรภ์แก่ จึงประสูติพระองค์ที่ตำบลโพธิ์ประทับช้าง แขวงเมืองพิจิตร แล้วจึงเอารกที่สหชาตินั้นใส่ลงในผอบเงิน เอาไปฝังไว้ระหว่างต้นอุทุมพร (ต้นมะเดื่อ) ต่อกัน เหตุนั้น พระองค์จึงได้นามว่ามะเดื่อ ทรงพระดำริเห็นว่า เป็นที่มหามงคลสถานอันประเสริฐ จึงตรัสสั่งสมุหนายกให้ขึ้นไปสร้างพระอารามขึ้น ณ ที่นั้น สร้างอยู่ ๒ ปีจึงเสร็จ เสด็จพระราชดำเนินไปฉลอง ทรงตั้งเจ้าอธิการ เป็นพระครูธรรมรูจีราชมุนี และวัดนี้ปรากฏชื่อว่า "วัดโพธิ์ประทับช้าง"

หมวดที่ ๔

ทรงสร้างอุทิศอดีตพระมหากษัตริย์
หรือเจ้านายที่สิ้นชนมชีพไปแล้ว

มีเรื่องปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรฐ ซึ่งเสด็จขึ้นทรงราชย์สนองพระองค์

สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช) เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ ในปีนั้นเองตรัสสั่งให้สร้างวัด "พระวรเชษฐารามมหาวิหาร" เป็นวัดอรัญวาสี ทรงสร้างพระมหาเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุด้วย ในพระราชพงศาวดารมิได้กล่าวถึงมูลเหตุที่ทรงสร้าง แต่ด้วยสังเกตตามชื่อพระอารามจึงเห็นว่า น่าจะทรงสร้างอุทิศแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เพราะสมเด็จพระนเรศวรนั้นตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นทรงราชย์ และตลอดเวลา ๑๕ ปี ในรัชสมัยของพระองค์ ต้องกู้บ้านกู้เมืองและปราบปรามข้าศึกศัตรู แผ่พระบรมเดชานุภาพเพื่อความมั่นคงแห่งพระราชอาณาจักรไทย ไม่มีเวลาที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสร้างพระอาราม อย่างพระมหากษัตริย์แต่ก่อน ๆ ได้ สมเด็จพระเอกาทศรฐ พอเสด็จขึ้นทรงราชย์ยังมิทันได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ก็ตรัสสั่งให้สร้างพระอารามพระราชทานนามว่า "วัดวรเชษฐาราม" จึงเห็นว่าน่าจะทรงสร้างอุทิศแด่พระบรมเชษฐาธิราช แต่ข้อนี้ก็เป็นเพียงความคิดเห็นซึ่งอาจจะผิดก็ได้

นอกจากนี้ ก็มีวัดที่ตรัสสั่งให้สร้างขึ้นในที่พระราชทานเพลิงศพเจ้านาย ปรากฏในพระราชพงศาวดารแต่ ๓ วัด คือ

๑. **วัดป่าแก้ว** (วัดแก้วฟ้า) สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) โปรดให้สร้างขึ้นในที่พระราชทานเพลิงศพเจ้าแก้วเจ้าไทย วัดนี้เป็นคนละวัดกับ "วัดป่าแก้ว" ที่สมเด็จพระวันรัตน์อยู่ ที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "วัดเจ้า-พระยาไทย"

๒. **วัดราชบูรณะ** สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ตรัสสั่งให้สร้างขึ้น ณ ที่พระราชทานเพลิงศพเจ้าอ้ายพระยา และเจ้ายี่พระยา ดังกล่าวในหมวดที่ ๑ พระปรางค์นั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ผู้ร้ายลักขุดได้ทรัพย์สมบัติไปมาก เจ้าพนักงานตำรวจจับได้คืนมาก็มาก กรมศิลปากรจึงได้จัดการขุดค้นมาได้สมบัติมีค่าและศิลปวัตถุ และโบราณวัตถุเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีภาพจิตรกรรม ซึ่งเขียนไว้ที่ผนังคูหาภายในองค์พระปรางค์ ซึ่งทำให้ทราบลักษณะฝีมือ ช่างไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นได้ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้นมาก

๓. **วัดสบสวรรค์** สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ตรัสสั่งให้สร้างขึ้น ณ ที่พระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระศรีสุริโยทัย พระเจดีย์ยังบริบูรณ์ดีอยู่จนทุกวันนี้ เป็นพระเจดีย์ ๔ เหลี่ยมย่อไม้สิบสอง พระบาทสมเด็จพระ-มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เรียกว่า "พระเจดีย์ศรี-สุริโยทัย"

หมวดที่ ๕

ทรงสร้างด้วยเหตุอื่น ๆ

๑. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระ-ยา) ตรัสสั่งให้สร้างพระเจดีย์ ๒ องค์ ณ เชิงสะพานถ่าน ตรงที่เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา ชนช้างสิ้นพระชนม์กับคอช้างด้วยกันทั้งสองพระองค์

๒. สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ ทรงสร้างวัดจุฬามุนีขึ้น ณ เมืองพิษณุโลก และต่อมามีพระราชศรัทธาเสด็จออกทรงผนวชอยู่ ณ วัดนั้นราว ๘ เดือน เข้าใจว่า จะทรงปฏิบัติตามแบบอย่าง สมเด็จ พระ มหาธรรมราชาลิไทย (รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย) ที่ทรงสถาปนาวัดป่ามะม่วงขึ้น ให้เป็นที่สถิตของพระมหาสามีสังฆราชที่โปรดให้อาราธนามาจากลังกา แล้วเสด็จออกทรงผนวชอยู่ ณ วัดนั้น

๓. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตรัสสั่งให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นไว้ ณ ที่ซึ่งพระองค์ได้ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะ พระมหาอุปราชา เมืองหงษาวดี ณ ตำบลหนองสาหร่าย ท้องที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี พระเจดีย์นี้ได้ค้นพบในรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปรักพังเหลือแต่ฐานสี่เหลี่ยมวัดได้ด้านละ ๑๐ วา ขนาดสูงทั้งที่ปรักพังแล้วเหลืออยู่วัดได้ ๖ วา ในรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๙) ทางราชการได้ประกาศชักชวนประชาชนบริจาคทรัพย์ร่วมกันสร้าง พระเจดีย์เดิมนั้น ไว้มีทางเข้าออกได้ พระเจดีย์นั้นสร้างตามรูปลักษณะองค์เดิม โดยสันนิษฐานเทียบเคียงกับพระเจดีย์เก่าในกรุงศรีอยุธยาที่สร้างในสมัยเดียวกัน (พระเจดีย์ในวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า สมเด็จพระวันรัตน์จะได้ทูลแนะนำให้สมเด็จพระนเรศวร ทรงสร้างขึ้นในคราวนั้น) และหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงพระคชาธาร ออกศึกเป็น พระบรมราชอนุสาวรีย์ และบูรณะชนบทดอนเจดีย์ขึ้นโดยตัดทางคมนาคมให้ไปมาสะดวก สร้างวัด สร้างโรงเรียน สร้างที่ทำการ เช่น สถานีตำรวจ สถานีอนามัยชั้นหนึ่ง และขุดสระน้ำขึ้นในบริเวณ

อนุสรณ์ดอนเจดีย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนารถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดพระบรมราชอนุสาวรีย์นี้ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๐๒

หมวดที่ ๖

ทรงสร้างเนื่องในบริโภคเจดีย์

๑. ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๙ พบรอยพระพุทธบาทบนเขาใหญ่ในแขวงเมืองสระบุรี สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จออกไปทรงพิจารณาด้วยพระองค์เอง ก็ทรงตระหนักว่าเป็นรอยพระพุทธบาท มีลักษณะกงจักร ประกอบด้วยรูปมงคล ๑๐๘ สมด้วยพระบาลี แล้วก็ต้องกับที่เมืองลังกาเคยบอกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุธยามีรอยพระพุทธบาท ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเหยียบประทานไว้เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพต ก็ทรงพระโสมนัส ตรัสให้สร้างพระมณฑปสวมรอยพระพุทธบาท และสร้างวัดพระพุทธบาทขึ้น ณ ที่นั้น ทรงพระราชอุทิศถวายวนสณฑ์ (ราวไพร) เป็นบริเวณออกไปโยชน์หนึ่งโดยรอบ และโปรดให้ตัดทางตรงกว้าง ๑๐ วาถึงท่าเรือ ที่ท่าเรือก็โปรดให้สร้างพระตำหนักที่เสด็จประทับแรมขึ้น พระราชทานนามว่า "พระตำหนัก

ท่าเจ้าสนุก" การก่อสร้างทั้งปวงใช้เวลา ๔ ปี จึงสำเร็จ เสด็จพระราชดำเนินไปฉลองมีงานมหรสพสมโภช ๗ วัน

๒. ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ (ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับเมื่อตรัสรู้) มาจากลังกา ตรัสสั่งให้ปลูกไว้ที่วัดระฆัง อันอยู่ต่อเขตพระราชวัง เปลี่ยนชื่อวัดระฆัง เป็น วัดวรโพธิ์ เรียกกันมาจนบัดนี้

หมวดที่ ๗

ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่า

วัดและพุทธเจดีย์ที่ได้สร้างขึ้นไว้ ครั้นเวลาล่วงไปนาน ๆ ก็ย่อมจะชำรุดทรุดโทรมไปตามธรรมชาติ ทำให้ต้องมีการปฏิสังขรณ์ คือ บูรณะซ่อมแซมกันอยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้นยังมีอันตราย เช่น อสุนีบาต (ฟ้าผ่า) เพลิงไหม้ และภัยสงคราม ทำให้ต้องมีการปฏิสังขรณ์เพิ่มขึ้นอีก การปฏิสังขรณ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำในสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดาร มีตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งแรกเป็นต้นมา ซึ่งเป็นเวลาราว ๒๐๐ ปี นับแต่สร้างกรุงศรีอยุธยามา แต่ไม่ควรจะเข้าใจว่า ในระยะเวลาที่ล่วงมาก่อนนั้น จะไม่มี

การปฏิสังขรณ์ ต้องมีมาแล้วหลายครั้ง หากแต่ท่านผู้จดพงศาวดารในตอนนั้นท่านมิได้กล่าวไว้ แม้ในตอนหลังที่มีกล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ ก็มิใช่ว่าจะมีเพียงเท่าที่กล่าวไว้เท่านั้น เข้าใจว่า ท่านกล่าวไว้เฉพาะที่เป็นการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ๆ หรือเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญมาก หรือมีความสำคัญเป็นพิเศษ เฉพาะพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น เห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอยู่ จึงรวบรวมไว้ดังต่อไปนี้

๑. ในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช ครั้งแรกสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ทรงเวนราชสมบัติแก่พระราชโอรสเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๕ แล้ว ได้เสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรี ตรัสให้บูรณะพระอาราม

๒. ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในปี พ.ศ. ๒๑๓๔ สมเด็จพระเอกาทศรฐเสด็จโดยชลมารค ไปประทับแรม ณ เมืองพิษณุโลก ในคราวนั้นตรัสสั่งให้เอาทองนพคุณเครื่องราชูปโภคมาทำเป็นทองประทาสี (ทองคำเปลว) ทรงปิดทองพระพุทธชินราชด้วยพระหัตถ์เสร็จบริบูรณ์ แล้วโปรดให้มีมหรสพสมโภช ๗ คืน

๓. **ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม** ในปี

พ.ศ. ๒๑๓๔ ตรัสให้ชักพระมงคลบพิตร ซึ่งอยู่ฝ่ายตะวันออกมาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วให้ก่อพระมณฑปถวาย

๔. ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ในปี พ.ศ. ๒๑๗๔ ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ และในปี พ.ศ. ๒๑๗๖ ทรงปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดมหาธาตุ อันทำลายลงจนถึงชั้นครุธอัษฎงค์แต่ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม เดิมในองค์สูง ๑๙ วา ยอดนพศูล สูง ๓ วา ดำรัสว่าทรงเก่าคร่ำนัก ก่อใหม่ให้องค์สูงเส้น ๒ วา ยอดนพศูลคงไว้ เข้ากันเป็นเส้น ๕ วา ก่อแล้วเห็นเพรียวอยู่ให้เอาไม้มะค่ามาแทรกตามอิฐเอาปูนบวก ๙ เดือนสำเร็จ

๕. ในรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราช ตรัสให้ปฏิสังขรณ์พระมณฑปพุทธบาทที่ชำรุดปรักพัง และให้ตัดทางแต่พระพุทธบาทมาโดยท้ายพุนกยูง และท่าศิลาเป็นทางหลวงตลอดถึงเมืองลพบุรี และให้ตกแต่งทางคันทะเลชุบศร และทางท่าเรือนั้นด้วยเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาททุกปี

๖. ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ตรัสสั่งให้สถาปนาวัดพระยาแมน ที่เคยทรงผนวชอยู่แต่ก่อน ก่อสร้าง ๒ ปี จึงสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๒๓๔

๗. ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๔๓ อสุนีบาตตกลงต้องยอดพระมณฑปพระมงคลบพิตร เพลิงไหม้เครื่องบนโทรมลงมาต้องเศียรพระมงคลบพิตรหัก ตรัสสั่งให้รื้อพระมณฑปสร้างใหม่ แปลงเป็นพระวิหารสูงใหญ่โดยยาวเส้นเศษ

ในปี พ.ศ. ๒๒๔๕ ตรัสสั่งให้ช่างออกแบบพระมณฑปพระพุทธบาท ให้มีห้ายอด ให้มียอดเก็จ มีบันแถลงและยอดแทรก โปรดให้ดำเนินการยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ ก็สิ้นรัชกาล

๘. ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๕๑ ตรัสสั่งให้ประดับกระจกแผ่นใหญ่ในผนังมณฑปพระพุทธบาท แล้วปิดทองประทาสีในที่มีลาย การก่อสร้างสำเร็จบริบูรณ์ ได้ทำการฉลองในรัชกาลนี้

ในปี พ.ศ. ๒๒๕๒ ตรัสสั่งให้ปฏิสังขรณ์วัดมเหยงค์ เสด็จไปดูการเองเนือง ๆ บางทีก็เสด็จอยู่ที่ตำหนักริมวัดมเหยงค์ เดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง ทรงว่าราชการอยู่ที่นั้น ๓ ปีเศษ วัดนั้นจึงสำเร็จบริบูรณ์

ในปี พ.ศ. ๒๒๕๔ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร (สมเด็จพระบรมโกศ) ตรัสสั่งให้ปฏิ-

สังขรณ์วัดกุฎีดาว เสด็จไปดูการเดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง เหมือนสมเด็จพระเชษฐาธิราช ๓ ปีเศษ จึงสำเร็จบริบูรณ์

ถึงปี พ.ศ. ๒๒๖๘ เจ้าอธิการวัดป่าโมกให้กราบทูลว่า พระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกนั้น น้ำกัดเซาะตลิ่งเข้ามาถึงพระวิหาร อีกประมาณปีหนึ่งเห็นจะพังลงน้ำ ตรัสปรึกษาข้าราชการทั้งปวง มีความเห็นเป็น ๒ ฝ่าย ๆ หนึ่ง คือ พระยาราชสงครามออกไปตรวจดูแล้วเห็นว่าพอจะชลอไปให้พ้นอันตรายจากกระแสน้ำได้ จึงกราบทูลรับอาสาจะชลอไป อีกฝ่ายหนึ่งคือกรมพระราชวังบวรทรงเห็นว่า พระพุทธไสยาสน์เป็นพระก่อชลอไปอาจจะแตกพัง รื้อไปสร้างใหม่จะง่ายดีกว่า เมื่อมีความเห็นขัดแย้งกันดังนี้ จึงโปรดให้นิมนต์พระราชาคณะมาประชุมแล้วทรงมีพระราชปุจฉาว่า จะรื้อพระพุทธไสยาสน์ไปก่อใหม่จะควรหรือไม่ พระราชาคณะทั้งปวงถวายพระพรว่า พระองค์ไม่แตกหักพังวิปริตเป็นปกติดีอยู่นั้น จะรื้อไปก่อใหม่ไม่ควร จึงตรัสมอบให้พระยาราชสงครามเป็นแม่งาน ทำการชลอพระพุทธไสยาสน์

พระพุทธไสยาสน์นั้นยาวถึง ๑๑ วา และเป็นพระก่อ

ซึ่งอาจจะแตกหักได้ง่าย พระยาราชสงครามจึงเตรียมการชะลออย่างฉลาดรอบคอบ คือ ให้เจาะแท่นพระพุทธไสยาสน์ช่องกว้างศอกหนึ่ง เว้นไว้ศอกหนึ่ง เป็นพื้นปลาตลอดพระแท่น สอดไม้คานเข้าไว้ทุกช่อง ประกอบแม่ตะเฆ่เข้าทั้งสองข้างตรึงแน่นหนา และปูกระดานพื้นตะเฆ่ตรึงแน่นหนาแล้ว จึงให้ขุดพระแท่นที่เว้นไว้เป็นพื้นปลานั้นออก องค์พระพุทธไสยาสน์ก็ขึ้นประดิษฐานอยู่บนตะเฆ่โดยมิต้องยก ส่วนทางที่จะลากตะเฆ่ไปก็ให้ทุบปราบให้แน่น ทำการอยู่ ๕ เดือนจึงแล้วเสร็จพร้อมที่จะชักพระไปได้ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระพร้อมด้วยกรมพระราชวังบวรเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในการชักพระ โปรดให้ชะลอชักลากตะเฆ่ที่ทรงพระพุทธไสยาสน์ไปเข้าที่อันจะทำพระวิหารใหม่ ณ วัดตลาด อันเป็นวัดโบราณ ห่างฝั่งแม่น้ำเข้าไป ๔ เส้น ๔ วา ได้โดยเรียบร้อย จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระยาราชสงครามเลื่อนตำแหน่งเป็นสมุหนายก และตรัสสั่งให้สร้างวัดป่าโมกขึ้น ณ ที่ใหม่ ๕ ปีจึงเสร็จ แต่ยังมิได้ทำการฉลองจนสิ้นรัชกาล

๙. **ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ** เสด็จไป ทำการฉลองวัดป่าโมก ในปี พ.ศ. ๒๒๗๗

ถึงปี พ.ศ. ๒๒๘๕ ตรัสสั่งให้กรมพระราชวังบวร เป็นแม่งานทำการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ อนึ่ง พระเศียรพระมงคลบพิตรซึ่งหักตกอยู่นั้น ให้ยกขึ้นต่อกับพระองค์ให้บริบูรณ์ดีดังเก่า และวัดพระรามนั้นก็ชำรุด ตรัสสั่งให้ปฏิสังขรณ์ในคราวเดียว ในราวปี พ.ศ ๒๒๘๗ ตรัสสั่งให้ปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์และพระอารามภูขาทอง ๑๐ เดือน จึงเสร็จ

ถึงปี พ.ศ. ๒๒๙๐ พบบ่อทองบางสะพาน แขวงเมืองกุยบุรี โปรดให้ออกไปร่อนทอง ได้เนื้อทองเข้ามาเก้าสิบชั่งเศษ ทรงพระราชศรัทธาให้แผ่ทองรอนเป็นประทาทกล้อง (ทองคำเปลวทองประทาสีก็เรียก) ขึ้นไปปิดพระมณฑปพระพุทธบาท แต่ยอดและเหมกับนาคนั้นแผ่หุ้มทั้งสิ้น

ถึงปี พ.ศ. ๒๒๙๙ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปฉลองพระพุทธไสยาสน์ ณ วัดจักรสีห์ แขวงเมืองสิงห์บุรี เข้าใจว่าจะได้ตรัสสั่งให้ปฏิสังขรณ์ แต่เมื่อเสด็จไปนมัสการในปี พ.ศ. ๒๒๙๗

แบบฝีมือช่างและคตินิยมในการสร้าง

ส่วนแบบ ฝีมือ และ คตินิยม ใน การ สร้าง พุทธ เจดีย์ สมัยกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานพระมติไว้ในพระนิพนธ์ เรื่องตำนานพระพุทธ-เจดีย์ ทรงเห็นว่า ประเพณีการสร้างพุทธเจดีย์สมัยกรุงศรี-อยุธยาดูเหมือนจะนิยมต่างกัน เป็น ๔ ยุค คือ

ยุคแรก เริ่มตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓) มาจนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ (พ.ศ. ๒๐๓๔) ในระยะเวลา ๑๔๑ ปีนี้ ความนิยมยังติดไปทางขอม ด้วยคุ้นเคยมาแต่ก่อน จึงสร้างพระปรางค์อย่างแบบสมัยลพบุรี พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยนี้ ลักษณะก็คล้ายอย่างพระขอม (มักเรียกกันว่า "พระเมืองสรรค์" และจัดเป็นพระพุทธรูปสมัยอู่ทอง)

ยุคที่ ๒ เริ่มแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๔ จนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๗๐) ในระยะเวลาราว ๑๓๖ ปีนี้ นิยมไปทางแบบสุโขทัย ด้วยสมเด็จพระรามา-ธิบดีที่ ๒ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลก-นารถ ประสูติและทรงพระเจริญ ณ เมืองพิษณุโลก คง

จะทรงนิยมแบบสุโขทัยตามที่ทรงคุ้นเคย และตามรอยสมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งในตอนปลายรัชกาลทรงนิยมแบบสุโขทัยมาก พระธาตุเจดีย์ที่สร้างในยุคนี้จึงเป็นแบบสุโขทัย (พระเจดีย์ลังกา) เป็นพื้น เช่น พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ และพระเจดีย์ยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ถึงพระพุทธรูป เช่นพระยืนองค์ใหญ่ที่ถวายพระนามว่า พระศรีสรรเพชญ์นั้น ก็ถ่ายแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยมาสร้าง (พระศรี-สรรเพชญ์สูญเสียแล้ว แต่พระโลกนาถสร้างทีหลังไม่ช้านักยังอยู่ที่พระวิหารวัดพระเชตุพน ที่กรุงเทพ ฯ พอดูแบบครั้งนั้นได้)

ยุคที่ ๓ เริ่มแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ จนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๗๕) ในระยะเวลาราว ๑๐๒ ปีนี้เกิดนิยมสร้างพุทธเจดีย์แบบอย่างเขมรขึ้นอีก เหตุด้วยประเทศเขมร เคยขึ้น กรุงศรีอยุธยา มาแต่สมัย สมเด็จ พระ-นเรศวรมหาราช ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเขมรตั้งแข็งเมือง สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมปราบไม่ลงจน

ตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ประเทศเขมรกลับมาขึ้นกรุงศรีอยุธยาอย่างแต่ก่อน จึงเกิดนิยมถ่ายแบบอย่างพระปรางค์เขมร มาสร้างในกรุงศรี-อยุธยาเป็นการเฉลิมพระเกียรติ เช่น สร้างพระปรางค์ใหญ่วัดชัยวัฒนาราม และสร้างพระนครหลวงทางลำน้ำป่าสักเป็นต้น พระพุทธรูปซึ่งเคยสร้างเป็นพระต่อหรือพระหล่อมาแต่ก่อน ก็เกิดนิยมสร้างด้วยศิลาทรายอย่างพระพุทธรูปที่นครวัด นครธม เมืองเขมร ฝีมือทำพระพุทธรูปเป็นอย่างพระขอมกับไทยปนกัน มีพระประธานองค์ใหญ่ ณ วัดชุมพลนิกายาราม ที่บางปะอิน เป็นตัวอย่าง แต่ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองนั้น พุทธเจดีย์นอกจากอย่างเขมร ก็คิดประดิษฐ์สร้างมีของดีงามที่ปรากฏอยู่หลายอย่าง เช่น พระเจดีย์สี่เหลี่ยม ๒ องค์ ที่วัดชุมพลนิกายาราม เป็นต้น

ยุคที่ ๔ เริ่มแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕ จนเสียกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๓๑๐) เป็นเวลา ๓๕ ปี ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงบำรุงฝีมือช่าง และโปรดสร้างวัดวา

อาราม มักทำโดยประณีต มีตัวอย่างฝีมืออยู่ที่วัดกุฎีดาว (ทรงปฏิสังขรณ์แต่ยังเป็นพระมหาอุปราช) สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่าเป็นพื้น มิใคร่มีที่สร้างขึ้นใหม่ แต่ทำแห่งใดคงเห็นได้ว่าทำโดยฝีมือประณีตแบบอย่างแก้ไขเพียงลวดลาย

พุทธเจดีย์ที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสร้างใน ๔ ยุค ดังกล่าวมา ถ้าว่าโดยลัทธิพระศาสนา คงสร้างตามลัทธิลังกาวงศ์ทั้งนั้น แต่ถ้าว่าโดยแบบอย่างการช่างเอาแบบทั้งสมัยทวาราวดี (แบบฝีมือช่างอินเดีย) สมัยลพบุรี (แบบฝีมือช่างขอม) และสมัยสุโขทัยมาใช้ปะปนกันตามเหตุการณ์หรือตามความนิยมของผู้คิดแบบ ถ้าว่าโดยคติ สร้างโดยคติไทยนิยม เพราะความรู้ลัทธิมหายานเป็นอันสูญมาเสียนานแล้ว ลัทธิลังกาวงศ์เล่า ก็เสื่อมโทรมมาช้านาน.

บทที่ ๔

การสร้างวัดและพุทธเจดีย์ (ต่อ)

ค สมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรีมีระยะเวลาเพียง ๑๕ ปี และในตอนแรกก็เป็นเวลาที่บ้านเมืองตกอยู่ในระหว่างการจลาจล แตกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงปราบปรามก๊กต่าง ๆ ถึง ๔ ก๊ก ตลอดจนหัวเมืองที่พม่าเข้าครอบครอง เช่นนครเชียงใหม่ ก็ต้องทำสงครามขับไล่ข้าศึกให้บ้านเมืองสงบราบคาบได้แล้ว ก็ยังต้องทำสงครามต่อสู้พม่าที่ยกกองทัพมา ด้วยหวังจะปราบไทยให้อยู่ในอำนาจถึง ๔ ครั้ง ภายในบ้านเมืองเล่า ผู้คนก็ยังกระจัดพลัดพราย ไม่เป็นอันตั้งหน้าทำมาหากินโดยปกติสุข กำลังทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองตกอยู่ในฐานะกะปลกกะเปลี้ยอย่างหนัก การบำรุงพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงปรากฏแต่เพียงว่า ได้ทรงจัดวัดต่าง ๆ ในจังหวัดธนบุรี ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเพียงวัดในชนบท ให้มีฐานะเป็นวัดหลวงขึ้น และ

รีบหาพระภิกษุที่มีความรู้ มาตั้งเป็นพระราชาคณะ มอบให้ช่วยบำรุงพระพุทธศาสนา รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ นำเข้ามาเลือกคัดจัดไว้เป็นฉบับหลวง เพราะฉบับหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยา ถูกเผาทำลายหมดสิ้นเมื่อคราวเสียกรุง ในส่วนที่เกี่ยวกับวัดและพุทธเจดีย์ก็ปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสถาปนาใหม่เพียงวัดเดียว คือ วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์เดี๋ยวนี้) และทรงปฏิสังขรณ์เพียงไม่กี่วัด คือ วัดบางว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) ทรงปฏิสังขรณ์พระราชทานเป็นที่สถิตสมเด็จพระสังฆราช วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเก่า และวัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) ฝีมือการก่อสร้างในยุคนี้ไม่สู้ดีนัก เพราะช่างฝีมือดีครั้งกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าจับไปเป็นเชลยเสียมาก ที่เหลือก็ยังกระจัดพลัดพราย คงจะหาช่างมาทำการได้ยาก

ฆ. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

ทรงรวบรวมช่างฝีมือครั้งกรุงศรีอยุธยาได้มากขึ้น และทรงตั้งพระราชหฤทัยแน่วแน่ที่จะสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้รุ่งเรืองขึ้นเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดีให้จงได้ ในตอนต้นรัชกาล แม้จะยังต้องทำศึกสงครามป้องกันบ้านเมืองอยู่อีกถึง ๗ ครั้ง แต่เมื่อค่อยว่างศึกสงครามลงแล้ว ก็ทรงหันมาจับการบำรุงพระนคร โดยเฉพาะการสร้างวัด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดสระเกศ วัดระฆังฯลฯ ส่วนสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างวัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม วัดบางลำภู (วัดสังเวชวิศยาราม) วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) และวัดปทุมคงคา เจ้านายพระองค์อื่น ๆ ก็ทรงสร้างด้วย เช่นกรมพระราชวังหลัง ทรงสร้างวัดอัมรินทราราม กรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงสร้างวัดราชบูรณะ

ในการสร้างวัดพระเชตุพนนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้เชิญพระพุทธรูปหล่อของโบราณอันชำรุดหักพัง หรือยังบริบูรณ์ดีแต่โบสถ์วิหารปรักพังมาจากเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองลพบุรี กับทั้งที่กรุงเก่า และวัดศาลาสี่หน้า

(วัดคูหาสวรรค์) ในแขวงเมืองธนบุรี รวมพระพุทธรูปที่เชิญมากว่า ๑,๒๐๐ องค์ ด้วยพระราชประสงค์ที่จะรักษาพระพุทธรูปนั้นไว้มิให้เป็นอันตราย เลือกพระพุทธรูปที่งามและมีขนาดต้องตามพระราชประสงค์ ตั้งเป็นพระประธานในพระอุโบสถและพระวิหาร พระที่เหลือซึ่งงามและบริบูรณ์ดี กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงรับประดิษฐานไว้ในพระมณฑปและพระวิหารวัดมหาธาตุ พระที่ชำรุดห้ พังแต่งามและได้ขนาด ให้ปฏิสังขรณ์ตั้งพระระเบียงและในวิหารคดวัดพระเชตุพน เหลือจากนี้โปรดให้สับปุรุษรับไปบูรณะไว้ในวัดอื่น

พระพุทธรูปที่โปรดให้เชิญลงมา แต่เมืองเหนือ ด้วยเหตุดังกล่าว มีพระพุทธรูปสำคัญที่ควรกล่าวอีกองค์หนึ่งคือ พระศรีศักยมุนี ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ ว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงสร้างเท่าพระองค์พระเจ้าประดิษฐานไว้กลางเมืองสุโขทัย โดยบุรพทิศด้านพระมหาธาตุนั้น โปรดให้เชิญมาประดิษฐานไว้ท่ามกลางพระนครที่กรุงเทพ ฯ คือที่วัดสุทัศนเทพวรารามเดี๋ยวนี้ แต่เวลานั้นวัดสุทัศน์ยังมิได้สร้าง ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า มีพระราชประสงค์จะสร้าง

วัดกลางพระนคร ให้สูงเท่าวัดพนัญเชิงที่กรุงเก่า เชิญพระพุทธรูปมาขึ้นที่ท่าเหนือพระบรมมหาราชวัง พระองค์ใหญ่เข้าประตูเมืองไม่ได้ ต้องรื้อกำแพงเข้ามา จึงเรียกที่นั้นว่าท่าพระ โปรดให้ตั้งเครื่องบูชาทุกหน้าวังและหน้าบ้านที่จะเชิญพระผ่าน เวลานั้นเป็นปลายรัชกาล และทรงประชวรอยู่ ก็ยังทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินตามกระบวนแห่พระ มิได้ทรงฉลองพระบาทจนถึงพลับพลาเสด็จขึ้นถึงเชพลาด เจ้าฟ้ากรมขุนกษัตรานุชิตรับทรงพระองค์ไว้ ต่อจากนั้น ได้มีการตบแต่งองค์พระและก่อสร้างพื้นพระวิหารและที่ตั้งสำเร็จแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินไป ทรงยกพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานเหนือที่ตั้ง เป็นเวลาประชวรมากอยู่แล้ว ออกพระโอษฐ์ว่า "ได้ยกพระขึ้นถึงที่สิ้นธุระเท่านั้นแล้ว" ต่อมาก็สิ้นรัชกาล ยังมิได้ประดิษฐานเป็นสังฆาราม เรียกกันในเวลานั้นว่า "วัดพระโต" ถึงรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สร้าง ต่อมาสร้างพระวิหารกับทำบานประตูกลางจำหลักด้วยฝีพระหัตถ์ การก่อสร้างค้างอยู่ก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำการบูรณะสร้างพระวิหารหลวงจนสำเร็จ แล้วโปรดให้

สร้างพระอุโบสถและการเปรียญ พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานในการเปรียญนี้ โปรดให้หล่อด้วยกลักฝิ่น ซึ่งจับรวบรวมเผาเสียเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ กับโปรดให้สร้างสัตตมหาสถาน และสร้างกุฎีสงฆ์ประดิษฐานเป็นสังฆาราม และพระราชทานนามว่า วัดสุทัศนเทพวราราม นิมนต์พระสงฆ์ไปอยู่ประจำตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา

อนึ่ง พระพุทธบาทสระบุรีนั้น ขณะเมื่อข้าศึกล้อมกรุงเก่าอยู่เมื่อคราวจะเสียกรุงนั้น จีนพวกบ้านคลองสวนพลูกรุงเก่า คบคิดกันขึ้นไปปล้นเอาเงินทองของพุทธบูชาที่พระพุทธบาทและเผาพระมณฑปเสีย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เป็นแม่กองไปสร้างพระมณฑปพระพุทธบาทขึ้นใหม่ ของเดิมครั้งกรุงเก่าทำเป็นห้ายอดเห็นไม่งาม ทำใหม่ครั้งนี้แก้เป็นยอดเดียว การสร้างพระมณฑปในรัชกาลที่ ๑ สำเร็จแต่พระมณฑปใหญ่ แต่พระมณฑปน้อยสวมรอยพระพุทธบาทข้างในอีกชั้นหนึ่ง ยังหาได้ทำไม่ ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้สร้างพระมณฑปน้อยข้างในให้บริบูรณ์ตามเดิม ในรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากไฟไหม้พระมณฑปน้อย พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ทำใหม่ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรเห็นฝีมือทำค่อนข้างหยาบ จึงโปรดให้สร้างพระมณฑปน้อยเปลี่ยนใหม่ พระมณฑปน้อยที่ทำครั้งรัชกาลที่ ๓ เอาลงมาปรุงในวิหารพระบาทจำลอง ในบริเวณพระพุทธบาท

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสร้างวัดอรุณราชวราราม และทรงบูรณะวัดโมลีโลก

วัดอรุณราชวรารามนั้น จำนงจะทรงสร้างทั้งพระอาราม แต่ทรงสร้างสำเร็จเพียงพระอุโบสถ มีพระระเบียงล้อมรอบ และทรงสร้างพระวิหารด้วย พระประธานในพระอุโบสถนั้นทรงขึ้นหุ่นด้วยฝีพระหัตถ์ กุฎีสงฆ์สร้างเป็นเครื่องขัดแตะถือปูน กับกะว่าจะสร้างพระปรางค์องค์หนึ่ง การค้างอยู่ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งซึ่งยังบกพร่องอยู่ หรือชำรุดทรุดโทรมทั่วทั้งพระอาราม แล้วสร้างกุฎีสงฆ์ใหม่เป็นตึกทั้งหมด แต่สิ่งสำคัญซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างนั้นคือ พระปรางค์ ทรงพระราชดำริ

แบบอย่าง และสร้างขึ้นจนสำเร็จเป็นมหาเจดีย์ ขนาดสูงเส้นหนึ่งกับ ๑๓ วา ศอกคืบ ๑ นิ้ว ฐานกลม วัดโดยรอบ ๕ เส้น ๑๗ วา เป็นศรีพระนครปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างปฏิสังขรณ์พระอารามหลวง และทรงอุปการะอุดหนุนให้ผู้อื่นสร้าง ปฏิสังขรณ์ วัดวา อาราม เป็นจำนวนมากและบริบูรณ์ดียิ่งกว่าในรัชกาลที่แล้ว ๆ มา จึงมีคำของท่านผู้ใหญ่กล่าวเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ อ้างถึงการแต่ก่อนว่า เมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้น ถ้าใครเข้มแข็งในการศึกสงครามก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๒ ถ้าใครเป็นจินตกวีก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าใครใจบุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๔ ถ้าใครเรียนรู้ภาษาฝรั่งมากก็เป็นคนโปรด คำที่กล่าวนี้ก็เป็นความจริง แต่มิใช่ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์จะทรงนิยมการต่าง ๆ กันตามพระราชอัธยาศัย ว่าที่จริงเป็นด้วยเหตุ-การณ์ของบ้านเมืองในสมัยนั้นบังคับให้ต้องทรงปฏิบัติหนักไปในทางนั้น ๆ ตามความต้องการของบ้านเมืองในสมัยนั้น

กล่าวโดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๓ การศึกสงครามก็ค่อยห่างไปแล้ว ส่วนทางวรรณกรรมในรัชกาลที่ ๒ ก็ทรงบำรุงให้เฟื่องฟูขึ้นจนทัดเทียมกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่ในด้านนวกรรมการก่อสร้าง ยังอยู่ห่างไกลกันกับสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ เพราะมีเวลาน้อยเพียง ๔๐ กว่าปีเท่านั้น อนึ่ง วัดวาอารามที่ทรงสร้างแต่ในรัชกาลที่ ๑ ด้วยเครื่องไม้ ครั้นเวลาล่วงมาราว ๔๐ ปี ก็ทรุดโทรม ถึงเวลาที่จะต้องปฏิสังขรณ์สร้างขึ้นใหม่ทั้งวัด เพราะเหตุนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงต้องทรงจัดการก่อสร้างวัดวาอารามเป็นการใหญ่ ทั้งทรงทำเองและทรงอุปการะอุดหนุนให้ผู้อื่นทำ พระอารามที่ทรงสร้างขึ้นใหม่มีเพียง ๓ พระอาราม คือวัดเฉลิมพระเกียรติที่จังหวัดนนทบุรี วัดเทพธิดารามและวัดราชนัดดาราม ในพระนคร พระอารามที่ทรงบูรณะคือทั้งสร้างทั้งปฏิสังขรณ์มี ๑๗ วัด เช่นวัดราชโอรส วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดอรุณ วัดมหาธาตุ วัดสระเกศ วัดสุทัศน์ วัดที่ออกนามมานี้ ทรงสร้างเสริมเป็นส่วนมากเกือบเท่ากับสร้างใหม่

เช่น วัดพระเชตุพนและวัดมหาธาตุ ถึงกับทรงรื้อพระอุโบสถลงสร้างใหม่ ขยายให้สูงและใหญ่ขึ้นกว่าเดิม กุฏิสงฆ์ของเดิมเป็นเครื่องไม้ ทรงเปลี่ยนเป็นตึกทั้งหมด และโดยเฉพาะในวัดพระเชตุพนนั้น ทรงสร้างพระมหาเจดีย์เพิ่มอีก ๒ องค์ (อยู่ในแถว ๓ องค์) และทรงสร้างพระนอนใหญ่พร้อมทั้งพระวิหาร ทั้งยังได้โปรดให้จารึกตำรับตำรา ข้อธรรมสารคดีและวรรณคดีไว้เป็นอันมากด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ที่จะไปค้นคว้าศึกษาหาวิชา ความรู้ในสาขา ที่ตน ต้องการได้ทุกโอกาส และยังมีวัดที่ทรงอุปการะและปฏิสังขรณ์อีก ๓๓ วัด เช่น วัดกัลยาณมิตร วัดจักรวรรดิ วัดบวรนิเวศ

ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างวัดราชประดิษฐ์ วัดมกุฏกษัตริย์ วัดชิโนรส วัดปทุมวนาราม ทรงสถาปนาวัดกระวีศรารามเมืองลพบุรี และทรงบูรณะวัดบวรนิเวศทั้งพระอาราม เชิญพระพุทธรูปพระศาสดามาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระวิหารเป็นต้น อนึ่ง ได้ทรงบูรณะพระปฐมเจดีย์ และทรงสถาปนาวัดพระปฐมเจดีย์ขึ้นในคราวเดียวกัน พระปฐมเจดีย์นั้น สันนิษฐานว่า เดิมจะ

เป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้น แต่เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช จัดส่งสมณทูตมาประกาศพระพุทธศาสนา ในดินแดนสุวรรณภูมิ ครั้นจำเนียรกาลนานมา ได้ทิ้งร้างและปรักพังแล้ว มีการสร้างเสริมขึ้นใหม่หลายครั้งหลายหน จนครั้งสุดท้ายก่อนบูรณะในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏเป็นรูปพระปรางค์ตั้งอยู่บนเนิน พระสถูปเก่าชาวบ้านเรียกว่า พระประทม เล่ากันว่า พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาบรรทมที่นั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพบในหนังสือเก่า ๆ เรียกว่าพระปฐมเจดีย์ หมายความว่าเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในดินแดนส่วนนี้ รูปเดิมคงจะเป็นพระสถูปรูปโอคว่ำอย่างสมัยอโศก พระปรางค์นั้นคงจะสร้างขึ้นในชั้นหลัง เมื่อองค์พระสถูปเดิมนั้นได้ปรักพังลงแล้ว พระปฐมเจดีย์ตามที่เป็นอยู่เดิมนั้น ส่วนสูงวัดแต่พื้นดินถึงสุดยอด ๒ เส้น กับ ๒ ศอก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระมหาสถูปสวมพระปฐมเจดีย์องค์เดิมไว้ ส่วนสูงวัดแต่พื้นดินไปตลอดยอดมงกุฎได้ ๓ เส้น คืบ ๖ นิ้ว เป็นพระเจดีย์ที่สูงใหญ่กว่าพระเจดีย์ใด ๆ บรรดามีในประเทศนี้

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพ ฯ และในหัวเมืองรวมหลายวัด มีวัดเทพศิรินทราวาส วัดเบญจมบพิตร วัดนิเวศน์ธรรมประวัติที่บางปะอิน วัดสัตตนาถบริวัตร์ที่เมืองราชบุรี เป็นต้น วัดเบญจมบพิตรนั้น ทรงสร้างพระอุโบสถด้วยหินอ่อนอย่างประณีตบรรจงเป็นแบบศิลปไทยอันงดงาม โปรดให้เลือกสรรพระพุทธรูปหล่อของโบราณ ล้วนแต่ที่งาม ๆ จากที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรมาตั้งเรียงรายไว้ในพระระเบียง ส่วนพระประธานในพระอุโบสถนั้น ในชั้นแรกก็มีพระประสงค์จะได้พระพุทธรูปโบราณมาประดิษฐานเหมือนกัน แต่ทรงเสาะหาจนทั่วพระราชอาณาจักร ก็ไม่พบพระพุทธรูปองค์ใดจะงามเป็นที่ต้องพระราชหฤทัยเท่าพระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลก ทรงพระราชดำริว่าพระพุทธชินราชได้ประดิษฐานเป็นสิริของเมืองพิษณุโลกมาหลายร้อยปีแล้ว ทั้งพระพุทธชินสีห์และพระศาสดาก็ได้เชิญมากรุงเทพ ฯ แล้ว ปรากฏว่าเมื่อเชิญพระพุทธชินสีห์ลงมานั้น ชาวเมืองพิษณุโลกโศกเศร้ากันทั้งเมือง พระองค์ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ให้เป็นที่เดือดร้อนแก่คนทั้งหลาย และพระพุทธชินราชนั้น อยู่ถึงเมืองพิษณุโลก

ย่อมไม่สะดวกแก่ชาวพระนครที่จะไปนมัสการ สมควรที่จะถ่ายแบบจำลองมาประดิษฐานไว้ในพระนคร จึงโปรดให้ช่างหลวงขึ้นไปถ่ายแบบ หล่อพระพุทธชินราชจำลองขึ้น ณ เมืองพิษณุโลก ขนาดเท่าพระองค์เดิม แล้วโปรดให้เชิญมาประดิษฐานเป็นพระ ประธาน ใน พระ อุโบสถ วัดเบญจมบพิตร

ส่วนวัดที่ทรงปฏิสังขรณ์ มีประมาณ ๓๐ วัด ทั้งในกรุงและหัวเมือง เช่น วัดบวรนิเวศวิหาร วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ วัดราชาธิวาส วัดอรุณ วัดสุวรรณาราม และวัดกระวิศราราม ที่เมืองลพบุรี ทั้งนี้เพราะในรัชกาลที่ ๕ มีระยะเวลายาวนานถึง ๔๒ ปี สิ่งที่ก่อสร้างไว้ในรัชกาลก่อน ๆ มาถึงรัชกาลนี้กลับชำรุดทรุดโทรม ถึงเวลาที่จะต้องมีการปฏิสังขรณ์มีอยู่โดยทั่วไป

มีเรื่องสำคัญเนื่องด้วยพระธาตุเจดีย์ที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ อีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ มีผู้ขุดพบที่บรรจุอัฐิธาตุที่เมืองกบิลพัสดุ์ มีอักษรจารึกเป็นอย่างเก่าที่สุดในอินเดีย เป็นภาษามคธรุ่นเก่าบอกไว้ว่า เป็นพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ซึ่งมหานามศักยะพระญาติของพระพุทธเจ้าฝังไว้ เวลานั้นมาเควส เคอสัน (ซึ่งเคยเข้า

มากรุงเทพ ฯ คุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน) เป็นอุปราชครองประเทศอินเดียอยู่ ปรารภว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภก เวลานี้ก็มีแต่ พระบาท สมเด็จ พระ จุลจอม เกล้า เจ้า อยู่หัว พระองค์เดียว จึงบอกเข้ามาว่า มีความประสงค์จะถวาย พระสารีริกธาตุนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) แต่ยัง เป็นพระยาสุขุมนัยวินิจ ออกไปรับพระสารีริกธาตุ เชิญ เข้ามา โปรดให้สร้างพระเจดีย์ทองสัมฤทธิ์เป็นที่บรรจุ ประดิษฐานไว้ในคูหาพระสถูป บนยอดบรมบรรพต วัดสระเกศ เป็นที่สักการะบูชาของมหาชนมาจนทุกวันนี้ อนึ่ง ในครั้งนั้นพวกที่นับถือพระพุทธศาสนาในนานา ประเทศ คือ ญี่ปุ่น พม่า ลังกา และประเทศไซบีเรีย ต่างส่งทูตเข้ามาขอส่วนแบ่งพระบรมธาตุ พระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แบ่งประทานไปตามประสงค์

ในที่นี้ สมควรที่จะได้กล่าวถึงการก่อสร้างบรม-บรรพตวัดสระเกศ อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารี-ริกธาตุนั้นไว้ด้วย วัดสระเกศนี้ สร้างแต่ในรัชกาลที่ ๑ แต่บรมบรรพตยังมิได้สร้าง ถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดให้บูรณะ

ทั้งพระอาราม กับโปรดให้สร้างพระวิหารประดิษฐาน พระอัฏฐารส สูง ๒๘ ศอก ๔ นิ้ว ซึ่งเชิญมาแต่วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก กุฎีของเก่าเป็นฝากระดาน โปรดให้เปลี่ยนสร้างเป็นกุฎีตึกทั้งสิ้น และโปรดให้สร้างสิ่งต่าง ๆ อีกหลายอย่าง มีการส่วนใหญ่ ซึ่งทรงพระราชดำริสร้างขึ้นในวัดสระเกศอย่างหนึ่ง คือ พระเจดีย์ภูเขาทอง เข้าใจว่า คงมีพระราชดำริจะให้เหมือนพระเจดีย์ภูเขาทองที่พระนครศรีอยุธยา แต่ไม่สำเร็จ เพราะที่สร้างนั้นอยู่ใกล้คลอง ดินอ่อน พอสร้างขึ้นไปถึงทักษิณก็ทรุด แก้ไม่หาย จึงต้องงดการสร้างตลอดรัชกาล สันนิษฐานว่าในรัชกาลที่ ๔ จะโปรดให้สร้างขึ้นเป็นรูปภูเขา มีบันไดเวียนขึ้นถึงยอดและสร้างพระสถูปไว้บนยอด พระสถูปนั้นมาสร้างสำเร็จในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้เรียกว่าบรมบรรพต แต่คำสามัญยังเรียกว่า "ภูเขาทอง" ตามพระราชดำริเดิมในรัชกาลที่ ๓ บรมบรรพตพร้อมทั้งพระสถูปได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่ครั้งหนึ่งในรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๙) สำเร็จบริบูรณ์ในราว พ.ศ. ๒๕๐๐

ในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชดำริว่า การบำเพ็ญพระราชกุศลในการก่อสร้างถาวรวัตถุนั้น ย่อมเป็นทานอัน

หนักแน่นในกองการกุศล และเป็นที่ระลึกเฉลิมพระราชศรัทธาอยู่ทุกทิวาราตรี ตามพระราชประเพณีเคยก่อสร้างพระอารามสำหรับสงฆ์สมาคม ซึ่งนับเนื่องในพระราชกุศลในทางพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง แต่ในสมัยนี้พระอารามมีอยู่มากหลายทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง และชำรุดทรุดโทรม ปราศจากการซ่อมแซมอีกเป็นอันมาก สมควรจะต้องบำรุงของเก่าให้ดีขึ้น ยังไม่มีความจำเป็นจะก่อสร้างขึ้นใหม่ ส่วนสถานศึกษาอันเป็นสิ่งสำคัญของประเทศนั้นยังมีอยู่น้อย ประเทศที่จะเจริญก็ต้องอาศัยการศึกษาเป็นเบื้องต้น แม้จะมีพลเมืองมากมายสักเท่าใด ๆ เมื่อพลเมืองเหล่านั้นไม่มีความรู้ ในทางที่จะปฏิบัติให้เป็นพลเมืองดี โดยบกพร่องทางการศึกษาอยู่แล้ว ประเทศนั้นย่อมจะดำเนินไปสู่ความเจริญไม่ได้ เพราะฉะนั้น การศึกษาจึงเป็นหลักแห่งความเจริญของประเทศทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ในสมัยเมื่อยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระยุพราช และเสด็จกลับจากการศึกษาศิลปวิทยาการ ณ ประเทศยุโรป ประทับพระราชวังสราญรมย์นั้น บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์เสนาอำมาตย์ราชบริพารต่างได้พากันนำบุตรหลานมาถวายเป็นมหาดเล็ก ตาม

โบราณราชประเพณี เพื่อจะได้รับราชการสืบตระกูลวงศ์ของตนในภายหน้า เมื่อได้ทรงรับกุลบุตรไว้ในพระราชสำนักมากขึ้น ก็ทรงปรารภถึงการศึกษาของกุลบุตรเหล่านั้น จึงได้ทรงจัดการศึกษาด้วยพระองค์เองที่พระราชวังสราญรมย์ เพื่อเป็นการทดลองก่อน ประกอบด้วยเหตุผลทั้งสองประการดังกล่าวมาแล้วนี้ เมื่อได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ก่อสร้างโรงเรียนขึ้นแห่งหนึ่งที่สวนกระจัง ริมถนนราชวิถี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เพื่อเป็นสถานศึกษา พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์บำรุงในการก่อสร้าง และให้ใช้จ่ายโดยตลอด พระราชทานนามว่า "โรงเรียนมหาดเล็กหลวง"

โรงเรียนนี้โปรดให้สร้างขึ้นในบริเวณ อัน กว้างขวางเท่ากับวัดขนาดใหญ่วัดหนึ่ง หอประชุม หอเรียน และบ้านพักนักเรียนและครูอาจารย์ โปรดให้สร้างขึ้นตามแบบศิลปไทย เป็นตึก ๒ ชั้น ใหญ่โตและถาวร (ในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้เรียกว่า "โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย" จึงรู้จักกันแพร่หลายในชื่อนี้มาจนทุกวันนี้)

ในสมัยเดียวกันนั้น โปรดให้สร้างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ขึ้น ณ ที่ตำบลห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เช่นเดียวกัน และในครั้งนั้นได้ทรงรับโรงเรียนราชวิทยาลัย เข้าไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ด้วย

ส่วนการปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงนั้น ก็ได้ทรงพระราชอุทิศพระราชทรัพย์จำนวนหนึ่งให้ จัดเฉลี่ยแบ่งปันนำไปปฏิสังขรณ์พระอาราม ที่ชำรุดทรุดโทรมเป็นประจำทุกปี เรียกว่า "เงินพระราชอุทิศ"

ในรัชกาลที่ ๗ เป็นเวลาที่เศรษฐกิจของบ้านเมืองกำลังตกต่ำอย่างหนัก และสถานการณ์อย่างนี้ก็มีอยู่ในประเทศอื่น ๆ ทั่วไปในโลก ถึงอย่างนั้นก็ยังได้โปรดให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นการใหญ่ทั่วทั้งพระอาราม ได้ฉลองพร้อมกับการฉลองพระนครที่ได้ตั้งมาครบ ๑๕๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๗๕

ในรัชกาลที่ ๘ ทางราชการได้สร้างวัดพระศรีมหาธาตุขึ้น ณ ตำบลหลักสี่ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร

และในรัชกาลปัจจุบัน ทางราชการก็ได้สร้างวัดไทยขึ้น ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ ตำบลพุทธคยา ในประเทศอินเดีย เป็นครั้งแรกที่มีวัดไทยขึ้น ณ สถานที่

อันศักดิ์สิทธิ์นี้ พระอุโบสถของวัดไทย ณ พุทธคยานั้นได้สร้างตามแบบศิลปไทย ตามแบบอย่างพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร

ได้กล่าวถึงการสร้างวัด และพุทธเจดีย์ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แต่โดยสังเขป และเพียงบางส่วนเท่าที่เห็นว่าควรจะได้ทราบพอเป็นความรู้อย่างทั่ว ๆ ไป มาตลอดทุกรัชกาลแล้ว บัดนี้จะว่าด้วยแบบแห่งพุทธเจดีย์ที่สร้างในสมัยนี้ต่อไป

พระธาตุเจดีย์ที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ นิยมสร้างพระปรางค์และพระเจดีย์เหลี่ยมเป็นพื้น พระปรางค์นั้น เช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นตาม พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงคิดแบบให้สร้างขึ้นอย่างใหญ่โตและงดงามมาก เป็นศรีสง่าของพระมหานครอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ ส่วนพระเจดีย์ศรีรัตนมหาธาตุ ที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทสร้างเป็นหลักของวัดมหาธาตุ (ในสมัยแรกสร้างเรียกว่าวัดนิพพานาราม) เป็นพระเจดีย์หล่อปิดทองขนาดย่อมประดิษฐานไว้ในพระมณฑป เป็นพระเจดีย์ ๔ เหลี่ยมย่อ

ไม้สิบสองทรงเครื่อง พระเจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ในวัดพระเชตุพน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้าง องค์กลางพระราชทานนามว่า พระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ๒ องค์ หัวท้ายในแถวเดียวกัน ก็เป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมย่อไม้สิบสองทั้งสามองค์ พระเจดีย์รูปกลมนั้น ได้ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายแบบพระเจดีย์สุโขทัยมาสร้างขึ้นไว้ ณ วัดบวรนิเวศวิหารก่อน ต่อมาได้ทรงถ่ายแบบ พระเจดีย์ใหญ่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยามาสร้าง พระศรีรัตนเจดีย์ขึ้นไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงถ่ายแบบพระธาตุพระฝางเมืองสวางคบุรี มาสร้างพระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ ส่วนพระสถูปที่สร้างสวมพระปฐมเจดีย์เป็นของใหญ่โต ทรงคิดแบบใหม่ รูปกลมเหมือนกัน

ส่วนพระพุทธรูปในรัชกาลที่ ๑ มิใคร่จะได้สร้างขึ้นใหม่ เพราะทรงพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูปโบราณ ซึ่งทิ้งชำรุดทรุดโทรมอยู่ที่อื่นมาบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นพื้น แต่มีพระพุทธรูปก่อองค์ใหญ่สร้างในรัชกาลที่ ๑ เป็นพระประธานอยู่ในพระวิหารวัดมหาธาตุ ทราบกันม

ว่า เป็นฝีมือพระยาเทวารังสรรค์ ช่างวังหน้าบั้นแต่ในรัชกาลที่ ๑ พอจะดูแบบฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๑ ได้ ส่วนพระประธานในพระอุโบสถนั้น เข้าใจว่าจะเป็นฝีมือพระยาชำนิบั้น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อรื้อพระอุโบสถสร้างใหม่ขยายให้ใหญ่และสูงขึ้นกว่าเดิม พระพุทธรูปทรงสร้างในรัชกาลที่ ๓ ยังมีอีกมาก เช่น พระนอนองค์ใหญ่ในพระวิหารวัดพระเชตุพนและพระหล่อขนาดใหญ่มีพระประธานวัดราชโอรส พระประธานวัดสุทัศน์ พระประธานวัดราชนัดดา และพระประธานวัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น และยังมีพระยืนปางห้ามสมุทรสูง ๖ ศอก หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เป็นแกนในแล้วหุ้มด้วยทองคำหนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ทรงเครื่องต้นอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ ลงยาราชาวดี ประดับด้วยเนาวรัตน์ ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างเป็นพระฉลองพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ องค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และรัชกาลที่ ๒ องค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า พระพุทธเลิศหล้าสุราลัย ในรัชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยน

คำว่า "สุราลัย" เป็น "นภาลัย" และโปรดให้ใช้พระนามพระพุทธรูป ๒ องค์นี้ เป็นพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ ซึ่งแต่ก่อนมิได้มีพระนามโดยเฉพาะ อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงขอให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงเลือกค้นคิดแบบพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้น นับรวมกับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง ทรงสร้างขึ้น ๓๓ ปาง (เว้น ๗ ปาง คือ ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางห้ามญาติ ปางยืน ปางคันธารราฐ ปางขัดสมาธิเพชร ปางไชยา) และมีปางนาคปรกเพิ่มเข้าอีกปางหนึ่งเป็น ๓๔ ปาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า พระปางเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริไว้ประการใดหาทราบไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นเค้าเงื่อนชอบกลอยู่ จึงโปรดให้หล่อเป็นฐานเฉียงเพิ่มเติมอีกชั้นหนึ่ง แล้วให้กาไหล่ทองคำทุกปาง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้จารึกทรงพระราชอุทิศแด่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงศรี

อยุธยา และกรุงธนบุรีปางละพระองค์ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงคิดแบบพระพุทธรูปขึ้นตามที่ทรงเชื่อว่าต้องตามพระพุทธลักษณะซึ่งคล้ายมนุษย์สามัญยิ่งกว่าฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ เช่น พระพุทธรูปนิรันตราย พระพุทธรูปซึ่งช่างฝีมือดีคิดแก้ไขหันเข้าหาความงาม ให้เห็นจริงอย่างมนุษย์สามัญ ต่อมา ควรยกเป็นตัวอย่าง เช่นพระไสยาซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงคิดแบบ ให้สร้างอุทิศถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศราชหฤทัย อยู่ที่โรงเรียนวัดราชาธิวาสองค์หนึ่ง

ส่วนบริโภคเจดีย์ เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาแต่ลังกาต้นหนึ่ง (สันนิษฐานว่า เห็นจะปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชในสมัยนั้น) ต่อมาเมื่อสมณทูตที่ไปลังกากลับมา ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาอีก ๓ ต้น โปรดให้ปลูกไว้ที่วัดสระเกศ วัดสุทัศน์ และวัดมหาธาตุ วัดละต้น ในรัชกาลที่ ๔ ได้เมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยามาเพาะเป็นต้นขึ้น สันนิษฐานว่า พระราชทานไปปลูกไว้ที่วัดบวรนิเวศต้นหนึ่ง ที่พระปฐมเจดีย์ต้นหนึ่ง เมล็ดพันธุ์

พระศรีมหาโพธิ์ ที่ได้มาแต่เมืองพุทธคยาคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้ไปเพาะเป็นต้น แล้วพระราชทานไปปลูกไว้ ๔ แห่ง คือ วัดเทพศิรินทร์ต้นหนึ่ง วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่เกาะลอยบางปะอินต้นหนึ่ง วัดมณีชลขันธ์ที่เมืองลพบุรีต้นหนึ่ง วัดอุภัยราชบำรุง (วัดญวนตลาดน้อย) ต้นหนึ่ง ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์เมืองพุทธคยาเป็นต้นเข้ามาแล้ว โปรดให้ปลูกไว้ที่วัดเบญจมบพิตรต้นหนึ่ง ที่วัดอัษฎางค์นิมิตรเกาะสีชังต้นหนึ่ง (จากหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์)

บทที่ ๕

การสร้างพระไตรปิฎก

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นพระพุทธศาสนานั้น ว่าโดยย่อก็มี ๒ อย่าง คือ ธรรม และ วินัย คำสั่งสอนโดยทั่วไปนอกจากที่เป็นข้อบัญญัติห้าม จัดเป็นธรรม ส่วนคำสั่งสอนที่เป็นข้อบัญญัติห้าม ซึ่งทรงตั้งไว้สำหรับรักษาหมู่สงฆ์ ดุจกฎหมายของบ้านเมือง ข้อบังคับของสมาคม และระเบียบประเพณีของวงศ์สกุลในทางโลก จัดเป็นวินัย ธรรมและวินัยนี้แหละที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้แทนพระองค์ โดยตรัสแก่พระอานนทเถระในสมัยใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า "ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใด เราได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อเราล่วงไปแล้ว" และในรัตนะ ๓ อย่าง คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ที่เรียกว่าพระรัตนตรัยนั้น คำว่าพระธรรม หมายถึงธรรมและวินัยนี้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ธรรมและวินัยนี้ จัดเป็นธรรมรัตนะในรัตนะ ๓ อย่างนั้น

ธรรมและวินัยนี้ ภายหลังท่านจัดเป็นปิฎก ๓ ที่เรียกว่าพระไตรปิฎก คือ จัดพระวินัยทั้งหมดเข้าไปไว้ในประเภท ๑ เรียกว่า พระวินัยปิฎก จัดพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ ตามอุปนิสัยพื้นเพของบุคคลนั้น ๆ เพื่อให้เข้าถึงพระธรรม และดำรงตนอยู่ในประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน อันเป็นส่วนที่ทรงแสดงโดยบุคลาธิษฐาน คือยกบุคคลเป็นที่ตั้งหรือเป็นตัวอย่างเข้าไปไว้ในประเภท ๑ เรียกว่า พระ-สุตตันตปิฎก และจัดพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยธัมมาธิษฐาน คือกล่าวแต่สภาวธรรม มิได้ยกบุคคลเป็นที่ตั้งเข้าไว้ในประเภท ๑ เรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก เพราะฉะนั้น พระไตรปิฎกจึงเป็นที่รวมหรือเป็นประมวลแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พระไตรปิฎกของประเทศไทยเวลานี้ เป็นภาษามคธหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าภาษาบาลี สันนิษฐานว่าได้ต้นฉบับมาจากประเทศลังกา พร้อมกับลัทธิศาสนาลังกาวงศ์ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย แต่ก่อนนั้นขึ้นไป ไทยนับถือพระ-

พุทธศาสนาลัทธิมหายาน พระไตรปิฎกถ้ามี ก็คงจะเป็นภาษาสันสกฤต โดยรับทอดมาจากขอม

คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้รับมาจากลังกานั้น จารึกในใบลานด้วยอักษรสิงหล แล้วไทยมาถ่ายลงใบลานเป็นอักษรขอม ศาสตราจารย์ ยอร์ชเซเดส์ ได้ให้ความเห็นไว้ในตำนานอักษรไทยว่า วิธีเขียนภาษามคธด้วยอักษรขอมนี้ ไทยเป็นผู้คิดขึ้น ไม่ใช่ขอมผู้เป็นเจ้าของตัวอักษร และเมื่อพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ทรงประดิษฐ์หนังสือไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ ก็โปรดให้ใช้เขียนแต่ภาษาไทย หาได้เขียนพระไตรปิฎกเป็นอักษรไทยไม่ พระไตรปิฎกที่สร้างในประเทศไทย จึงเป็นอักษรขอมตลอดมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์

ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกไว้สำหรับพระศาสนาจบบริบูรณ์ และสมเด็จพระเอกาทศรฐโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกจบบริบูรณ์ พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา คัณฐี วิวรณ์ ไว้ที่วัดพระเชฐฐาราม ที่ทรงสร้างขึ้น แม้จะปรากฏข้อความเรื่องสร้างพระไตรปิฎกในสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่น้อยแห่ง ก็ต้องเข้าใจว่า พระมหากษัตริย์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาย่อมจะได้สร้างพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งคัมภีร์ประกอบต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ขึ้นไว้เป็นฉบับหลวงและสำหรับพระอารามหลวงต่าง ๆ เพราะเรื่องราวที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารแสดงให้เห็นได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมได้เจริญมากมาแล้วแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้ตั้งการบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุ สามเณร ณ พระที่นั่งจอมทอง ในพระบรมมหาราชวัง และเสด็จออกฟังการบอกหนังสือด้วย และเมื่อเสียกรุงแก่พม่าครั้งหลังซึ่งปราสาทราชวังและวัดวาอารามถูกเผาทำลายนั้น สิ่งที่น่าเสียดายกันมากอย่างหนึ่ง ก็คือพระไตรปิฎกในหอหลวงที่ถูกทำลายสูญหายหมดสิ้น

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ทรงเสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ยังเหลืออยู่ตามหัวเมืองใหญ่น้อย ตลอดจนกรุงกัมพูชา เอามารวบรวมคัดจำลอง จะสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงไว้สำหรับพระนคร ลงมือทำการนั้นได้ไม่ช้า ก็สิ้นแผ่นดินกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง

สถาปนาการนั้นต่อมาโดยลำดับ อยู่มาความประจักษ์แจ้งแก่พระญาณว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ทรงสร้างขึ้น เป็นฉบับหลวงนั้นยังวิปลาสคลาดเคลื่อนมากนัก เพราะหนังสือซึ่งหามาเป็นต้นฉบับ เป็นหนังสือสร้างขึ้นตามหัวเมือง ไม่ได้ฉบับดี ข้อนี้เป็นมูลเหตุให้ทรงปรารภการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในรัชกาลที่ ๑ ดังปรากฏในประกาศสังคายนาตอนหนึ่งว่า ดังนี้

"ทรงพระราชรำพึงถึงพระไตรปิฎก อัน เป็น มูล รากพระศาสนา ทรงพระศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้ช่างจารจารจารึกพระไตรปิฎกบรรดามีในที่ใดเป็นอักษรภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว ให้ชำระแปลออกเป็นอักษรขอม ขึ้นไว้ใน ตู้ หีบ หอ พระ มณ-เฑียรธรรม อันวิจิตรบรรจงงามพร้อมทุกสิ่งสรรพพระราชกุศล และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุกอารามตามความปรารถนา จึงจมื่นไวยวร-นารถกราบทูลพระกรุณาว่า พระไตรปิฎกซึ่งทรงพระราชศรัทธาสร้างไว้ทุกวันนี้ อักษรบทพยัญชนะตกวิปลาสอยู่แต่ฉบับเดิมมา หาผู้จะทำนุบำรุงขึ้นมิได้ ครั้นได้ทรงฟังแล้วก็ทรงพระปรารภไปว่า พระอรรถกถา ฎีกา บาลี

พระไตรบิฎกทุกวันนี้ เมื่อและผิดเพี้ยนอยู่เป็นอันมาก จะเป็นเค้ามูลปฏิบัติปฏิเวธศาสนานั้นมิได้ อนึ่ง ท่านผู้รักษาพระไตรบิฎกทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้แล้วเห็นพระปริยัติศาสนา ปฏิเวธศาสนา จะสาปสูญเป็นอันรวดเร็วนัก สัตว์โลกทั้งปวงจะหาที่พึ่งมิได้ในอนาคตกาล ควรจะทำนุบำรุงบวรพุทธศาสนาสมเด็จพระมหากรุณาไว้ให้เป็นประโยชน์ไปแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเป็นทางพระบรมโพธิญาณบารมี ครั้นทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว จึงให้อาราธนาพระสงฆ์ราชาคณะฐานาบาเรียนร้อยรูปมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานมารับพระราชทานฉันในพระที่นั่งอมรินทราภิเศกมหาปราสาท ครั้นเสร็จสงฆภุตกิจแล้ว สมเด็จพระบรมบพิตร พระมหากษัตราธิราชเจ้าทั้งสองพระองค์ จึงถวายมนัสการตรัสเผดียง ถามพระราชาคณะทั้งปวงว่า พระไตรบิฎกทุกวันนี้ ยังบริบูรณ์อยู่หรือพิรุธผิดเพี้ยนประการใด พระสงฆ์ราชาคณะพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาลีอรรถกถาพระไตรบิฎกทุกวันนี้พิรุธมากมาช้านานแล้ว หากษัตริย์องค์ใดจะบำรุงเป็นศาสนูปถัมภกมิได้ แต่กำลังอาตมภาพทั้งปวง ก็คิดจะใคร่บำรุงอยู่เห็นไม่สำเร็จ จึงตรัสว่า ขอพระผู้เป็นเจ้า

ทั้งปวงจงมีอุตสาหะในฝ่ายพุทธจักร ให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นจงได้ ฝ่ายอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้นไว้พนักงานโยม โยมจะสู้เสียชีวิตบูชาพระรัตนตรัย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์ เป็นมูลพระศาสนาจงได้ พระสงฆ์ราชาคณะทั้งปวงก็ถวายสาธุการ"

พระราชปรารภในการทำสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑ เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ พระสงฆ์รับพระราชบริหารในวันนั้นแล้ว ได้ไปประชุมเลือกผู้ที่จะตรวจชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก ณ วัดบางว้า (วัดระฆังโฆสิตาราม) อันเป็นที่สถิตสมเด็จพระสังฆราชในเวลานั้น ได้พระภิกษุที่ได้เล่าเรียนรู้คันถธุระ ๒๑๘ รูป กับราชบัณฑิต ๓๒ คน รวมด้วยกันเป็น ๒๕๐ คน จัดแบ่งกันเป็น ๔ กอง สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางว้า เป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎกกองหนึ่ง พระพนรัตน (ศุข) วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎกกองหนึ่ง พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน เป็นแม่กองชำระพระสัททาวิเสสกองหนึ่ง พระพุฒาจารย์ (เป้า) วัดอินทาราม เป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎกกองหนึ่ง และในครั้งนั้น พระธรรมไตรโลก (ชื่น) วัดหงษ์ ซึ่งเคยเป็น

สังฆราชในปลายรัชกาลกรุงธนบุรี และเป็นพระธรรมธีรราชมหามุนีที่พระพนรัตนในรัชกาลที่ ๑ แล้วต้องอธิกรณ์ ต้องลดยศลงมาเป็นพระธรรมไตรโลก ในชั้นแรก มิได้กะเข้าในกองสังคายนา ภายหลังมาอ้อนวอนสมเด็จพระสังฆราชขอเข้าช่วยชำระพระไตรปิฎกด้วย จึงได้เป็นผู้ช่วยแม่กองชำระอีกองค์หนึ่ง

เริ่มการสังคายนา เมื่อวันพุธเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอก จุลศักราช ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑ เวลาบ่าย ๓ โมง (๑๕ นาฬิกา) พระสงฆ์และราชบัณฑิตประชุมพร้อมกัน ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุ) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จกระบวนพยุหยาตราไปยังพระอาราม ประทับที่พระมณฑปพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งพระสงฆ์ประชุมอยู่พร้อมกัน พระพิมลธรรมอ่านประกาศสังคายนาเป็นคำประกาศแก่เทวดา กล่าวความเป็นมาของการทำสังคายนาตั้งแต่ครั้งแรกที่เรียกว่าปฐมสังคายนาจนถึงครั้งนี้ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๙ และแสดงพระราชปรารภดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในที่สุดได้อ้างเอาความสำคัญแห่งหน้าที่ในการทำสังคายน

พระไตรปิฎก และความรู้สึกตนว่าเป็นผู้มีสติปัญญาน้อยของคณะผู้กระทำการสังคายนาครั้งนี้ เป็นสัตยาธิษฐานเพื่อบันดาลเทพเจ้าทั้งปวง และท่านผู้เป็นสัมมาทิฏฐิทรงพระไตรปิฎกเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นพระอริยบุคคลให้มาช่วยให้มีสติปัญญาบันดาลให้เห็นคลองตามพระไตร-ปิฎก และให้ช่วยกันเกียดกันอันตรายทั้งปวงให้งานครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ประกาศแล้วจึงเริ่มการสังคายนา ผู้ชำระทั้ง ๔ กองแยกกันทำการชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกในพระอุโบสถกองหนึ่ง ในพระมณฑปกองหนึ่ง ในการเปรียญกองหนึ่ง พระราชทานปากไก่หมึกหรดาล (สำหรับเขียนใบลาน) ครบทุกองค์และโปรดให้เกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งวังหลวงและวังหน้า ทำสำรับคาวหวานเลี้ยงพระสงฆ์ที่ทำสังคายนาทั้งเวลาเช้าและเวลาเพลทุกวันเวลาละ ๔๒๖ สำรับ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับสมเด็จพระอนุชากรมพระราชวังบวรทรงพระราชอุตสาหะเสด็จไปวันละ ๒ เวลามิได้ขาด เวลาเช้าทรงประเคนเลี้ยงพระที่พระระเบียง เวลาเย็นถวายอัฏฐบานและธูปเทียนแก่พระสงฆ์ ทำการสังคายนาแต่

กลางเดือน ๑๒ ปีวอก จนกลางเดือน ๕ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๓๒ รวมเวลา ๕ เดือนจึงสำเร็จการสังคายนา

เมื่อสังคายนาต้นฉบับพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว โปรดให้ช่างจารจารจำลองเป็นพระไตรปิฎก ฉ-บับ หลวง ข-ใหม่อีกฉบับหนึ่ง ตามที่ยุติว่าถูกต้องในสังคายนา พระไตร-ปิฎกฉบับนี้เรียกว่าฉบับทองใหญ่ (ปกหน้าหลังและข้างปิดทองทึบ) มีจำนวนหนังสือพระวินัยปิฎก ๘๐ คัมภีร์ พระสุตตันตปิฎก ๑๖๐ คัมภีร์ พระอภิธรรมปิฎก ๖๑ คัมภีร์ สัททาวิเสส ๕๓ คัมภีร์ รวม ๓๕๔ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓๖๘๖ ผูก (ผูกหนึ่ง ๒๘ ลาน) พระไตรปิฎกฉบับหลวงนี้โปรดให้สร้างตู้ประดับมุกเป็นที่เก็บ ประดิษ-ฐานไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตน-ศาสดาราม แต่ในระหว่างที่มีงานฉลอง พลุตกบนหลังคาหอพระมณเฑียรธรรม ไฟติดไหม้ขึ้นทั้ง ๆ ที่หอนี้อยู่กลางสระ โปรดให้ข้าราชการช่วยกันขนพระไตรปิฎกและตู้ออกมาได้ทันไฟไหม้ เฉพาะหอพระมณเฑียรธรรม จึงโปรดให้ถมสระยกพื้นให้สูงขึ้น สร้างมณฑปใหม่ พื้นลาดด้วยแผ่นเงิน ถมที่เป็นชาลาปทักษิณมีขั้นลดลงมา ๓ ชั้นดังที่เป็นอยู่เวลานี้ ส่วนที่เรียกว่าหอมณเฑียรธรรมทุก

วันนี้อยู่ที่พื้นล่างนั้น เป็นของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหา-สุรสิงหนาท ทรงสร้างช่วยด้วยฝีมือช่างวังหน้า โปรดให้เป็นที่ไว้พระไตรปิฎกฉบับครูเดิม (เข้าใจว่า คือต้นฉบับที่ชำระในการทำสังคายนาครั้งนั้น) และฉบับอื่นที่ทรงสร้างใหม่ เช่น ฉบับรองทรงที่ตรัสให้สร้างขึ้นไว้เพื่อประโยชน์แก่ผู้มีศรัทธาที่จะยืมไปเป็นต้นฉบับจำลองสร้างขึ้นไว้สำหรับพระอารามต่าง ๆ

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-อยู่หัว โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงเพิ่มจำนวนขึ้นไว้อีก ทุก ๆ ผูกใบปกหน้าและหลังเขียนลายรดน้ำ จึงเรียกว่าฉบับลายรดน้ำ และโปรดให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยด้วย ว่าแปลไว้มาก แต่คงอยู่ในส่วนพระสุตตันต-ปิฎกเป็นพื้น

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับล่องชาดขึ้นไว้อีก เข้าใจว่า พระไตรปิฎกฉบับล่องชาดนี้คงจะได้ทรงแก้ให้ถูกต้องสมบูรณ์ขึ้นอีก ด้วยปรากฏว่า เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้ทรงเป็นพระธุระเสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ทั้งในลังกาทวีป และ

ในเมืองรามัญ เอามารวบรวม และสอบสวนกับฉบับที่มี อยู่ในประเทศไทย

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ชำระพระบาลีไตรบีฎก พิมพ์ขึ้นเป็นเล่มสมุดอักษรไทยเป็นครั้งแรก แสดงพระราชปรารภไว้ว่าพระไตรบีฎกฉบับใบลานนั้น แต่ก่อนมาก็มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ เช่น ลังกา พม่า ไทย ลาว และเขมร พระมหากษัตริย์แห่งประเทศนั้น ๆ ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ย่อมทรงอุดหนุนพระศาสนาในประเทศนั้น ๆ ให้พระไตรบีฎกมีฉบับบริบูรณ์อยู่เสมอ และเมื่อพระไตรบีฎกในประเทศใด เกิดวิบัติศูนย์ ด้วยประการใด ๆ ก็ได้ต้นฉบับจากประเทศอื่นมาคัดเลือกสร้างขึ้นใหม่ ให้บริบูรณ์ได้ มาในเวลานั้น (พ.ศ. ๒๔๓๑) บรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเหล่านั้นหลายประเทศได้ตกไปเป็นประเทศราช ของประเทศอื่น ที่มิได้นับถือ พระพุทธศาสนา คงมีแต่ประเทศไทยเท่านั้นยังเป็นอิสระ และพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือพระพุทธศาสนา จึงเป็นเวลาสมควรที่จะตรวจสอบพระไตรบีฎกให้ถูกต้องบริบูรณ์ แล้วสร้างขึ้นไว้ให้มากฉบับแพร่หลาย ก็การสร้างพระไตรบีฎกในประเทศ

ไทยแต่ก่อนมา จารึกเป็นอักษรขอมในใบลานเพื่อเป็นของถาวรมั่นคง แต่การที่ทำเป็นการลำบาก กว่าจะสำเร็จแต่ละคัมภีร์ก็เป็นการเนิ่นช้ามาก ยากที่จะให้ฉบับพระปริยัติธรรมแพร่หลายไปได้ และโดยที่ใช้อักษรขอมเป็นแบบฉบับมานาน จึงทำให้ชนเป็นอันมากเข้าใจเสียว่าอักษรขอมเป็นของรองรับเนื้อความในพระพุทธศาสนา เมื่อกล่าวโดยที่จริงแล้ว ตัวอักษรไม่เป็นประมาณ อักษรใดก็ควรใช้ได้ทั้งสิ้น ประเทศอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนา คือ ลังกา พม่า ลาว เขมร เป็นต้น ก็สร้างพระไตรปิฎกเป็นอักษรตามประเทศของตน ๆ ทุกประเทศ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ได้ตรวจ สอบ พระไตรปิฎกให้ถูกถ้วนแล้ว และตีพิมพ์ขึ้นด้วยอักษรไทย เป็นคัมภีร์ละเล่ม ๑ บ้าง ๒ เล่มบ้าง ทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ดีกว่าจารึกลงในใบลาน เรียงพิมพ์ครั้งเดียวตีพิมพ์ได้หลายร้อยฉบับ จะหยิบยกไปมาก็ไม่ลำบาก จะดูสอบสวนก็ง่าย และคัมภีร์พระปริยัติธรรม ก็แพร่หลาย สมบูรณ์ในประเทศไทยสืบไปภายหน้า และทรงมีพระราชประสงค์ จะให้พิมพ์เสร็จทันฉลองพระไตรปิฎกนี้ ในโอกาสที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติได้ถึง ๒๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๓๖

ในการนี้โปรดให้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นแม่กองที่จะตีพิมพ์พระไตรปิฎก และโปรดให้อาราธนาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช และพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ ผู้รู้พระปริยัติธรรม มาประชุมฟังพระราชดำริพระราชประสงค์แล้ว ได้แบ่งปันกันตรวจตราแก้ไขต้นฉบับส่งลงพิมพ์ แล้วสำเร็จบริบูรณ์ตามพระราชประสงค์

พระไตรปิฎกที่พิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ นี้ เย็บเป็นเล่มเข้าปกแข็งสันหลังหุ้มผ้าทำอย่างประณีต จบหนึ่ง ๔๒ เล่ม ทุก ๆ เล่มมีแบบเทียบตัวอักษรไทยกับอักษรโรมัน พร้อมทั้งตัวอย่างให้พอ ที่ชาวต่างประเทศ จะศึกษา และ อ่านได้ภายในเวลาไม่นานนัก พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์นี้ นอกจาก พระราชทาน สำหรับพระอารามหลวง และ หอสมุดในประเทศไทยแล้ว ยังโปรดให้จัดส่งไปพระราชทานในนานาประเทศอีกด้วย และนับว่าเป็นครั้งแรกในโลกที่ได้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มสมุดตลอดทั้งจบ เป็นที่ปรีดาปราโมทย์ และซ้องสาธุการของพุทธศาสนิกชนในนานาประเทศทั่วไป

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภที่จะพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นเล่มสมุด อุทิศถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี พระพันปีหลวง ซึ่งเสด็จสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นแม่กองชำระคัมภีร์อรรถกถา และโปรดให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนารถ ทรงเป็นแม่กองการพิมพ์ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้พิมพ์ อรรถกถา พระวินัยปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกทั้งจบ กับอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกบางคัมภีร์ ทรงอุทิศถวายแด่สมเด็จพระพันปีหลวง และในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา เป็นโอกาสที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นการทรงแสดงพระราชคารวะ จึงทรงบริจาค พระราชทรัพย์ให้ พิมพ์ อรรถกถา พระสุตตันตปิฎกจนจบ คัมภีร์อรรถกถาที่โปรดให้พิมพ์ขึ้นนี้ ได้โปรดให้พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ และพระราชทานในนานาประเทศ ๔๐๐ จบ

นอกจากนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ก็ได้โดยเสด็จพระ-ราชกุศล เช่น สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระ-บรมราชเทวี มาตุจฉาเจ้า (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา-บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้พิมพ์อรรถกถาชาดกทั้งคัมภีร์ สมเด็จพระเจ้า-พี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนารถ ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์ให้พิมพ์ปกรณ์วิสุทธิมรรค และพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์ ให้พิมพ์ปกรณ์มิลินท-ปัญหา ฯลฯ

ทั้งนี้ ได้ให้ความสะดวกในการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอันมาก

ในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า-อยู่หัว ทรงพระราชปรารภถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงแสดงไว้ใน พระราชหัตถเลขาสั่ง เรื่อง พระ บรมศพของพระองค์ว่า ให้มีหนังสือสร้างขึ้น ในงานพระบรมศพเป็นส่วนพุทธ-ศาสนูปถัมภกสักเรื่องหนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า หนังสือซึ่ง

จะเป็นอุปถัมภกพระศาสนานั้น ถ้าทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์จะเป็นการสมพระราชประสงค์ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแสดงไว้ แลเป็นพระเกียรติยศและพระราชอนุสาวรีย์อันงามยิ่ง เพราะหนังสือนี้เป็นที่ปรารถนาทั่วไปตลอดถึงนานาประเทศ จึงโปรดให้ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กำหนดการที่จะพิมพ์พระไตรปิฎกให้ได้ครบบริบูรณ์ทุกคัมภีร์ ให้กราบทูล อาราธนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเป็นประธานในการตรวจสอบฉบับและอักขรวิธี ส่วนทุนที่จะจับจ่ายในการสร้างพระไตรปิฎกนี้ มีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นส่วนที่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและประชาชนพร้อมเพรียงกันรวบรวมขึ้นบำเพ็ญพระราชกุศล สนอง พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การชำระพระไตรปิฎกสำหรับที่จะพิมพ์ครั้งนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเป็นประธานในการชำระ และพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่อีก ๘ รูปได้แบ่งกันรับหน้าที่เป็นผู้ชำระต้นฉบับ ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นพื้น และได้เพิ่ม

ฉบับที่ขาดไปในการพิมพ์ครั้งรัชกาลที่ ๕ อีก ๓ เล่ม จึง เป็น ๔๕ เล่ม และได้นำฉบับของประเทศอื่น คือ พม่า สิงหล และยุโรปมาสอบด้วย อนึ่ง เพราะเหตุที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นประมุขบริจาคพระราชทรัพย์ในการสร้าง พระไตรปิฎก ฉบับนี้ และโปรดเกล้าฯ ให้บรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎรชาวสยาม (ชื่อประเทศไทยในสมัยนั้น) ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาสบริจาคทรัพย์โดยเสด็จในการพระราชกุศลนั้น ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎก จึงขนานนามพระไตรปิฎกนี้ว่า "สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ" "พระไตรปิฎก สยามรัฐ"

จำนวนพระไตรปิฎกสยามรัฐที่พิมพ์ครั้งนี้ ๑,๕๐๐ จบ ประมาณเงินค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการขนส่งหนังสือที่จัดพระราชทานไป ณ ที่ต่าง ๆ ด้วยทั้งสิ้นเป็นเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ และในนานาประเทศ ๔๐๐ จบ รวมเป็น ๖๐๐ จบ อย่างเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเคย พระ ราช ทาน เมื่อคราวพิมพ์อรรถกถา กับในคราวนี้ได้พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ ๔๕๐ บา

ต่อ ๑ จบอีกเป็นหนังสือประมาณ ๘๐๐ จบ จึงรวมเป็นจำนวนที่พระราชทานทั้งสิ้น ๑,๔๐๐ จบ

เงินที่มีผู้ศรัทธาบริจาคร่วมในการสร้างพระไตรปิฎกสยามรัฐนี้กว่า ๕ แสนบาท เพราะฉะนั้น เมื่อหักค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นแล้ว จึงยังมีเงินเหลืออยู่ ๓๑๐,๐๐๐ บาท ได้มีพระบรมราชานุมัติ ให้ตั้งเงิน จำนวนนี้ไว้ เป็นทุนสำรองสำหรับพิมพ์พระไตรปิฎกสยามรัฐครั้งต่อ ๆ ไป

ส่วนปกรณ์ต่าง ๆ ก็ยังชำระและพิมพ์ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ เช่น พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนารถ ทรงบริจาคทรัพย์ให้พิมพ์ อภิธมฺมตฺถวิภาวินี (ฎีกาสังคหะ) และ เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธรบริจาคทรัพย์ให้พิมพ์ฎีกาวิสุทธิมรรค

ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม ทรงปรารภว่า พระไตรปิฎก เป็นที่ประมวลพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งจัดเป็นรัตนะดวงหนึ่งใน ๓ รัตนะ เรียกว่าธรรมรัตนะ พระไตรปิฎกนี้ของเดิมเป็นภาษาบาลี พระสาวก

ในปางก่อน ได้ทรงจำสืบมาตราบจนได้จารึกลงสู่ใบลานแล้ว พิมพ์เป็นเล่มสมุดในกาลต่อมา ในปัจจุบันนี้จัดว่าพระบาลีพระไตรปิฎก มีอรรถพยัญชนะอันสมบูรณ์แล้ว แต่โดยที่พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี ผู้ใคร่ศึกษาจำต้องรู้ภาษาบาลีจึงจะศึกษาได้สมประสงค์ แม้จะมีผู้รู้แปลสู่ภาษาไทยอยู่เสมอ ก็เลือกแปลเฉพาะบางตอน ไม่ปรากฏว่ามีใครจัดแปลตลอดเรื่อง ถ้าสามารถดำเนินการแปลจนครบบริบูรณ์ ก็จะเป็นอุปการคุณแก่พุทธบริษัทชาวไทยอย่างใหญ่หลวง และจะเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติแห่งพระมหากษัตริย์ และเป็นที่เชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบ ประชาธิปไตยด้วย แต่เนื่องด้วยเป็นการใหญ่ไม่เป็นวิสัยที่เอกชนคนสามัญ จะพึงจัดพึงทำให้สำเร็จเรียบร้อยได้ จึงโปรดให้ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์[๑] แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช แจ้งไปยังกระทรวงธรรมการ (เดี๋ยวนี้เรียกกระทรวงศึกษาธิการ) เพื่อนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย โปรดให้รับการจัดแปล พระ

---

๑. เนื่องจากสมเด็จพระสังฆราชทรงพระชราทุพพลภาพ จึงต้องมีคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์

ไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ พระราชทานพระบรมราชานุมัติ ให้ทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร และมอบให้กรมธรรมการ (เดี๋ยวนี้เรียกกรมการศาสนา) เป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์ จัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นสมุดตีพิมพ์ และลงในใบลานเพื่อเผยแผ่แก่พุทธบริษัทสืบไป

เมื่อได้รับพระบรมราชานุมัติดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระสังฆราชจึงโปรดให้กำหนดหน้าที่ในการปฏิบัติงานออกเป็นส่วน ๆ และทรงแต่งตั้งกรรมการขึ้น ดังนี้

(๑) คณะกรรมาธิการพิจารณาการแปล ประกอบด้วยพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ๔ รูป

(๒) กรรมการกองแปล จำนวน ๒๙ รูป ซึ่งแบ่งงานออกเป็น

(ก) แผนกตรวจสำนวนการแปล

(ข) แผนกแปลพระวินัยปิฎก

(ค) แผนกแปลพระสุตตันตปิฎกและ

(ง) แผนกแปลพระอภิธรรมปิฎก

(๓) กรรมการกองธุรการ จำนวน ๕ คน มีอธิบดีกรมธรรมการ (กรมการศาสนา) เป็นหัวหน้ากอง

การแปลให้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) แปลโดยอรรถตามความในบาลีพระไตรปิฎกสยามรัฐ สำหรับพิมพ์เป็นเล่มสมุด เรียกว่า "พระไตรปิฎกภาษาไทย"

(๒) แปลโดยสำนวนเทศนา สำหรับพิมพ์ลงใบลานเป็นคัมภีร์เทศนา เรียกว่า "พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง"

การแปลได้เริ่มในปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๓ เมื่อคณะกรรมการได้จัดแปล และทำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยเสร็จแล้วบางส่วน กรมการศาสนาจึงจัดพิมพ์ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นปฐมฤกษ์เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๔๘๔ สำเร็จปิฎกละ ๑ เล่ม รวม ๓ เล่ม พร้อมด้วยตำนานพระไตรปิฎก ๑ เล่ม แล้วจัดพิมพ์ต่อไปอีก แต่ประจวบกับเวลาที่ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะสงคราม วัตถุอุปกรณ์ในการพิมพ์มีราคาแพงมากและหาได้ยาก จึงจำเป็นต้องงดการพิมพ์ไว้

ชั่วคราว แต่การแปลและการตรวจสำนวนคำแปล คณะกรรมการคงดำเนินการต่อมาโดยลำดับ

ส่วนพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง คณะกรรมการได้จัดการเรียบเรียงเป็นสำนวนเทศนา ตามเค้าความในพระบาลี แบ่งเป็น ๑,๒๕๐ กัณฑ์ โดยถือเกณฑ์จำนวนพระอรหันต์พุทธสาวก ๑,๒๕๐ องค์ เมื่อคราวจาตุรงคสันนิบาตในสมัยพุทธกาล คือ พระวินัยปิฎก ๑๘๒ กัณฑ์ และพระสุตตันตปิฎก ๑,๐๕๔ กัณฑ์ พระอภิธรรมปิฎก ๑๔ กัณฑ์ กรมการศาสนาได้เริ่มจัดพิมพ์ลงใบลานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ และเสร็จเรียบร้อยเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

ในส่วนพระไตรปิฎกภาษาไทยที่ค้างอยู่นั้น เมื่อการดำเนินการในส่วนพระไตรปิฎกเทศนา ฉบับหลวงใกล้จะเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๙๒ สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) ประธานคณะกรรมาธิการพิจารณาการแปลพระไตรปิฎก จึงสั่งให้ดำเนินงานต่อไป และโดยที่กรรมาธิการที่ตั้งไว้เดิมได้ว่างลง ๒ ตำแหน่ง และเพื่อความเหมาะสม สมเด็จพระสังฆราชจึงได้ทรงแต่งตั้งกรรมาธิการใหม่ ดังนี้

พระวิสุทธิสมโพธิ (เจีย เขมโก) วัดพระเชตุพน เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระวินัยปิฎก

พระเทพเวที (พื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระสุตตันตปิฎก

พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก

ในการดำเนินงานแปลและพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยในตอนหลังนี้ ปรากฏว่าการแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย กรรมการแผนกแปลได้จัดแปลเสร็จแล้วทั้ง ๓ ปิฎก ยังค้างอยู่แต่การตรวจสำนวนคำแปล กรรมการแผนกตรวจสำนวนคำแปลมีอยู่จำนวนน้อย และบางท่านก็พ้นหน้าที่ไปแล้ว คณะกรรมาธิการจึงประชุมปรึกษาตกลง ให้ปรับปรุงงานแผนกตรวจสำนวนออกเป็น ๓ ฝ่าย ๆ ละปิฎก มอบให้กรรมาธิการฝ่ายนั้นเป็นหัวหน้าดำเนินการ และคัดเลือกกรรมการตรวจสำนวนคำแปลเพิ่มขึ้นอีกเพื่อให้เพียงพอแก่ปริมาณงาน และเร่งรัดการตรวจสำนวนคำแปลให้สำเร็จเรียบร้อยภายในเวลาอันสมควร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าจึงได้ทรงตั้งกรรมการตรวจสำนวนคำแปลเพิ่มเติมอีก ซึ่งนอกจาก

บรรพชิตแล้ว ยังมีคฤหัสถ์เปรียญผู้ทรงคุณวุฒิร่วมเป็นกรรมการด้วย คณะกรรมการตรวจสำนวนคำแปลนี้มีหน้าที่ตลอดถึงการทำต้นฉบับส่งโรงพิมพ์ และตรวจปรู๊ฟด้วย จำนวนเล่มที่พิมพ์นั้น ได้กะให้ทำเป็น ๘๐ เล่มจบเท่าจำนวนพระชนมายุของพระพุทธเจ้า และให้พิมพ์จำนวน ๒๕๐๐ จบ เท่าจำนวน พ.ศ. ที่มุ่งหมายจะให้พระไตรปิฎกภาษาไทยนี้เป็นอนุสรณ์ งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษด้วย ส่วนค่าใช้จ่ายรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้อนุมัติเงินงบประมาณให้จำนวน ๓ ล้านบาท

งานได้ดำเนินไปด้วยดี ได้พิมพ์เสร็จทันงานพิธีฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นบางส่วนทั้ง ๓ ปิฎก ส่วนเหลือก็ได้ดำเนินการจัดพิมพ์ต่อมา ซึ่งคงจะสำเร็จบริบูรณ์ในเวลาไม่นานนัก.

บทที่ ๖

การอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

ธุระของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจัดเป็น ๒ อย่างมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล คือ คันถธุระ–ธุระในการศึกษา คือบอกกล่าวเล่าเรียนพระพุทธวจนะ ที่เรียกว่าพระปริยัติธรรมนั้น ๑ วิปัสนาธุระ–ธุระในการเจริญสมถะ และวิปัสนาเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นผลมุ่งหมายชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ๑ คันถธุระ จัดว่าเป็นมูลรากของวิปัสนาธุระ และเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าโดยหลักการ พระพุทธศาสนานั้นเมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยการปฏิบัติชอบของบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา แต่การปฏิบัติชอบนั้น มีพระปริยัติธรรม คือ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นมูลราก อธิบายว่า เพราะได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จึงทราบว่าสิ่งใดเป็นความชั่วควรละเว้น สิ่งใดเป็นความดีควรประพฤติและปฏิบัติได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น พระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่ปฐมกษัตริย์เป็นต้นมา จึงพระราชทานพระบรมราชู

ปถัมภ์หนักไปในทางคันถธุระ เริ่มแต่ทรงสร้างพระไตรปิฎกดังกล่าวแล้วในบทที่ ๕ และทรงบำรุงส่งเสริมการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่มิใช่ว่าจะทรงละเลยการบำรุงวิปัสนาธุระเสียทีเดียว ที่จริงทรงบำรุงเคียงคู่ไปกับคันถธุระ ดังจะเห็นได้ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ทรงสถาปนาวัดฝ่ายวิปัสนาธุระไว้ในเขตรอบนอกพระนคร เช่น วัดราชสิทธิ์ วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) และวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ในรัชกาลที่ ๓ และที่ ๒ ถึงในพระอารามหลวงใหญ่ ๆ ในพระนคร เช่น วัดพระเชตุพน และวัดมหาธาตุ ก็โปรดให้สร้างคณะกุฏิขึ้นไว้ สำหรับเป็นที่อยู่ของพระภิกษุผู้สมัครใจเจริญวิปัสนาธุระ และทรงตั้งตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายวิปัสนาธุระไว้หลายตำแหน่ง ที่กล่าวว่าพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์หนักไปในทางคันถธุระนั้น ก็เพราะการบำรุงคันถธุระ โดยลักษณะของงานย่อมมีมากกว่าการบำรุงวิปัสนาธุระเท่านั้นเอง

บัดนี้ จะได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทย ในการอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม เริ่มแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นไป และใน

บทนี้จะได้กล่าวถึงการเสด็จออกทรงผนวช และทรงส่งเสริมการเล่าเรียนด้วย เพราะถือว่าเป็นการทรงอุปถัมภ์การศึกษาพระปริยัติธรรมด้วยส่วนหนึ่ง

ก. สมัยกรุงสุโขทัย

๑. ทรงจัดบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

ได้กล่าวมาแล้วว่า ประเทศไทยได้รับพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาแต่ในสมัยกรุงสุโขทัย ในรัชกาลแรกคงจะนับถือกันอยู่ในวงแคบ คือในหมู่เจ้านายและข้าราชการก่อน แล้วค่อยขยายวงกว้างออกไปถึงประชาชนทั่วไป ประมาณว่าในราวรัชสมัยของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช (รัชกาลที่ ๓) และคงจะแผ่ขยายเต็มที่ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย (รัชกาลที่ ๕) การศึกษาภาษาบาลีเพื่ออ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ คงจะได้เริ่มแล้วแต่ในครั้งนั้นตามแบบธรรมเนียมของลัทธิลังกาวงศ์ โดยพระภิกษุชาวลังกาและพระภิกษุไทยที่ได้ศึกษากับพระภิกษุลังกาเป็นครูอาจารย์

ปรากฏในศิลาจารึก ของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชว่า กรุงสุโขทัยเวลานั้น มีพระมหาเถรสังฆราช

เรียนจบพระไตรปิฎกรู้หลักนักปราชญ์ยิ่งกว่าผู้ใด ได้อาราธนามาแต่เมืองนครศรีธรรมราช และในชินกาลมาลีปกรณ์ก็ว่า เมื่อราวรัชสมัยของพระยาเลอไทย (รัชกาลที ๔) ท่านมหาสามีชื่ออุทุมพร ชาวลังกา มาสู่รัมมนะประเทศ (เมืองเมาะตะมะ) พระสุมนเถระชาวเมืองสุโขทัยกับพระภิกษุผู้สหายได้ไปรัมมนะประเทศ ได้บวชอีกครั้งหนึ่ง (บวชแปลงเป็นลังกาวงศ์) ในสำนักพระอุทุมพรมหาสามีนั้น ครั้งนั้น พระเจ้าธรรมราชา (เข้าใจว่าผู้แต่ง หมายถึงพระยาเลอไทย เพราะมีกล่าวว่าพระเจ้าธรรมราชาเป็นบิดาของพระยาลิไทย) มีพระราชประสงค์จะได้พระภิกษุผู้สามารถทำสังฆกรรมได้ ทุกอย่างจึงส่งทูตไปหาพระมหาสามี เพื่อ ขอพระภิกษุผู้มีคุณ สมบัติเช่นนั้น ท่านมหาสามีจึงส่งพระสุมนเถระให้แก่พระเจ้าธรรมราชา ๆ โปรดให้สร้างวัดป่ามะม่วง แล้วนิมนต์พระเถระให้อยู่ในวัดนั้น พระสุมนเถระนี้ ต่อมาพระเจ้ากือนาแห่งนครเชียงใหม่ได้ขอไปทำกิจพระศาสนาในนครเชียงใหม่ พระมหาเถระไทยมีนามปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนครชุมอีกองค์หนึ่ง คือ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีศรีรัตนลังกาทวีปมหาสามี ว่าเป็นหลาน

พ่อขุนผาเมือง กล่าวยกย่องเกียรติคุณไว้มากมาย ทั้งในด้านความประพฤติปฏิบัติ และการก่อสร้างปฏิสังขรณ์พุทธเจดีย์ อนึ่งปรากฏในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้โปรดให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช "อันประกอบด้วยศีล ทรงเรียนพระไตรปิฎกจบ" มาจากลังกาทวีป เดินทางเข้ามาทางด่านแม่สอด โปรดให้แต่งทางต้อนรับตั้งแต่เมืองฉอด (เมืองแม่สอด) ถึงเมืองเชียงทอง เมืองบางจันทน์ เมืองบางพาร ตลอดถึงเมืองสุโขทัย และโปรดให้สถาปนาวัดป่ามะม่วง เป็นที่สถิตของพระมหาสามีสังฆราชนั้น

เรื่องราวเหล่านี้ล้วนแสดงว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงขวนขวายที่จะให้มีพระมหาเถระในลังกาวงศ์ ผู้เรียนจบพระไตรปิฎกมาสถิตเป็นประธานอยู่ ณ กรุงสุโขทัย คงเป็นเพราะทรงเลื่อมใสและมีพระราชประสงค์ ที่จะทำนุบำรุงการ ศึกษา พระปริยัติธรรมให้เจริญรุ่งเรือง และยังปรากฏด้วยว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน และเมื่อ

ได้โปรดให้สร้างปราสาทราชมณเฑียรขึ้นแล้ว ยังโปรดให้พระสงฆ์เรียนพระไตรปิฎกในบริเวณพระมหาปราสาทอีกด้วย

๒. เสด็จออกทรงผนวชในพระพุทธศาสนา

ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ปรากฏข้อความว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสมาทานศีลเป็นดาบส เฉพาะพระเนตรพระสุวรรณปฏิมากรอันประดิษฐานบนพระราชมณเฑียร ซึ่งเสด็จทำสักการบูชาเป็นเนืองนิตย์ แล้วจึงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช และพระภิกษุสงฆ์เถรานุเถระทั้งปวงขึ้นบนพระปราสาทราชมณเฑียร พระองค์ออกบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อจะทรงผนวชขอศีลนั้น เสด็จยืนขึ้นยกพระหัตถ์อัญชลีนมัสการพระสุวรรณปฏิมากร และพระไตรปิฎกที่เก็บไว้บนราชมณเฑียร กับพระมหาสามีสังฆราช ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ที่ทรงบรรพชาอุปสมบทนี้ มิได้ปรารถนาโลกิยสมบัติ แต่ทรงปรารถนาที่จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้วจึงรับพระไตรสรณาคมน์ ขณะนั้นแผ่นดินนี้ไหวทั่วทุกทิศ ครั้นทรงบรรพชาแล้ว เสด็จลงจากพระมหาปราสาท ทรงพระราช

ดำเนินไปวัดป่ามะม่วง ขณะประดิษฐานฝ่าพระบาทลงยังพื้นธรณีบัดพลีก็หวั่นไหวยิ่งทั่วทุกทิศ นี้กล่าวตามในศิลาจารึก สรุปความว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสมาทานศีลเป็นดาบสก่อน แล้วจึงทรงบรรพชาเป็นสามเณรบนพระมหาปราสาท แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปกับพระสงฆ์ ทรงรับอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดป่ามะม่วง จะทรงผนวชอยู่นานเท่าใดไม่ปรากฏในศิลาจารึก กล่าวแต่ว่า ข้าราชการกราบทูลวิงวอนอัญเชิญเสด็จ จึงลาผนวชออกมาราชาภิเษกใหม่ ถวายพระนามว่า "พระเจ้าศรีธรรมิกราชาธิราช" แล้วพระมหาสามีสังฆราช ถวายพระนามเพิ่มเติมขึ้นอีกว่า "พระเจ้าศรีตรีภพธรณีชิต สุริยโชติ มหาธรรมราชาธิราช"

ข. สมัยกรุงศรีอยุธยา

๑. ทรงจัดบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

การศึกษาพระไตรปิฎก เข้าใจว่า คงจะดำเนินมาในรูปเดียวกับสมัยกรุงสุโขทัย แต่จะเจริญรุ่งเรืองเพียงไรนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏ นอกจากข้อความตอนหนึ่งซึ่งกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าทรงธรรมเสด็จขึ้นทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๕ ญี่ปุ่นคุมกันได้ประมาณห้าร้อย ยกเข้ามาในท้องสนามหลวง คอยจะกุมเอาพระเจ้าอยู่หัว

เวลาเสด็จออกมาฟังพระสงฆ์ บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทองสามหลัง ขณะนั้นพอพระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมเข้ามาแปดรูป พาเอาพระองค์เสด็จออกมาต่อหน้าญี่ปุ่น ครั้นพระสงฆ์พาเสด็จไปแล้ว ญี่ปุ่นร้องอื้ออึงขึ้นว่า จะกุมเอาพระองค์แล้วเป็นไรจึงนิ่งเสียเล่า ญี่ปุ่นทุ่มเถียงกันเป็นโกลาหล ฝ่ายพระมหาอำมาตย์คุมพลได้ไล่รบญี่ปุ่นล้มตายเป็นอันมาก ญี่ปุ่นแตกไปจากพระราชวัง ลงสำเภาหนีไป

พระที่นั่งจอมทองนั้น อยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ข้อความในพระราชพงศาวดารดังกล่าวข้างต้น แสดงว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการตั้งบอกหนังสือ คือเรียนพระไตรปิฎก ในพระบรมมหาราชวัง อย่างในสมัยกรุงสุโขทัยเหมือนกัน และพระเจ้าทรงธรรมคงจะเสด็จออกทรง ฟังพระสงฆ์บอกหนังสือเสมอ พวกญี่ปุ่นจึงรู้เค้าและไปคอยจะกุมเอาพระองค์

เรื่องการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้พบในพระราชพงศาวดารเพียงเท่านี้ แต่ก็พอจะแสดงให้เห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะสนพระทัยอุดหนุน จนถึงให้ตั้งสอนพระปริยัติธรรม แก่พระภิกษุสามเณร ในพระบรมมหาราชวัง เข้าใจว่าคงจะได้มีมาก่อนรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรมแล้ว แต่เพราะไม่มีเรื่องพิเศษ จึงไม่กล่าวในพระราชพงศาวดาร

๒. เสด็จออกทรงผนวชและทรงส่งเสริมการบวชเรียน

เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดจุฬามุนี เมืองพิษณุโลก โปรดให้นิมนต์พระมหาสามีในลังกาทวีปเข้ามาเป็นพระอุปัชฌาย์ มีผู้ศรัทธาบวชโดยเสด็จเป็นจำนวนมาก ทรงผนวชอยู่ ๘ เดือน

อนึ่ง ได้ทราบมาว่า การที่กุลบุตรออกบรรพชาและอุปสมบทในครั้งกรุงศรีอยุธยา ในชั้นแรกก็เป็นแต่เฉพาะผู้ที่มีศรัทธา เพิ่งมาถือเป็นประเพณีเมืองว่า กุลบุตรทุก ๆ คนควรจะต้องบรรพชา และอุปสมบทเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ ซึ่งเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕ เป็นต้นมา กล่าวกันว่าในรัชกาลนั้น ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ ต้องเป็นผู้ที่ได้บวชแล้วจึงจะทรงตั้ง เพราะฉะนั้น ขุนนาง

ข้าราชการจึงต่างให้บุตรของตน ๆ บรรพชาอุปสมบท เมื่อมีอายุครบกำหนด ถึงเจ้านายในราชวงศ์ก็ต้องทรงผนวชทุกพระองค์เหมือนกัน ข้อนี้พึงเห็นได้ในพระราชพงศาวดารเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมโกศสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๐๑ เจ้าฟ้าอุทุมพร พระราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชเสด็จผ่านพิภพในปีพระชันษาพอครบอุปสมบท พอทำพิธีบรมราชาภิเษกเสด็จเสวยราชย์อยู่ ๓ เดือน แล้วก็ออกทรงผนวชในปีนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ราษฎรทั่วไปก็ปฏิบัติตามจึงเป็นประเพณีเมืองสืบมา

ค. สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

๑. ทรงจัดบำรุงการศึกษาและปริยัติธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในสมัยกรุงธนบุรี เข้าใจว่าคงดำเนินไปอย่างเดียวกันกับสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่คงจะดำเนินไปไม่ได้เต็มที่ เพราะเป็นเวลาที่บ้านเมืองยังไม่เป็นปกติ เนื่องจากการเสียกรุงศรีอยุธยา แม้เช่นนั้นก็ยังมีพระมหาเปรียญที่สอบไล่ได้ในสมัยกรุงธนบุรีได้มาเป็นพระราชาคณะ และมีชื่ออยู่ในรัชกาลที่ ๑ หลายรูปดังจะปรากฏข้างหน้า

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกรัชกาลทรงสนพระทัยอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาปริยัติธรรมมาก ถึงกับโปรดให้ตั้งการสอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรในพระ-บรมมหาราชวัง ตลอดจนตามวังเจ้านายและบ้านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา เรื่องนี้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ในพระนิพนธ์เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ ดังต่อไปนี้

"ข้าพเจ้าสันนิษฐานความตามที่กล่าวไว้ในหนังสือ-พระราชพงศาวดาร เข้าใจว่าประเพณีที่จัดที่ให้พระภิกษุสามเณร เล่าเรียนพระปริยัติธรรมที่ในพระราชวังในครั้งกรุงเก่า เห็นจะถ่ายแบบอย่างครั้งพระนครสุโขทัยมา น่าจะมีมาแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้ว แต่เดิมให้ราชบัณฑิตเป็นอาจารย์ ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์ทรงชำนาญพระไตรปิฎกคงจะหมั่นเสด็จออกไปทรงสดับพระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมยิ่งกว่าในรัชกาลก่อน ๆ และบางทีก็ทรงบอกเอง แต่มิใช่เสด็จออกไปประพฤติเป็นอย่างอาจารย์ บอกหนังสืออยู่เป็นนิตย์ ด้วยเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ย่อมมีพระราชกิจอย่างอื่นอยู่มาก ผู้ที่เป็นอาจารย์บอกโดยปกติคงเป็นราชบัณฑิต ประเพณีการบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งจอมทอง คงจะมีติดต่อลงมาในรัชกาลหลัง ๆ จนตลอดสมัยครั้งกรุงเก่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง กรุงรัตนโกสินทร์ อย่างวัดพระศรีสรรเพชญ์ครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้ราชบัณฑิต บอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่หอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตน-ศาสดารามมาแต่แรกสร้าง แต่ในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อสมัยนั้นมีเหตุการณ์เป็นพิเศษผิดกับครั้งกรุงเก่าอย่าง ๑ ด้วยสังฆมณฑลยังระส่ำระสายมาแต่เสียกรุงเก่า มีพระราช-ประสงค์ จะทรงทะนุบำรุงความรอบรู้พระธรรมวินัยให้มั่นคงในสังฆมณฑล จึงทรงแนะนำพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการให้ช่วยกันทะนุบำรุงด้วย การบอกพระปริ-ยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรจึงแพร่หลายไปในที่อื่น ๆ ดังเช่นตามวังเจ้าก็มักจ้างอาจารย์ไปบอกพระปริยัติธรรม และจัดท้องพระโรงให้เป็นที่พระภิกษุสามเณร เล่าเรียนพระปริ-ยัติธรรมบ้าง สร้างศาลาเรียนขึ้นโดยเฉพาะบ้าง ตามบ้าน

ขุนนางผู้ใหญ่ก็ทำทำนองเดียวกัน ชั้นผู้น้อยลงมาบางทีมี ศรัทธาก็จ้างอาจารย์ไปบอกพระปริยัติธรรมตามวัด ถือว่า เป็นการกุศลอย่างสำคัญอันหนึ่ง ประเพณีอันนี้ยังมีลงมา ในที่บางแห่ง เช่น ที่วังสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาบำราบ ปรปักษ์เป็นต้น จนในรัชกาลที่ ๕

การบอกปริยัติธรรม แก่พระ ภิกษุสามเณรที่ในพระ-บรมมหาราชวังเมื่อในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ บอก ณ หอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชศรัทธาทะนุบำรุงการเล่าเรียนมาก ที่โรงทานข้างเหนือประตูศรีสุนทร โปรดให้จ้างอาจารย์สอนหนังสือไทยแก่เด็ก ๆ ในเก๋งหลัง ๑ นับเป็นครั้งแรกที่มีโรงเรียนหลวงตั้งขึ้น ส่วนการบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรนั้น โปรดให้จ้างอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมทุกพระอาราม และที่ในพระราชวังก็โปรดให้สร้างเก๋งขึ้นที่ริมหอหลวง พระปริต ในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้พระภิกษุสามเณรมาเรียนพระปริยัติธรรมที่เก๋งนั้น พระราชทานสำรับเลี้ยงเพลาเพลด้วย แล้วทรงอุดหนุนการเล่าเรียน

ด้วยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ถ้าสามเณรรูปใดท่องสูตรมูลสอบได้ ก็ได้พระราชทานรางวัล การบอกพระปริยัติ-ธรรมในพระราชวังเห็นจะบอกที่เก๋งนั้นมาจนราวเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ ทำนองพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาเรียนจะมากขึ้น ที่เก๋งไม่พอ จึงโปรดให้ย้ายไปบอกพระปริยัติธรรมที่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีอาจารย์ ๔ คน บอกมุขละคน ผู้หลักผู้ใหญ่ที่รับราชการมาในครั้งรัชกาลที่ ๓ เล่ากันว่า เวลาพระบาทสมเด็จ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จลง ตำหนักแพ ทรงพระราชยานผ่านหน้าพระมหาปราสาท พอได้ทรงสดับเสียงพระภิกษุสามเณรแปลพระไตรปิฎก ก็ทรงประสานพระหัตถ์อนุโมทนาทุกคราวที่เสด็จผ่านไป ถึงสามเณรที่เข้ามาเรียนหนังสือ จะคะนองบ้างก็ไม่ทรงถือโทษ เล่ากันว่า ครั้งหนึ่งสามเณรมาคอยเรียนหนังสือเตะตะกร้อกันในชาลาพระมหาปราสาท เจ้าพนักงานห้ามปราม แล้วนำความขึ้นกราบทูล ดำรัสว่า "เจ้ากูจะเล่นบ้าง ก็ช่างเจ้ากูเถิด" เข้าใจว่า พระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมอยู่ที่พระมหาปราสาทจนตลอดรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระมหาปราสาทเป็น

ที่ประดิษฐานพระบรมศพ จึงย้ายไปบอกหนังสือ อยู่ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามคราว ๑ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างเก๋งพระเรียนหนังสือที่หว่างพระปรางค์ หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๔ หลัง เก๋งยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ แล้วโปรดให้ราชบัณฑิตย้ายไปบอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรอยู่ที่เก๋งนั้นตั้งแต่เดือน ๖ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ เป็นต้นมา แลมีสำรับพระราชทานเลี้ยงเพลดังแต่ก่อน ราชบัณฑิตบอกพระ ปริยัติธรรมที่เก๋ง หน้าวัดพระศรี รัตน-ศาสดาราม ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ (แต่เก๋งของพระยาธรรมปรีชา (บุญ) มีศิษย์มาก ที่ไม่พอจึงย้ายไปบอกในพระพุทธปรางค์ปราสาทคราว ๑) จน ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) จึงย้ายมาตั้งมหาธาตุวิทยาลัย ดังกล่าวมา

ที่ว่า "ได้ย้ายมาตั้งมหาธาตุวิทยาลัย" นั้น คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ย้ายที่ราชบัณฑิต บอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรจากในวัดพระศรีรัตนศาสดารามออกไป จัดเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" เป็น

ครั้งแรกที่ใช้นามวิทยาลัยในประเทศนี้ ตั้งที่ศาลาเรียนหนังสือตอนข้างหน้าพระอาราม ๔ หลัง (ตรงที่ตั้งหอสมุดแห่งชาติเดี๋ยวนี้) และด้านเหนือ ๒ หลัง (ริมวัดข้างเหนือโพธิลังกา) ได้เปิดการเล่าเรียนแต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ พระราชทานพระราชทรัพย์จ่ายเป็นเงินเดือน และค่าใช้สอยสำหรับวิทยาลัยนั้นทุกอย่าง ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ มีเหตุเตรียมการสงคราม โปรดให้เริ่มตั้งสภากาชาดไทยขึ้นในครั้งนั้น แต่เรียกว่า "สภาอุณาโลมแดง" เป็นสภาอำนวยการพยาบาลทหาร แรกจะตั้งโรงพยาบาลและที่ทำการสภา หาที่แห่งอื่นให้ทันการไม่ได้ จึงโปรดให้ยืมศาลาเรียนหนังสือที่วัดมหาธาตุเป็นที่ทำการสภากาชาดชั่วคราว พระภิกษุสามเณรย้ายไปเรียนพระปริยัติธรรมในระเบียงพระอุโบสถวัดมหาธาตุ

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ตั้งที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามศึกษาสถานนั้นว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ทรงพระราชอุทิศในพระบรมราชนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-

อยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งเป็นผู้ประดิษฐานและทำนุบำรุงธรรมยุติกนิกายมาแต่ก่อน และทรงบริจาคทรัพย์สำหรับบำรุงวิทยาลัยด้วย พระเถรานุเถระในธรรมยุติกนิกาย ได้เปิดมหามกุฏราชวิทยาลัยให้เป็นที่ศึกษาของพระภิกษุสามเณรในคณะธรรมยุติกนิกาย เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุล-จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภว่า ตามพระราชประเพณีจะต้องทำเมรุขนาดใหญ่เป็นที่ พระราชทานเพลิงศพที่ท้องสนามหลวง ทรงพระราชดำริว่า ประเพณีทำพระเมรุใหญ่อย่างแต่ก่อนต้องกะเกณฑ์คนเป็นอันมากให้ไปเที่ยวตัดไม้และเสาะหาสิ่งของเครื่องทำพระเมรุ เป็นการเดือดร้อนแก่ผู้คน พระราชทรัพย์ก็ต้องเปลืองและที่สุดไม่เป็นสาระประโยชน์ เพราะทำสำหรับใช้งานชั่วคราว เสร็จงานแล้วก็รื้อทิ้งสาบสูญไปหมด จึงโปรดให้คิดแบบสร้างเป็นถาวรวัตถุเรียกว่า "สังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย" ขึ้นในวัดมหาธาตุ ข้างด้านหน้าต่อกับที่ท้องสนามหลวง โดยปกติจะโปรดให้เป็นวิทยาลัยที่เล่า

เรียนของพระภิกษุสามเณร ถ้าหากมีงานพระศพที่จะต้องปลูกพระเมรุใหญ่ในท้องสนามหลวง จะใช้ตึกวิทยาลัยนั้นเป็นที่ตั้งพระศพในเวลางาน จะปลูกแต่พระเมรุน้อยที่ท้องสนามหลวงเป็นที่พระราชทานเพลิงศพ แม้ที่สุด งานพระบรมศพก็ทรงพระราชดำริจะให้เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน จึงโปรดให้สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยา-นริศรานุวัดติวงศ์ แต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมขุน ทรงอำนวยการก่อสร้าง และพระยาสโมสรสรรพการ (ทัด ศิริสัมพันธ์) เป็นนายงานสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยตามพระราชประสงค์ เสด็จไปทรงวางศิลาก่อพระฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ มีประกาศพระราชปรารภบรรจุไว้ด้วย สำเนาประกาศ ได้นำลงพิมพ์ไว้ในประวัติวัดมหาธาตุแล้ว มีข้อความที่สมควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้ ๒ ประการ คือ

(๑) ความมุ่งหมายที่ทรงตั้งวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งขึ้น ก็เพื่อจะให้เป็นที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงของพระภิกษุสามเณร มหามกุฏราชวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย มหาธาตุวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์มหานิกาย

(๒) พระราชประสงค์ใน การ สร้าง สังฆิก เสนาศน์-ราชวิทยาลัยนั้น แสดงไว้ว่า "เพื่อได้เป็นที่เชิญพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร มาประดิษฐานบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณาทาน มีการมหกรรมแล้ว จะได้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐาน ณ พระเมรุมาศขนาดน้อย ณ ท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิง เมื่อการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนนั้นเสร็จแล้ว จะได้ทรงพระราชอุทิศถวายถาวรวัตถุนี้เป็นสังฆิกเสนาศน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรม และวิชาชั้นสูงสืบไปภายหน้า พระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า "มหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย" เพื่อเป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศสืบไป"

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ โปรดให้ซ่อมศาลาในบริเวณพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ฯ เสร็จแล้วจึงย้ายที่ราชบัณฑิตบอกหนังสือซึ่งอาศัยอยู่ที่ ระเบียง พระ อุโบสถ วัด มหาธาตุไปบอกที่ศาลาในบริเวณพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ส่วนมหา-ธาตุวิทยาลัย คงตั้งอยู่ที่วัดมหาธาตุ โดยจัดพระราชาคณะและเปรียญเป็นอาจารย์สอน และคงอยู่ในพระบรม

ราชูปถัมภ์ต่อมา เมื่อการปฏิสังขรณ์บริเวณตำหนักเสร็จแล้ว จึงย้ายมหาธาตุวิทยาลัย จากระเบียงพระอุโบสถไปตั้งที่ตำหนักท้องพระโรงสมเด็จพระสังฆราชในวัดนั้น

ส่วนการสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยนั้น ยังไม่สำเร็จมาติดขัดด้วยกระเบื้องมุงหลังคา ที่สั่งไปทำที่เมืองจีน ทำเข้ามาผิดจะใช้มุงตามแบบที่กะไว้แต่เดิมไม่ได้ จึงโปรดให้จัดที่พระอุโบสถเดิมในวัดบวรสถานสุทธาวาส ในพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นพระเมรุพิมานที่ตั้งพระศพในเวลางาน และปลูกพระเมรุน้อยที่พระราชทานเพลิงต่อออกไปข้างเหนือ พระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ การสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย ยังค้างต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

ก่อนที่จะกล่าวถึงการศึกษาพระปริยัติธรรม ในรัชกาลที่ ๖ ขอกล่าวถึงการสอบไล่พระปริยัติธรรมก่อนรัชกาลที่ ๖ เสียก่อน เพราะเกี่ยวด้วยพระราชกรณียกิจอยู่เหมือนกัน มีความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ว่า เมื่อกรมพระราชวัง-

บวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้วได้ ๒ เดือน ถึงเดือนยี่ปีนั้น (พ.ศ. ๒๓๔๖) ประชุมพระราชาคณะสอบไล่พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร ที่ วัด พระ ศรี สรรเพชญ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอารามว่า "วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรมหาวิหาร" ตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า คนทั้งหลายจึงเรียกว่า "วัดมหาธาตุ" แต่นั้นมา

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่องประวัติวัดมหาธาตุว่า "ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ชวนให้เข้าใจว่าการสอบไล่พระปริยัติธรรมเป็นการใหญ่คล้าย ๆ สังคายนา เพิ่งมีขึ้นครั้งนั้น จึงเป็นเหตุให้เปลี่ยนนามพระอารามเหมือนเปลี่ยนมาครั้งหนึ่งเมื่อทำสังคายนา ความจริงไม่ใช่เช่นนั้น อันประเพณีสอบไล่พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรและผู้ที่สอบได้ได้มียศเป็นเปรียญ เอก โท ตรี และสามัญตามชั้นคุณวิชานั้น เป็นประเพณีที่มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังมีพระเปรียญครั้งกรุงเก่า ที่ได้ มา มี ยศ ใน ชั้น กรุง รัตน-โกสินทร์ เช่น พระมหาเบ้า เปรียญเอก ที่ได้มาเป็นที่พระพุฒาจารย์เป็นต้นในครั้งกรุงธนบุรี ก็คงได้เคยสอบไล่

พระปริยัติธรรม เพราะมีชื่อเปรียญปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายองค์ คือ พระมหามี เปรียญเอก วัดเลียบ (ที่เป็นสมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลที่ ๒) พระมหานาค เปรียญเอก วัดบางว้าใหญ่ และพระมหาเกลร เปรียญโท วัดโพธาราม เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นเปรียญครั้งกรุงธนบุรี เพราะได้เป็นพระราชาคณะในรัชกาลที่ ๑ แต่แรกปราบดาภิเษกในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงไม่ปรากฏในจดหมายเหตุว่าได้ สอบไล่ พระ ปริยัติ ธรรม ก่อนปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๖ ก็ควรเชื่อได้ว่า ได้สอบไล่มาแต่ก่อนแล้วหลายคราว มิใช่คราวปีกุนเป็นครั้งแรก ด้วยมีระยะเวลาถึง ๒๑ ปีเป็นแต่ทราบไม่ได้ว่าสอบไล่พระปริยัติธรรมเมื่อปีไรบ้าง และประชุมพระสงฆ์สอบไล่พระปริยัติธรรมที่ไหน

สันนิษฐานตามแบบแผน ที่ใช้เป็นประเพณีแต่รัชกาลที่ ๓ ต่อมา เข้าใจว่าเห็นจะสอบ ๓ ปีครั้ง ๑ และประชุมประสงฆ์สอบไล่ประปริยัติ ธรรม ที่วัด ระ ฆัง อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) จนสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์ จึงมาประชุมสงฆ์สอบไล่พระปริยัติธรรมที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ เพราะเป็นอาราม

ที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ในรัชกาลหลัง ๆ ก็สอบไล่ที่วัดมหาธาตุ ด้วยเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชองค์อื่น ๆ ต่อมาจนปลายรัชกาลที่ ๓ จึงย้ายไปประชุมที่วัดราชบูรณะ ในเวลานั้นสมเด็จพระสังฆราช (นาค) อยู่นั้นสักคราว ๑ ท่านองที่ทางจะคับแคบจึงย้ายมาสอบไล่พระปริยัติธรรมที่วัดพระเชตุพน ด้วยเวลานั้นพระอุโบสถวัดมหาธาตุชำรุดทรุดโทรม กำลังทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ การยังไม่เสร็จตลอดจนรัชกาล

การประชุมสอบไล่พระปริยัติธรรมแต่ก่อนมา บางทีโปรดให้เข้าไปประชุมที่ในพระราชวังแต่เห็นจะเป็นการพิเศษปรากฏในรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลพระปริยัติธรรมครั้ง ๑ และมีหมายรับสั่งปรากฏว่า เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๙๐ โปรดให้ประชุมสอบพระปริยัติธรรมที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกครั้ง ๑ เข้าใจว่าจะเป็นการพิเศษเหมือนกัน

มาถึงในรัชกาลที่ ๔ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นที่สมเด็จพระสังฆราช การสอบไล่พระปริยัติธรรมจึงไปประชุมที่วัดพระเชตุพนต่อมา จนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖

เมื่อกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงตั้งตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช การสอบไล่หนังสือพระภิกษุสามเณร จึงโปรดให้เข้าไปประชุมที่ในพระบรมมหาราชวังชั้นแรกประชุมที่พระมหาปราสาท ต่อมาในชั้นหลังที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้าง ที่พระที่นั่งพุทธไสวรรย์บ้าง เพราะเสด็จออกทรงฟังเนือง ๆ ในรัชกาลที่ ๕ ก็เช่นนั้น มาจนชั้นหลังจึงได้ประชุมแต่ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเปลี่ยนเป็นสอบไล่ทุกปี ไปประชุมที่วัดสุทัศน์อยู่คราว ๑ แล้วกลับมาประชุมที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ดังแต่ก่อนมาจนตลอดรัชกาล"

หลักสูตรการสอบนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงธนบุรี และในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เข้าใจว่าจะเป็นอย่างเดียวกัน คือ สอบความรู้ภาษามคธกำหนดเป็น ๓ ชั้น พระภิกษุสามเณรรูปใดเรียนรู้ภาษามคธพอสามารถแปลพระสูตรได้ ทรงตั้งเป็นเปรียญตรี ถ้าแปลได้ถึงพระวินัย ทรงตั้งเป็นเปรียญโท ถ้าแปลได้จนพระปรมัตถ์ นับว่าสามารถแปลได้ทั้งพระไตรปิฎก ทรงตั้งเป็นเปรียญเอก ถึงรัชกาลที่ ๒ จึงแก้ไขใหม่

เปลี่ยนกำหนดเป็น ๙ ประโยค และกำหนดคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรให้ยากขึ้นไปโดยลำดับ

โดยที่การเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเป็นการเรียนทั้งภาษามคธและคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ ต้องให้เข้าใจข้อความในพระไตรปิฎกด้วย การสอบความรู้พระภิกษุสามเณรที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรม จึงสอบทั้งความรู้ภาษาบาลีและความรู้คัมภีร์พระไตรปิฎกไปด้วยกัน คือ ให้นักเรียนที่เข้าสอบความรู้ภาษาบาลีและความรู้คัมภีร์พระไตรปิฎกไปด้วยกัน คือ ให้นักเรียนที่เข้าสอบความรู้อ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษามคธ แปลเป็นภาษาไทยให้ถูกต้อง และรู้ความในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นด้วย

วิธีสอบนั้น แต่เดิมมาใช้แปลด้วยปาก คือนักเรียนต้องเข้าไปแปลหนังสือ อันเป็นหลักสูตรตามที่ท่านกะให้ คือประโยค ๑ ถึงประโยค ๖ แปลประโยคละ ๒ ลาน (ใช้คัมภีร์ใบลาน) ประโยค ๗ – ๘ แปลประโยคละ ๓ หน้า ประโยค ๙ แปลลานหนึ่ง เข้าแปลในที่ประชุมพระราชาคณะผู้ไล่หนังสือ ต้องแปลให้จบประโยคภายในเวลากำหนด ถ้าแปลผิดท่านก็ทัก ต้องแปลใหม่จนเป็นที่พอใจของท่านผู้ไล่ ถ้าแปลได้ตลอดประโยคถือว่าสอบได้

ถ้าแปลไม่ตลอดประโยคเพราะถูกกักแก้ไม่ได้ ของดแปลต่อไป ที่เรียกว่า "หนี" ก็ดี เพราะหมดเวลาที่กำหนดให้เสียก่อนแปลจบประโยค ที่เรียกว่า "ตก" ก็ดี ถือว่าสอบตก

การสอบโดยวิธีแปลด้วยปากนั้น แปลโดยวิธียกศัพท์แปลประกอบด้วยไวยากรณ์และทางประโยค ประโยคยากหรือมีกลเม็ดหรือพื้นเผือ นักเรียนผู้สนใจต้องทราบและทราบมติของท่านผู้สอบ (กรรมการสอบไล่) ท่านองค์นั้นแปลอย่างนี้ ท่านองค์นี้แปลอย่างนั้น เมื่อถูกท่านทักหรือกักจะได้แปลถวายท่าน ท่านผู้สอบที่มีความรู้ดีท่านได้ฟังนักเรียนรูปใดแปลดี หยั่งรู้ว่ามีความรู้ดี ท่านเล่นมากและกักมาก ทั้งนี้ก็เพราะจะตระหนักความรู้ของนักเรียนรูปนั้นและสนุกด้วย การสอบวิธีนี้ ได้ประโยชน์ดีหลายประการ (๑) รู้จักไวยากรณ์ดี (๒) รู้จักไหวพริบได้ดี (๓) ได้พิสูจน์ท่วงทีวาจา (๔) ทำให้กล้าหาญแต่ก็ได้เฉพาะบุคคล นักเรียนที่ศึกษาต่อครูอาจารย์นอกวงสอบตกโดยมาก เพราะไม่ได้แบบแผนและหลักฐานที่ดีและมั่นคง แม้นักเรียนที่ศึกษาต่อครูอาจารย์ในวงก็ได้ประโยชน์ดีแต่มุ่งความรู้ ส่วนผู้ที่มุ่งประโยชน์ชั่วคราว

คือ เก็งประโยค เอาพอให้สอบได้ไปคราวหนึ่ง ๆ ก็หาได้ประโยชน์ที่เป็นสาระไม่ การสอบโดยวิธีแปลจากอักษรขอมไม่เกี่ยวกับหนังสือไทยเลย เพราะฉะนั้นผู้ที่มุ่งเฉพาะบาลีจึงไม่สันทัดในภาษาไทย อันเป็นประโยชน์สำคัญของประเทศชาติ

เพราะฉะนั้น ในต้นรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับพระราชภาระจัดการปกครอง และการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร จึงได้ทรงเปลี่ยนการสอบไล่พระปริยัติธรรมจากวิธีแปลด้วยปากมาเป็นวิธีเขียน และทรงจัดตั้งหลักสูตรองค์นักธรรมขึ้น เป็น ๓ ชั้น ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งมีหลักสูตรธรรม วินัย พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม นักเรียนต้องสอบไล่ได้องค์นักธรรมชั้นตรี แล้วจึงสอบบาลีประโยค ๓ ได้ ได้องค์นักธรรมชั้นโทแล้วจึงเข้าสอบบาลีประโยค ๔ ได้ และได้องค์นักธรรมชั้นเอกแล้วจึงเข้าสอบบาลีประโยค ๗ ได้ ผู้ไม่ประสงค์จะเรียนบาลี จะเรียนแต่องค์นักธรรมอย่างเดียวก็ได้ ถ้าสอบได้ก็เรียกว่านักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอกตามที่สอบได้ การศึกษาพระปริยัติธรรมดังกล่าวได้

รับพระบรมราชูปถัมภ์ และได้รับพระราชทานสิทธิพิเศษ เช่น พระภิกษุสามเณร นักธรรม ตั้งแต่ชั้นตรีขึ้นไป มีอายุครบเกณฑ์ทหาร ไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหารตาม พระราช บัญญัติลักษณะเกณฑ์ ทหาร ตลอด เวลา ที่ยังบวชอยู่ การศึกษาพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรใหม่นี้ก็ได้เจริญแพร่หลายอย่างรวดเร็ว ภายหลังได้ตั้งหลักสูตรธรรมศึกษาสำหรับ คฤหัสถ์ โดยอนุโลม อย่าง หลักสูตรองค์นักธรรม เว้นแต่วินัยเปลี่ยนเป็นเบญจศีลเบญจธรรมและอุโบสถศีลจัดเป็น ๓ ชั้น เรียกว่าธรรมศึกษาตรี โท เอก เช่นเดียวกัน ส่วนหลักสูตรบาลี ก็ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ดี เช่นมีสอบทั้งแปลมคธเป็นไทย และกลับไทยเป็นมคธ แต่งฉันท์ภาษามคธ และคัดขอมเป็นไทย คัดไทยเป็นขอม เป็นบุรพภาคแต่งเรียงความภาษามคธกับมีการเขียนตามคำบอกภาษาไทยของประโยคต้น ๆ ด้วย

การสอบพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร นับเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่งมาแต่โบราณกาลจนถึงเวลานี้ด้วยอยู่ในพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ เพราะฉะนั้นในสมัยก่อนที่ยังสอบไล่ด้วยวิธีแปลด้วยปากนั้น ต่อมีรับสั่งพระสังฆนายกและพระราชาคณะผู้ใหญ่ ตามที่ทรงตั้งให้

เป็นผู้สอบไล่เฉพาะคราว จึงประชุมกันสอบพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร และมีเจ้าพนักงานฝ่ายพระราชอาณาจักรช่วยปฏิบัติดูแลตามตำแหน่งจนสำเร็จการ ยังถือปฏิบัติตลอดมาจนเวลานี้

พระภิกษุสามเณรที่สอบไล่ได้ ๓ ประโยค ทรงตั้งเป็นเปรียญธรรมชั้นตรี ถ้าสอบได้ ๖ ประโยค ทรงตั้งเป็นเปรียญธรรมชั้นโท ถ้าสอบได้ ๙ ประโยค ทรงตั้งเป็นเปรียญธรรมชั้นเอก มีประกาศนียบัตรให้เป็นสำคัญทุกชั้น พระราชทานไตรและพัดยศให้ด้วย ทั้งนี้ เข้าไปรับต่อพระหัตถ์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสำหรับท่านที่สอบได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยค โปรดให้จัดรถหลวงส่งถึงวัด พระภิกษุสามเณรที่ทรงตั้งเปรียญแล้ว ย่อมได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ เช่น ได้รับนิตยภัต และไตรปี (ในสมัยที่ยังมีการพระราชทาน) และสำหรับพระภิกษุย่อมได้รับนิมนต์เข้าไปในพิธีหลวงตามโอกาสในฐานะพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ เพราะฉะนั้น พระภิกษุที่ทรงตั้งเป็นเปรียญแล้ว จึงใช้คำว่า "มหา" นำหน้าชื่อ อันหมายความว่าเป็นพระอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นประเพณีมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ส่วน พระภิกษุ สามเณร ที่สอบไล่ได้ ตาม หลักสูตรองค์นักธรรม เป็นนักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก ก็มีประกาศนียบัตรให้เป็นสำคัญทุกชั้น

ขอกล่าวถึงการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปให้ตลอดเรื่อง ในรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก รับพระราชภาระจัดการปกครองและการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ทรงปฏิวัติการศึกษาและการสอบไล่พระปริยัติธรรม คือ ให้มีการศึกษาทั้งองค์นักธรรมและบาลี และให้สอบไล่ด้วยวิธีเขียนแทนการแปลด้วยปากดังกล่าวแล้ว ในการนี้ได้ทรงนิพนธ์หนังสืออันเป็นหลักสูตรองค์นักธรรม และทรงจัดการชำระหนังสือบาลีอันเป็นหลักสูตรสอบบาลี พิมพ์เป็นเล่มสมุดให้ใช้แทนคัมภีร์ใบลานอย่างแต่ก่อน บรรดาหลักสูตรองค์นักธรรมและบาลีนี้ได้พิมพ์จำหน่ายในนามของ มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ใช้ตลอดไปในการศึกษาของภิกษุสามเณรทั้งสองนิกายทั่วราชอาณาจักร เพราะการสอบไล่พระปริยัติธรรมได้ร่วมกันมาแต่โบราณแล้ว จึงใช้หลักสูตรร่วมกันและสอบไล่ร่วมกันตลอดมา

ส่วนทาง มหาธาตุวิทยาลัย สังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย ที่การก่อสร้างยังค้างอยู่นั้น ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้สร้างต่อจนสำเร็จ แต่ให้ตัดมุขและยอดปรางค์ตามแปลนเดิมออกเสีย และทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น ยังไม่มีสถานที่ ต้องอาศัยอยู่ในตึกหน้าประตูพิมานไชยศรีอันเป็นที่แคบ ไม่สมควรแก่การหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งทุก ๆ ประเทศย่อมถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับบ้านเมืองอย่างหนึ่ง ถ้าใช้ตึกใหญ่หน้าวัดมหาธาตุนี้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร จะสมควรยิ่งกว่าการอย่างอื่น และไม่เป็นเหตุขัดข้องแก่ประโยชน์ของมหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งเป็นพระราชปรารภเดิมของการสร้างตึกหลังนี้ เพราะมหาธาตุวิทยาลัยได้จัดตั้งในบริเวณตำหนัก พอแก่ประโยชน์อยู่แล้วจึงโปรดให้ย้ายหอพระสมุดสำหรับพระนครมาตั้งที่ตึกหน้าวัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ซึ่งเป็นหอสมุดแห่งชาติอยู่ในเวลานี้

อย่างไรก็ดี มหาธาตุวิทยาลัยก็ได้ดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อมา ตามหลักสูตรที่สมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปฏิวัตินั้นทุกประการ และยังคงดำรงฐานะเป็นศูนย์กลางการศึกษาของคณะมหานิกายไว้ได้ตลอดมา โดยพระภิกษุสามเณรในวัดต่าง ๆ มาศึกษาเล่าเรียนเป็นจำนวนมาก และเพิ่มขึ้นโดยลำดับ จนต้องสร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้นอีกถึง ๔ หลัง

ในรัชกาลที่ ๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้จัดการศึกษาขยายให้กว้างขวางออกไป โดยมีหลักสูตรวิชาภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ ภูมิ–ประวัติศาสตร์ ศาสนาเปรียบเทียบ ตรรกวิทยา วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฯลฯ มีหลักสูตรการเรียน ๔ ปี ผู้สำเร็จการศึกษาได้รับปริญญา เรียกว่า ศาสนศาสตร์บัณฑิต ต่อมาทางมหาธาตุวิทยาลัย ก็ได้จัดขยายการศึกษาอย่างนั้นบ้าง เป็นการฟื้นฟูพระราชดำริในรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงสถาปนามหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยขึ้นไว้ จึงเรียกสถานศึกษาส่วนนี้ว่า "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" มีหลักสูตรในชั้นบาลีอุดมศึกษา ๔ ปี ผู้สำเร็จการศึกษาได้รับปริญญา เรียกว่า พุทธศาสตร์บัณฑิต จึงเป็นอันนับได้ว่า ได้เกิดมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้น ๒ แห่ง ความมุ่งหมาย

ก็เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันนั้นเอง มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้ดำเนินการศึกษาตลอดมาด้วยดี เวลานี้ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลด้วย

๒. เสด็จออกทรงผนวช และทรงส่งเสริมการบวชเรียน

เนื่องจากมีประเพณีการบรรพชาอุปสมบทเป็นส่วน-หนึ่งแห่งการศึกษา มาแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาดังกล่าวแล้ว พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์เว้นรัชกาลที่ ๕ ที่ ๘ และรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๙) ได้ทรงบรรพชาอุปสมบทในพุทธศาสนาแล้วแต่ก่อนเสด็จขึ้นทรงราชย์ ส่วน ๓ รัชกาลนั้นเพราะเสด็จขึ้นทรงราชย์ก่อนมีพระชนมายุครบอุปสมบท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลปัจจุบันจึงเสด็จออกทรงผนวช เมื่อเสด็จขึ้นทรงราชย์แล้ว ส่วนในรัชกาลที่ ๘ เสด็จสวรรคตเสียก่อนได้เสด็จออกทรงผนวช

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖

ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ทราบว่าทรงผนวช ๑๕ วัน) เสด็จประทับที่พระพุทธรัตนสถานมนทิราราม ในบรมมหาราชวัง สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่ยังเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ พระราชอุปัธยาจารย์ เสด็จเข้าไปอยู่ด้วย พระเถรานุเถระอื่นก็ผลัดกันเข้าไปอยู่ และมีพระเจ้าน้องยาเธอ ๕ องค์ ซึ่งในเวลานั้นทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จออกไปสมทบทำวัตรสวดมนต์และบิณฑบาต แต่ไม่ได้อยู่รับใช้ คงเป็นเพราะภิกษุใหม่มีสามเณรไว้อุปัฏฐากไม่ควร เสด็จทรงรับบิณฑบาต ในบริเวณพระที่นั่งภานุมาศจำรูญองค์เดิมที่พระสงฆ์วัดราชประดิษฐ์เคยเข้าไปรับบาตรครั้งรัชกาลที่ ๔ ทรงห่มคลุมอุ้มบาตรเหมือนอย่างนอกวัง (จากพระประวัติตรัสเล่าของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ หน้า ๒๑)

ในรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๙) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณ-

วงศ์ แต่ยังเป็นสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช เป็นพระราชอุปัธยาจารย์ ทรงผนวช ๑๕ วัน ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในระหว่างนั้นมีพระราชวงศ์ องคมนตรีและข้าราชการซึ่งโปรดให้เป็นนาคหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี อุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๙๙ รวม ๕ องค์ ได้เป็นพระสหจร ทรงบำเพ็ญสมณกิจเต็มที่ตลอด ๑๕ วันนั้น ซึ่งมีผู้จดหมายเหตุไว้ จดหมายเหตุนี้พร้อมทั้งพระราชปรารภ ในการที่เสด็จออกทรงผนวช พระโอวาท พระธรรมเทศนา พระวินัย และธรรมบรรยายเรื่องต่าง ๆ บรรดาที่ได้ทรงสดับในเวลาทรงผนวช ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับธรรมต่าง ๆ ที่ทรงถามพระอาจารย์ในระหว่างเวลานั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมพิมพ์เป็นเล่มสมุดขนาดใหญ่ ประกอบด้วยภาพที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก พระราชทานไปไว้สำหรับวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐

ส่วนการส่งเสริมการบวชเรียน ก็มีอยู่ทุกรัชกาล เช่น ทรงรักษาประเพณีเจ้านายทรงผนวช และพระ

ราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ในการอุปสมบทนาคหลวงซึ่งมีอยู่เสมอแทบจะทุกปีก็ว่าได้ และได้โปรดให้ตราพระราชกฤษฎีกาอนุญาตให้ข้าราชการที่ยังไม่เคยอุปสมบท ลาอุปสมบทได้ครั้งหนึ่งเป็นเวลาไม่เกิน ๑๒๐ วัน มีข้าราชการลาอุปสมบทปีละหลายร้อยคน ทุกปีเสมอมา ประชาชนทั่วไปก็พากันประพฤติตาม เพราะเหตุนี้ การบวชเรียนจึงยังเป็นประเพณีบ้านประเพณีเมืองสืบมาจนทุกวันนี้

ผู้ออกบวชย่อมได้ศึกษาพระปริยัติธรรม และปฏิบัติตามพระวินัย ฉะนั้นการส่งเสริมการบวชเรียน จึงนับว่าเป็นการ อุป ถัมภ์ บำ รุง การ ศึก ษา พระ ปริ ยัติ ธรรม ด้วยส่วนหนึ่ง

บทสรุป

ได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทยมาแล้ว ๓ อย่าง คือการสร้างวัดและพุทธเจดีย์ การสร้างพระไตรปิฎก และการอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาพระปริยัติ-ธรรม พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในการทำนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนา นอกจากที่กล่าวแล้ว

ยังมีอีกหลายอย่าง เช่น ที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธ-ศาสนา การปกครองคณะสงฆ์ การตั้งสมณศักดิ์และการบำเพ็ญพระราชกุศล เพราะฉะนั้น เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้จึงเท่ากับครึ่งหนึ่งของเรื่องที่ควรจะกล่าวเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะมีความประสงค์จะกล่าวให้สิ้นกระแสความเป็นเรื่องๆ ไป ส่วนเรื่องที่ยังไม่ได้กล่าวก็หวังว่าจะได้มีการค้นคว้าและนำมากล่าวในโอกาสต่อไป

อย่างไรก็ดี หวังว่าเพียงเท่าที่ได้กล่าวมาแล้วนี้คงพอที่จะให้ท่านผู้อ่านได้ตระหนักแล้วว่า การที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ตั้งแต่ปฐมกษัตริย์เป็นต้นมา ทรงมีพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา และทรงถือการทะนุบำรุงแลส่งเสริมพระราชกรณียกิจ อันสำคัญส่วนหนึ่ง เป็นราชประเพณีสืบมาแต่โบราณกาลนั่นเอง ในปัจจุบันแม้จะได้เปลี่ยนการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยแล้ว พระมหากษัตริย์ก็ยังเป็นองค์พระประมุขของชาติ รวมจิตใจของประชาชนทุกหมู่เหล่า ทรงเป็นพุทธมามกะ และเป็นอัครศาสนูปถัมภกพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพระศาสนา รัฐบาลของ

พระองค์ย่อมรับไปดำเนนการ ตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย อย่างเดียวกับราชการอื่น ๆ แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงเกี่ยวข้องกับการนั้น ๆ ในฐานะที่ทรงเป็นพระประมุข และยังทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในการบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนาจึงแยกกันไม่ออก ตราบเท่าที่พระศาสนายังเป็นศาสนาประจำชาติไทยอยู่นั้นแล

พิมพ์ที่: หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา)
นายพยุง ทิพย์เนตร ผู้จัดการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๘๑๒๓๕๑